

A „VERES KERESZT” ORSZÁGOS SEGÉLYZŐ-NŐEGYESÜLET.

Az 1859-dik évben június 24-dikén véres ütközet volt Solferinonál. Az osztrák hadsereg rémítő vereséget szenvedett. A midőn a nap leáldoztával a csatának vége szakadt, ezer meg ezer halott és tízezernél is több sebesült hevert szanaszét a csatatéren. Borzasztó éjszaka várt a sebesültekre; segélykiáltásaikra csak a haldokló áldozatok hörgése szolgált rémséges válaszul. Bármily nemes önfeláldozással és buzgó serénységgel végezte is tisztét, mégis csak keveseknek nyújthatott vigasztalást és segítséget a tábori orvosok és papok kisdéd csapata. A felkelő nap is munkában találta a tábor ezen hivatalos szamaritánusait, kik megdöbbenve győződtek meg a nap világánál, hogy a szerencsétleneknek tizedrészén sem segíthettek még. Megkettőztetett buzgósággal látott tehát a szent munkához mindegyik; de mit végezhetett a kevés, kimerült kéz az ily borzasztó helyzetben?! A sebesültek nagyobb részének kinszenvedése egyre tartott, egyre fokozódott a nap égető heve mellett. Nem egy hős magyar ifjú két hosszú napnál is tovább ott maradt hol elesett, a nélkül, hogy valaki segítséget nyújtott volna neki, a nélkül, hogy egy ital vízzel enyhítette volna epeztő szomját, egy falat étellel csillapította volna marczangoló éhségét. Mily kínos megdöbbenéssel vehették észre e szerencsétlen áldozatok, hogy körülöttük miképen szaporodnak a halottak, hogy mikép terjed jobban-jobban az emberi test felbomlásával járó mosusz szag, hogy mily gyorsasággal ássák a sírokat és temetik a kinszenvedetteket s mily lassan érkeznek a betegszállító kocsik, és a betegápolók! Három napig folytonosan dolgoztak a sírásók és

temetők s a solferinói csatatéren még mindig volt halott és félholt elég. Mily kínok között vergődtek ezeren meg ezeren egyik helyről a másikra a szerencsétlen hősök közül? Mennyit temethettek el olyant is, kiből még nem aludt ki az élet egészen?

Hányat meg lehetett volna az elhunytak közül menteni, ha jókor érkezik számukra a segítség? Isten a megmondhatója!

Ezeket írta *Dunant Henri* 1862-ben egy kis füzetkében melynek címe „*Ein Andenken an Solferino*“. E genfi származású, lelkes férfiút a véletlen kényszerítette arra, hogy a véres csata napján Solferino környékén vesztegeljen, mivel tovább utazásában gátoltatott. Az akkoriban még ifjú *Dunant* a csata után következő napon megtekintvén az ütközet színhelyét, az iszonyú nyomor láttára lemondott utazási tervéről, és nemes szívének sugallatára hallgatva önként a sebesültek ápolói közé állott. Fehérneműit szétszagatta, egy nagy vizes edényt vett kezébe s így csakis a legszükségesebbekkel ellátva járt-kelt a csatatéren sebesülttől sebesülthöz sietve, hogy enyhítse szomjukat, kimossa és bekötözze sebeiket. A sebesültek mentő angyalként üdvözölték mindenütt a fehér vitorla-vászonruhában járó ifjú svájczit, kihez csakhamar több utas csatlakozott. Majd betegápolókat s ápolónőket fogadtak és úgy a hogy lehetséges volt, a szomszéd helység egyik templomát ispotálylyá alakították át, melyben *Dunant* és önkénytes betegápoló társai 500 könnyű sebesültet helyeztek el. A helység lakosai szíves készséggel hallgattak a lelkes emberbarátok felhívására s így a legnélkülözhetetlenebb dolgokkal csakhamar ellátták az 500 sebesültet.

Hetek multával tért csak vissza az ifjú genfi polgár övéihez; — de évekig sem hagyta el lelkét ama néhány borzasztó nap emlékezete, s miután sokáig váraozott s a lelkében támadt eszmét jól megérlelte, megírta könyvecskéjét, melyben felvetette eme szép kérdést: *Nem volna-e lehetséges, béke idején oly segély-egyesületek szervezése, a melyeknek feladatuk abban állana, hogy eleve előkészüljenek arra, hogy háború kitörése esetében az emberbaráti kötelességet a lehető legtökéletesebben teljesíthessék?*

Dunant felszólamlásának nagyszerű eredménye lön. Már

1863-ban egybegyülekeztek Európa nagyobb államainak képviselői Genf városában és elhatározták a Dunant által javaslatba hozott segélyegyesületeknek életbeléptetését. A csakhamar megalakult segélyegyesületek a *német-dán háború* alkalmával működtek első ízben; 150 önkénytes betegápolót küldtek a háború színhelyére, hol az új intézmény szükséges és czélszerű volta kiállotta a tűzpróbát.

1864-ben a svájci köztársaság kormánya ismét egybehívta Európa államainak felhatalmazottjait, hogy a segélyegyesületek ügyében tanácskozzanak. Tizenkét állam felhatalmazottja jelent meg e gyülekezeten, melyben augusztus 22-ig egy oly egyezmény készült el, melynek eszméje becsületére válik az emberiségnek. Ezen „*genfi egyezmény*“ a nemzetközi jog azon alapelvét állapítja meg, *hogy a sebesült, vagy beteg ellenség nem ellenség többé s azokkal együtt, kik rajta segíteni hivatva vannak (orvosok, ápolók, papok stb.) a nemzetközi jog oltalma alatt állanak.*

E genfi nemzetközi határozatok főbb pontjai a következők:

1. A csatlakozó országok mindegyikében alakul nemzeti bizottság, melynek feladata háborúban pótolni a nem elégséges állami egészségügyi szolgálatot, illetőleg ezt kiegészíteni. Ezen bizottság akként alakul meg, mint azt a helyi viszonyok megkívánják.

2. Fiókok, melyek hivatása a nemzeti bizottságot támogatni, tetszés szerinti számban alakulhatnak, de a nemzeti bizottságnak alárendelvék.

3. A bizottságok és fiókok béke idejében a kórházak s a sebesültek szállítására használt eszközök berendezésében szükséges javításokkal s ezek életbeléptetésével foglalkoznak.

4. Minden nemzeti bizottság saját hazája kormányával érintkezésbe lép a célból, hogy szolgálata háború idejében igénybe vételessék.

5. A különböző országok bizottságai nemzetközi kongresszusokká egyesülhetnek, hogy tapasztalataikat egymással közöljék és az ügy érdekében fekvő intézkedések közös létesítéséről határozzanak.

6. A nemzeti bizottságok a genfi bizottsághoz minden január hóban jelentést terjesztenek be, melyekhez azon indítványokat csatolják, miket a társbizottságoknak tudomására hozni óhajtanak.

7. Háborúban a harczviselő népek bizottságai a hadseregeknek segélyt nyújtanak és kiváló figyelemmel vannak arra, hogy önkéntes betegápolókat képezzenek ki. Ily esetekben a semleges államok bizottságainak segélyét vehetik igénybe.

8. Az önkéntes betegápolók arra kötelezik magukat, hogy bizonyos ideig szolgáljanak és a hadi műveletekbe nem avatkoznak. Kívánságukhoz képest a harcztéren vagy kórházakban alkalmaztatnak. A nők ez utóbbi szolgálatra utalvák.

9. Az önkéntes betegápolók mindenütt egyenruhában járnak, s egyenlő közös megkülönböztető jellel bírnak, személyük sérthetetlen. Háború kezdetén mindkét hadviselő fél seregei ez ápoló csapatok föllállításáról s azok emberbaráti föladatáról értesítettnek.

10. Az önkéntes ápolók a hadseregeket követik, de azoknak sem költséget okozniok, sem terhökre lenniök nem szabad, miért is saját külön szállító eszközökkel, élelmi és gyógyszerekkel lesznek bőven ellátandók.

A csatában megsebesült katonák sorsának enyhítésére kötött egyezmény pedig föbb vonásaiban így hangzik :

1. A tábori kórházak semlegeseznek jelentetnek ki s ezért a hadakozó felek kötelesek azokat addig védeni és tisztelni, míg azokban betegek vagy sebesültek tartózkodnak.

2. A tábori kórházak személyzete, beleértve a felügyelettel, az egészségügygyel, a sebesültek szállításával megbízott egyéneket, és a tábori lelkészek mindaddig élvezik a semlegességet, míg kötelezettségeiknek eleget tesznek s a meddig sebesültek vannak, kik ápolást igényelnek.

3. Ez egyének fel vannak jogosítva, hogy a kórházaknak az ellenség által történt elfoglalása után is folytassák teendőiket a kórházakban vagy saját hadtestükhöz visszatérhessenek. Ha ily egyének hasonló viszonyok közt működésüket beszüntetik, a győztes fél intézkedni fog, hogy azok az ellenség előőrseig elkísértessenek.

4. A nagy tábori kórházak felszerelése a hadi szabályok alá

tartozik és azért az ezen kórházakhoz tartozó egyének eltávozásukkor csak azon tárgyakat vihetik el magukkal, melyek magántulajdonukat képezik. Az úgynevezett mozgó kórházak saját felszereléssel bírnak.

5. Nem szabad bántani vagy szabadságuktól megfosztani azon lakosokat, kik a sebesülteknek segínyt nyújtanak. A hadviselő hatalmak vezéreinek feladata a lakosokat ezen az emberiesség érdekében teljesítendő teendőkről s az azokkal egybekötött semlegességről értesíteni. — Minden sebesült azon háznak, melybe ápolás végett felvétetett, födözetet és védelmet nyújt. — Azon lakosok, kik sebesülteket magukhoz fogadnak, a katonabeszállásólástól mentek s a kiirt hadi sarcz egy részének elengedésére igényt tarthatnak.

6. A sebesült és beteg katonák, tekintet nélkül nemzetiségükre, felveendők és ápolandók. A fővezérek fel vannak jogosítva a csatában megsebesült ellenséges katonákat azonnal az ellenséges előőrsöknek átadni, ha a körülmények azt megengedik és mindkét fél azzal egyetért. Kik meggyógyulásuk után harc képteleneknek találtatnak, hazájukba visszaküldendők. A többiek is haza bocsátandók azon feltétel alatt, hogy a háború tartama alatt fegyvert többé nem fognak. A kötöző helyek s raktárak kezelő személyzetükkel együtt feltétlen semlegességet élveznek.

7. A tábori kórházakra, kötöző helyekre és raktárakra távolról látható lobogó vonandó fel, mely mellé minden körülmények közt a nemzeti zászló is kitüzendő. A katonai hatóság elhatározására bizatik, vajjon a semlegességet élvező személyzet saját biztonságára érbekében karkötővel láttassék-e el vagy nem. A lobogó és karkötő fehér mezőben vörös keresztet mutat.

A szerződést elfogadták még 1865-ben Svájc, Baden, Belgium, Dánia, Spanyolország, Fracziaország, Olaszország, Poroszország, Anglia és Svédország. Ausztria és Oroszország kijelenték, hogy azért nem lépnek be az egyezményt aláírt hatalmak közé, mert saját állami betegápolásukkal meg vannak elégedve. Ausztria azonban 1866-ban a königrätzi csata után mégis belépett, 1867-ben aztán Oroszország is követte a jó példát. Azóta két nagy háború

zajlott le: a német-francia s az orosz-török. Mindkettőben megmutatták az egyes országok nemzeti bizottságai, hogy az intézmény a saját területükön virágzik s ha szükség van rá, hasznos gyümölcsöket terem.

A genfi központi bizottság vezette mindkét alkalommal a teendőket, ő közvetíté a beteg- és segélyügy minden ágát, a hadifoglyok ellátását, a sebesültek gyógyítását, a segélyszállítmányok nemzetközi követítését s az árkedvezmények kieszközlését. Ezenkívül az 1870-ki kadjáratban közel 3 millió frankot gyűjtött a jótékony intézkedésekkel járó költségek fedezésére.

A svajcezi nemzeti bizottság szervezte a kórházi és egészségügyi szolgálatot, 146 orvost, 40 segédet küldött a harcra és temérdek kegyadományt gyűjtött az egyes kantonokban: így Neuchâtelben pl. 236,000 frankot.

A hollandi egyesület tagjainak száma e háború alatt 1500-ról egyszere 21,000-re emelkedett s a segélyezésben 600,000 frankkal vett részt.

Belgium a lazaretek előállítása körül buzgólkodott s ily tábori kórházat százával rendezett be úgy a saját határán, mint a harctéren.

Monarchiánkban a központi nemzeti bizottság számos orvosi tekintélyt, szakértőket s irgalmas nénéket, kik tudvalevőleg csakis betegápolással foglalkoznak, küldött Németországba. A prágai egyesület anyagszereket gyűjtött lazaretek számára. A pénzbeli adomány 120,000 forintot tett.

Anglia legjobban kitett magáért: 110 orvost, 66 sebészt, 16 ápolót, temérdek anyagszert és 300,000 livrest küldött a harcra. — Ezenkívül minden nagyobb város egylete képviselteté magát ugyanott s hathatósan részt vett úgy a segélyezésben, mint a betegápolásban.

Az orosz veres kereszt-egyesület 2 küldött által képviselteté magát, s 16 anyagszállítmányt és 54,000 rubelt küldött.

Svédország küldeménye 200,000 frank s temérdek anyagszer. Hasonló arányban szerepeltek a jótékonyaság terén a veres-

kereszt védő jele alatt Olasz- és Spanyolországok, Portugal, Norvégia és Görögország.

Maguk a hadviselő felek persze minden erejüket megfeszíték, hogy saját egyleteik hathatósan működhessenek. Franciaország 16 millió frankot, Németország 18 millió tallért bocsátott a veres kereszt rendelkezésére.

Az 1877-ki orosz-török hadjáratban e humánus nemzetközi egylet nem fejthetett ki hasonló arányu tevékenységet részint a harctér nagy távolsága, részint az egyes működő hadtestek hozzáférhetlen területviszonyai miatt, — de azért megküzdött a területi és közlekedési nehézségekkel és tőle telhetőleg végzé emberbaráti feladatát.

E véres hadjárat alatt is Anglia vitte a jótékonyágban a vezérszerepet. Ő érkezett meg leghamarabb a harc színhelyére a saját veres keresztjével. A nemzeti bizottság számos lazarethet alapított, a londoni egylet 82 orvost küldött, kik 34 különböző helyen összesen 71200 beteget ápoltak. Ezenkívül egy külön gőzhajó négy mozgó kórházzal volt felszerelve, melyek Várnában, Drinápolyban, Batumban és Erzerumban működtek. Végül a Joannita rend egész vonatokat szerelt fel, melyek szakadatlan szállíták az anyagszereket s élelmet a kórházakba a szerencsétlenek közé.

A német egylet ezuttal az orosz eglyettel szövetkezett s három vonatot bocsátott rendelkezésére teljes felszereléssel. Törökország számára csak akkor küldött segélyt, mikor összeköttetésbe léphetett a konstantinápolyi «veres félholddal».

Monarchiánk bizottsága meghatalmazottat küldött Konstantinápolyba, ki az ottani veres-félholdegyletben jelentékeny szerepet vitt s a monarchia pénzadományait a jótékony célra fordítá.

Hosszas volna elősorolni a többi államok segélyadományait. Minden nemzeti bizottság megtette a tőle telhetőt s igyekezett a köznyomort enyhíteni

Hazánkban 1878-ban a boszniai okkupáció adta meg az első lökést, hogy a betegápolás kérdése végre nálunk is megoldást nyerjen.

Mikor az első sebesültek Budapestre érkeztek, az itteni nő-

egyleteket Tisza Kálmánné egy ideiglenes segélyző nőegylet alakítására hívta fel, mely csakhamar megalakulván, országszerte megindítá a gyűjtést.

Most azonban hölgyeink teljes erővel hozzá láttak egy a genfi szerződés értelmében véglegesen szervezendő egylet alakításához.

A *veres kereszt* alá gyülekező magyarországi nőegyesületek, segélyegyletek rövid idő alatt áldásosan működtek. Az ideiglenes központi választmány jelentése szerint 1879. december 31-ik napjáig tagdíjakban befolyt 16,082, frt 44 kr., az első szervezésre kiadatott 3277 frt 81 kr., maradt 12,804 frt 63 kr. A boszniai sebesültek részére befolyt 3623 frt 17 kr., kiadatott 3144 frt 94 kr.; rendelkezésre maradt 478 frt 23 kr. A szegedi árvízkárosultak számára befolyt 33,022 frt 44 kr., kiadatott 22,800 frt 91 kr., rendelkezésre állott 10,141 frt 53 kr. A törökök által küldött holmikért a költségek levonása után befolyt 1560 frt 46 kr. *Deczember 31-én volt a pénztárkészlet 24,984 frt 85 kr. Az egyesületnek ugyanekkor 137 fők egyesülete s 11,000-nél több tagja volt.*

Így állottak a magyarországi nőegyesületek által szervezett segélyző-egyesület ügyei, a midőn az ideiglenes központi választmány azon kérelemmel járult Erzsébet királyné Ő Felsége elé: fogadná el a «veres kereszt» országos segélyző-nőegyesület védnökségét. S a magyarok királynéja készséggel elfogadta a veres kereszt alá sorakozott magyarországi nőegyesületek védnökségét.

Folyó évünk május 11-ik napján alakult meg véglegesen a magyarországi „*veres kereszt*“ nőegyesület Budapesten az akadémia nagytermében. Az ország összes nőegyesületeinek képviselői megjelentek e nagy-gyűlésen.

A nemzet legkiválóbb férfiai és női gyülekeztek össze az akadémia díszes termében, hova Erzsébet királyné Ő Felsége magas kíséretével együtt feltizenkettőkor érkezett meg, hogy személyes megjelenése által szentesítse a nemzet eme legszebb és legnemesebb czélú nőegyesületének végleges megalakulását.

Erzsébet, a magyarok királynéja leszállott a magas trónról, ott hagyta a királyi palota fényét és a nemzet hajlékában egybe-

gyülekezett kegyes lelkek körében megjelenvén, ily szavakkal nyitotta meg a közgyűlést:

„Szívélyesen üdvözlöm az emberbaráti és hazafias működés terén az országos segélyző nőegylet választmányát, a vidéki és fiókegyletek küldötteit. A közgyűlést ezennel megnyitottnak nyilvánítom.“

Erre Zichy Livia grófnő, az egyesület ideiglenes elnöke felolvasta az üdvözlő beszédet. Mire Ő Felsége a következő szavakkal válaszolt:

«Az imént hallott lelkes szavak mélyen meghatottak.

Zálogát látom azokban nemes és komoly elhatározásuknak felebarátaink szenvedéseinek lehető enyhítésére, miért fogadják meleg köszönetemet.

A veres kereszt jelképe alatt az egész nívelt világon jótékony társulatok szövetkeztek a csataterén megsérült hazafiak megmentésére.

Magyarországban e magasztos feladat az országos segélyzőnőegyletnek, és a vidéki fiókegyletnek jutott.

De a feladat sikeres megoldása feltétlenül attól függ, hogy az egyletek már béke idején országszerte úgy legyenek megalakulva, miszerint áldásos működésüket, adott alkalommal rögtön megkezdhessék, mert az időszerű szervezés legkisebb hiánya, váratlan háború esetén ezer meg ezer honfitárs életét kockáztathatná.

Azért egész bizalommal számítok soha nem lankadó erélyük és tevékenységükre.

E bizalom s a kitűzött emberbaráti szent cél indítottak az országos nőegylet védnökségének elvállalására, valamint arra is, hogy a mai gyűlésen az elnöki széket elfoglaljam.

Változatlan rokonszenvemről s készséges támogatásomról jövőre is biztosítom önöket.

A helybeli teendők ellátása céljából személyem képriseletével kedves hugomat, Klotild főhercegasszonyt bizom meg, felkérvén őt a mai tanácskozások vezetésére is.»

Klotild főhercegnő ezek után az elnöki széket elfoglalván, személyesen vezette a tanácskozást.

Több fontos ügynek letárgyalása után határozatilag kimondatik, hogy a 10 frtos tagdíjak csakis a veres kereszt céljaira fordíthatók; az egylet kérvényt intéz a minisztériumhoz küldemé-

nyeiik bérmentesítése iránt; a főkegyéletek további alakítása és az egylet további terjesztése, betegápoló nők kiképeztetése a jövő évi teendők közé felvételük.

Az egylet pénztárába begyűlt pénzek a folyó költségek fedezésére betegápolónők kitanítására és szükséges felszerelések beszerzésére fordítandók.

A szegediek javára gyűjtött pénzadományok maradványának főrésze a szegedi jótékony nőegylet által fentartott, de az árvíz által romba döntött szeged-rókusi óvóház és gyermekkert újból felépítésére fordítandó, oly kikötéssel, hogy egyletünk működésének emlékeül az épület homlokzatán s a tantermekben a veres kereszt látszatos helyen alkalmaztassék.

A maradvány a központban tökeként fog kezeltetni s a kamatokból az említett óvóházat látogató szegény gyermekek ruházattal fognak elláttatni, minden év november 19-én, Erzsébet napján.

Az ideiglenes központi választmány az átmeneti szabályok értelmében leköszönvén, Várady Mihály torontáli küldött indítványára az ideiglenes központi választmánynak eddigi működéseért jegyzőkönyvileg köszönet szavazása egyhangulag kimondatik.

Klotild főhercegnő felhívására, a választások megejtése végett kiküldött bizottság javaslata értelmében, a választás egyhangulag következőképen ejtetett meg:

A választmány: Adler Antalné, gróf Andrassy Aladárné, gróf Andrassy Gyuláné, Bischitz Dávidné, Bohus Jánosné, gr. Dessewffy Aurélné, báró Edelsheim-Gyulai Lipótné, gróf Hunyady Lászlóné, Ivánka Imréné, gróf Károlyi Istvánné, báró Kemény Kálmánné, Kralovánszky Istvánné, Mailáth Györgyné, Német Miklósné, Neuoffer Jánosné, gróf Pejacevich Lászlóné, Pirnitzer Alajosné, Ráth Károlyné, Schnierer Aladárné, gróf Teleki Sándorné, Tatay Adolfné, Veres Pálné, gróf Zichy Nándorné, gróf Zichy Pál Ferenczné, gróf Apponyi Albert, báró Edelsheim-Gyulai Lipót, dr. Haynald Lajos, Ivánka Imre, ifj. gr. Ráday Gedeon, Ribáry József, Szende Béla, Tisza Lajos.

Ezután a számvizsgálók, az egészségügyi s a többi tanácsosok választattak meg.

Klotild főhercegnő: Az ajánlottak tehát egyhangulag megválasztattak. (Felállván a királyné felé fordulva): Hódolatteljesen jelentem Felségednek, hogy a napirend le van tárgyalva.

Ő felsége a következő szavakkal zárja be a közgyűlést:

„A napirend ki lévén merítve, lelkem mélyéből kérem az isten áldását üdvös működésükre, s a közgyűlést ezennel bezárom.“ Zajos hosszan tartó éljenzés követte Ő Felségének zárszavait.

Ezután a királyné a mellékterembe távozott, az egylet elnökei, tisztviselői s a rendezők, továbbá a miniszterelnök és főpolgár-

mester kíséretében — folytonos éljenzés között ment kocsijához, hol a nagy számmal álló közönség ismét szívélyesen megéljenezte. Ezzel a történelmi fontosságú ülés véget ért.

E füzetek olvasóira, a magyar nemzet leányainak nevelőire és tanítóira nézve is nagy jelentőséggel bír ezen gyűlés, mint minden más nevezetes mozzanat a nemzet életében.

Minő kötelelességeket szab elénk, minő előnyöket nyújt a „*veres-kereszt*“ nekünk, a nemzet nőneveléssel foglalkozó napszámosságainak?

Minden egyes nevelőnek, minden egyes tanítónak, minden egyes leányiskolának szent kötelessége, hogy a *vörös-kereszt* jelvénye alatt munkálkodó országos segélyező-egyesület célját a serdülő nemzedékkel megismertesse. Ne legyen sem a gunyhóban, sem a palotákban nevelkedő magyar leányok között csak egyetlen egy se, kivel meg nem ismertetnék a *veres kereszt* jelentőségét. Tudja meg minden magyar leány, hogy azon szent jelt, a melyet a nemzet királynéja félkent jobbájával magasra emelt, a haza valamennyi hű leányának követnie kell; mert nincs a nőnek szebb feladata, mint felszárítani a szenvedő emberiség könnyeit, bekötözni a hősök sebeit, megvigasztalni az özvegyeket, fölruházni az árvákat, kiknek atyjok a csatában a hazáért, királyért, mindnyájok javáért véreztek el.

Már gyermekkorában úgy tekintse a magyar nő e jelt, mint a segítségre kész könyörület jelképét, a mely alá sorakozni szent kötelesség, valabányszor országos nagy csapások érik a nemzeteket, ha árvíz pusztít, ha éhség vagy járványos betegség dühöng, ha a háború szedi áldozatait, hogy segítsenek itthon, a haza határain belül s szükség esetén nemesen fizessék vissza a kölcsönt a külföldieknek; mert a mit akartok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is azt cselekedjétek azokkal.

Minden egyes leányiskolában, nevezetesen a felsőbb osztályokban szenteljen a tanítónő havonként néhány órát a *veres keresztnek*; ezen órák alatt ismertesse meg a serdülő leányakkal ezen intézményt, legyen ekkor a kézi munka is a *veres keresztnek* szentelve, hogy mind a szegény mind a gazdag hozzájárulhasson e

nemzeti kötelesség teljesítéséhez. Ha évenként 20, 30 órát szentelne minden egyes leányiskola ezen intézménynek, nemcsak gyorsan felvirágoznék nálunk ez új intézmény, hanem a nemzeti nőnevelés ügye is sokat nyerhetne általa. Ezen a veres keresztnek áldozott órákban tárgyalhatnák iskoláinkban az egészségtan fontosabb részeit s a betegápoláshoz legszükségesebb ismereteket is stb.

A «veres kereszt» segélyező nőegyesület létrejötte hatalmas eszközzel szaporította a nemzeti nőnevelés eszközeinek számát. Azon pedagógiai előnyöket, melyek ezen eszköz által nyujtatnak, a nőneveléssel foglalkozóknak fel kell használniok.

Nem kezdhetné meg egyetlen egy iskola sem alkalmasabb tárggyal a már általunk néhány hónappal ezelőtt megpendített *nőnevelési értekezleteket*, mint ha a *veres kereszt* céljaival is összeköti azokat. Vajha még ezen iskolai év bevégzése előtt egybegyűjtenék leányiskoláink tanítói a növendékek anyjait, idősebb nővéreit, hogy megismertessék ezen nemes új intézményt a magyar nők nagyobb részével; vajha minél előbb megkezdenék mindenütt, a veres-kereszthez legméltóbb helyeken, az iskolákban, azon nőkhöz illő üdvös foglalkozást, melyre Szent Erzsébet nagyszerű példájával s a magyarok legmagyarabb, nagylelkű királynéja Erzsébet Ő Felsége buzdító szavaival felhívta a magyar haza hű, lelkes leányait!

PÉTERFY SÁNDOR.

A GÖRÖG NŐK TÁRSADALMI ÁLLÁSA

AZ ÓKORBAN.

Régen elmúlt időkbe óhajtom a nyájas olvasónót visszavezetni. Több mint kétezer év pörgött le az idő kerekén, hogy az európai kultur-államok társadalmi műveltségének zászlaját lobogtató a nemzet, melynek klasszikus földén maig is bámulattal révedez az utazó, a tudós kutató, s a melynek műveltsége meghódítja, a létjoggal bíró népek államait, nem a zsarnokság rabigája alá, de azon kulturának, mely a mai társadalmi életnek alapját képezi. Ki ne tudná, hogy a keleti barbárság terjedésének a görög nép volt ellenharczosa; ki ne tudná, hogy ezen nép, a vad zsarnokság irtó fegyverei ellen szellemének, láng lelkének és műveltségének fegyvereivel küzdötte ki ama helyet, honnan egy világ-rész szívta magába felszabadulásának eszméjét, alkotásainak nagyszerűségét, művészetének ideálképeit, melynek csirája a görögök honában sarjadzott, ott nőtt terebélyes fává. S míg a nemzet, mely azt szabadsága, művészete, költői lelkületének óriási, utólérhetlen nagysága, hitregéje által oly terjedelmessé ápolta, az idők folyamán elbukott, s egykori nemzeti nagyságának sírhantján most a törpe nemzedék lelkesülni is alig tud, és egy Solon, Lykurg, Leonidas, Plató, Aristoteles, Phidias, Praxiteles nevének hallatára szívére sebesebben nem lüktet: fenmaradt évezredek után is, szellemének műve, a társadalmi műveltség vívmánya, mely mindazt, a mi szellemi nagyságra, nemesre és szépre utal, a «görög» gyűjtő név alá sorolja s klasszikusnak nevezi; ennek pedig társadalmi jelentőségét csak az tudja teljes mértékben becsülni, ki az ókori görög nemzet benső állami intézményeit, társa-

dalmi viszonyait ismeri, csak az tudja kellőleg méltányolni, ki az egyéni szabadságon alapuló nemzeti nagyság létfeltételét, a görögök nevelési rendszerének mozzanatait behatóan áttanulmányozta, a ki tudja, minő mértékre vesse a régen lezajlott századok társadalmi viszonyait, szemben azon igényekkel, miket a korszellem, a lét harcának parancsoló szüksége követelt az egyéntől, a társadalomtól, a nemzettől és az államtól.

Hibát követne el az, a ki jelenkori társadalmi viszonyaink álláspontjára helyezkedve, párhuzamos összehasonlítás eredményeként ítélne azon tényezők felett, melyek az ókori görög kultúra föltételei valának. Mászt követeltek akkor az állami, családi intézmények az egyéntől, s mászt kíván ma a társadalmi szokás, a felvilágosodás, a kor szelleme, mint kétezer év előtt; habár a jelenkor létharcának, művelődési küzdelmének, államoknál és nemzeteknél ma is csak az a föltétele s egyúttal mértéke is, a mi volt, a művelődés zászlaját lobogtató népeknél minden időben: a nőnevelés.

S valóban a nélkül, hogy a bölcséleti elméletek tételeinek tömkelegébe, következtetéseiibe bonyolódnánk, egyszerű, természetes észszel felérhető taglalása azon kötelekeknek, melyek a családok, a nemzetek s az állam háztartását összetartják, abba életeröt öntenek, visszavezet bennünket a nők társadalmi állására, mint a honnét az erkölcsi fensőség, a szép, a nemes iránti fogékonyság, a hazaszeretet első táplálékát kapja mindenütt, hol a nők társadalmi állása tisztelettel párosúl, s erkölcsi életének megóvása, a családi élet viszonyainak következtében, a férfi kötelmeit feltételezi.

Ámde kérdezhetné a nyájas olvasónő, vajjon mi köze a nemzeti nőnevelésnek, a görög nők neveléséhez s társadalmi állásához? Kedves olvasónő! a múlt tudása, a jelen tanácsadója; s a ki a nőneveléssel foglalkozik, kit a nő munkatere, mai hatásköre, mélyebben érdekel: az kell hogy érdekel viseltessék a történelem egyik igen érdekes szakasza, a nők nevelése és társadalmi állása iránt az ókorban. S honnan vonja le következtetéseit, hogyan alkalmazza tanulmányait a gyakorlati életben, ha nincs oly tükre,

melyben megláthatja a nevelés fejlődését, s így összehasonlíthatja a múltat a jelennel, kiselejtezheti a jót a rossztól, s felismerheti a nők nevelésének és társadalmi állásának határozott befolyását a történelmi eseményekre? S ha a mindennapi tapasztalatból ismerjük, érezzük a hatalmas erőt, mely a férfiak nemesebb ízlésének, érzelmének kifejlesztésére a nők társas köre által oly döntő befolyást gyakorol: nem maradhat a magyar nőneveléstől idegen az ókor klasszikus népeinek nőnevelése sem, nem a nők akkori társadalmi állása, mert a gyermek első iskolája akkor is csak az anya édes szava, gyöngéd ápoló karja volt, kitől és kinek ölelő karjain tanulta a kisdéd hazája nevét kimondani, a mint ma is minden napi imaként rebeghetné el a magyar nő gyermekének, a koszorús költő ihlett emelkedettséggel írt szavait:

Magyar hölgynek születél
 Áldd érte sorsodat,
 Magyar hölgynek születni
 Mi szép, s nagy gondolat!

Nyissuk fel tehát a történelem lapjait, mely a rég elmúlt időt, s a jelent áthidalja, melynek vezérlő lángszövetneke, az összedőlt nagyság romjai között is megvilágítja a görög klasszikus világnak ama pontját, hol bepillantunk a családélet titkai közzé, s hol előnkbe tárul ama kép, melyet a nyájas olvasónő előtt, a görög nők társadalmi állásáról az ókorban esetelni óhajtunk.

* * *

Mai fogalmaink szerint, a görögöknél a családi élet leglényegesebb feltétele, a nőknek szellemi érintkezése férjeikkel, teljesen hiányzott. Ezt egyrészt a nők nevelési módszere okozta, mely a leánygyermeket zsenge korától a lakóház női osztályára szorította; s ha annak ajtai néha meg is nyíltak, a serdülő leány azért vajmi hiányos oktatásban részesült. Nagy mértékben hiányzott nálok az elme kimívelése, mi a szellemi társalgást lehetővé teszi, s hasonló miveltség előnyeivel, az együttlét szellemi érintkezését élvezetessé varázsolja. Másrészt pedig az állami intézkedések folytán, a görög klasszicizmus virágzó idejében, a férfit nyilvános

élete, a házias, családi együttlét örömeitől elvonta; később pedig, a bekövetkezett állami változtatások a magánéletet teljesen beolvaszták a nyilvánosságba, s ez lett a férj sajátképeni otthona, mialatt ez családjára és nevére nézve mindinkább idegenné vált. S habár a férj szigorúan örködött is nevének szeplőtlen erénye és háza becsülete felett, és őt a lehető sértések ellen szóval és tettel védelmezte: a hetárak intézményének, államilag történt becézése miatt a férj nevében csupán gyermekeinek törvényes anyát tisztelte, a házirend fentartóját becsülte, s munkáját alig vette többbe, mint egy hű házi rabszolganőjét. De a görög nő emez elzárkózott életmódja, mely csak vajmi ritkán engedé meg neki a nyilvánosságba lépni, társadalmi állása a családban, mely nélkülözte a szellemi életet, nevelése, mely a háztartás ismereteire, a kézi munkák ügyes gyakorlatára szorítkozott, koránt sem jogosít fel bennünket a személyes szabadság ily korlátozott fokán is arra, hogy őket a keletiek hárem-életére kárhoztatott nőkkel párhuzamba tegyük; s habár a gazdag keletiek — mert csak ezek üzhették a többnejűséget — hárem-életére emlékeztet is a görög nők elzárkózott élete: Görögország klasszikus virágzó korszakában azért még sem volt a nők társadalmi állása oly lealázó, mint a keleti népeknél, mert a nők tisztelete, a férj becsülése, s erkölceik felett a törvényhozás szigorúan örködött és vaskezekkel meggátolá mindazt, a mi a családi élet szentségét bemoeskolhatá vala.

Meg kell azonban itt jegyeznünk, hogy, — midőn az ókor görög hölgyeinek neveléséről és társadalmi állásáról értekezünk, — csupán a magasabb osztályok szokásairól és erkölceiről beszélünk; minthogy a nép alsóbb osztályainak életmódja, mely a lét harcában, a mindennapi szükséggel küzdött, akkor is, mint minden időben, külső jelenségeiben ugyanaz volt, a mi ma.

Kövessük azonban, a történelem kalauzolását, lépjük a régi dicsőség porban heverő omladékai közé; a lángoló szövétnek, mely útunkon vezérel, megmutatja nekünk Hellász családi életének azon oldalát, mely minket a polgári lakóház női osztályába vezet.

Vitruvius leírása szerint a ház ajtaján belépve, egy, nem

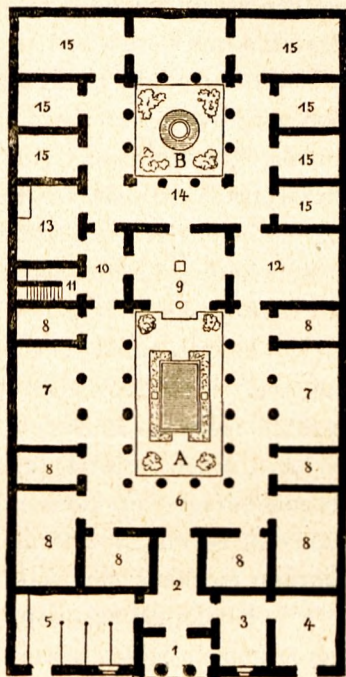
igen széles folyosóra jutunk, melyet a görögök *dyroreionnak* neveznek. Ettől jobbra-balra vannak a házi ezélokra szánt helyiségek. A folyosón át a *peristylonba*, oszlopcsarnokkal ellátott udvarba, érünk, mit *aule* és *tapos perikion* névvel illetnek. A peristylonnak három oldala oszlop-csarnokos, déli oldalán van két homlok, vagy falpillér, mely egymástól jó távol áll és gerendázatot tart; ez egy helyiségbe vezet, melynek mélysége, a pillér-közök szélességének két harmadával bír. — Ezen tér *prostas*, mások szerint *parastas* nevet visel; ez tehát egy nyílt terem, melybe az udvar felől szabadon lehet látni.

Beljebb — írja Vitruv — vannak a nagy termek, hol a házi-asszony, a fonó szolgálóleányokkal tartózkodik. Az udvar körül, a csarnok alatt húzódnak a többi lakó helyiségek: az étterem, alvó szobák s a cselédség lakásai. Ezen része a háznak, az úgynevezett „*Gynaikonitis*“.

A nyilvánosságban élő családfő részére, az épület elő részében csak kevés helyiség levén fenntartva, a ház hátsó s legnagyobb osztályában uralkodott és parancsolt a házi asszony.

A *gynaikonitis* volt a ház azon része, hol a nő, a családanya életmódjára és tevékenységére néhány pillantást vethetünk.

Az asszonyok, leányok és gyermekek, míg ezek a szerető anya gyöngéd ápolására valának utalva, úgy a rabszolgánők is, a gynaikonitisban tartózkodtak. Itt összpontosult a nők családi élete. S míg a keresztyénség eszméjének fő mozzanata, a gyermek szellemi világának kiképzésében, a vallási elemek művelésében

Görög ház alaprajza.

- A. Az aula a férfi lakásokkal (7, 8, 9, 12).
 B. A peristul a női lakásokkal (15);
 9. A prostas, — 3, 4. fürdők.

alapszik, s a fölnevelt virágzó hajadon hivatva van vallásos nevelésének eredményeit mint nő, mint anya a házas életbe is átvinni, hogy tiszteletet parancsoló társadalmi állásának kellőleg megfelelhessen, s annak édes gyümölcseit élvezhesse, s az alig korlátolt szabad érintkezés a külvilággal, a munkamegosztás, a nők működése, szakképzettsége, nyilvános pályán való alkalmazásuk, talán kevésbé veszi igénybe a házias, családi foglalkozásnál a jelenkor hölgyeit, s nincs zárt ajtó, nincs elkülönített kettős családi élet: az alatt a görög hölgy, mit vitt magával kárpótlásul a családi élet elzárt magányába? mi nyújtott neki kárpótlást a hiányzó szellemi gyönyörért, mit a férj a nyilvánosság otthonából nem nyújthatott neki? Társadalmi állásának tudata vigasztalá a nőt, s a nyilvános, a szellemi élet élvezetének hiányát fölülmúlta anyai kötelességének érzete. S ha a szűk határok közé szorított nőuralom a gynaikonitis osztályaiba száműzte őt a hiúság piaczaról, csak annál nagyobb hévvel, annál bensőbb gyöngédséggel szoríthatá keblére, gondozását kívánó gyermekét, annál magasztosabb érzelemmel oktathatá leány-gyermekeit a gondos házimunkára, fiait a hősies erényekre, a hon szeretetére, mentől osztatlanabbul összpontosíthatá működését azon körben, mely a nőknek a szokás, társadalmi viszonyok, és állami intézmények által kijelölve s egyszersmind szigorúan meghatározva volt.

Ne gondoljuk azonban, hogy azért a klasszicizmus idejében a görög népnél boldog házas és családi élet nem lett volna. Hiszen az emberiség, a vallásosság éltető ereje és a szeretet, mely akkor született, midőn az ember megtanulta társát gyűlölni, abban az időben is érvényesíté hatalmát, s ezen vonzóerő igéző hatása a férjt, daczára annak, hogy nyilvános életének legnagyobb részét elvonta a családtól, mégis oda bilineselte, hol a gondos anya, a szerető nő várta őt, hol az apa karjaira emelheté gyermekeit. A házi tűzhely szentélyében pihente ki ő is a nap fáradalmait, ott hajtotta nyugalomra cser- vagy babérkoszorús fejét, hol levetkőzve a mulandó hiúság minden csillogását, egyéniségét visszaadhatá családjának és önmagának.

Bárha általánosan érvényesült a görög bölcsek véleménye, a

törvényhozás alaptétele, hogy a nő, mint természettől gyöngébb, egyenjogúsággal nem bírhat, s társadalmi állása a polgári életben kiskorúnak tekintetett: ez a görög szabad államok mindegyikében még sem lelt teljes alkalmazást. Ugyanis — habár mi a görög hölgyek társadalmi viszonyainak ezen rövid ecsetelésében Jónia és Attika kiválóan erényes és szemérmes nőiről és hajadonairól beszéltünk — nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy a spartaiak alkotmányában ismeretes dorismus, az attikai visszavonult, elzárkózott női étellel ellentétben, a hajadonoknak teljes szabadságot engedett, nyilvános helyeken megjelenhetnek és testgyakorlatok által edzeni magokat. Csakhogy a spartai nők ezen szabadsága sem azon nézetből eredett, mintha őket, társadalmilag magasabbra és polgárilag egyenjogúságra inkább emelték volna, mint az attikaiak; ez csupán a spártai szigorú törvények egyik kifolyása volt, hogy a jövő egészséges nemzedék szempontjából a nőket testileg megedzzék.

Már Homér beszéli, hogy a legelőkelőbb hölgyeknél is az étkezési gondoskodás mellett, házi főfoglalkozásuk volt a fonás és szövés, s a nők ezen munkássága, még a későbbi időben is annyira fentartotta magát, hogy a család számára szükséges ruhákra a fonalat otthon készítették; bárha későbben egyrészt a szükséglet emelkedése s a beállott fényűzés, másrészt pedig a nők elkorcsosulásának kezdete szükségessé tévük e foglalkozásoknak mesterseggé váló üzését s takács-műhelyek és gyárak berendezését. A görög nők eme foglalkozását, a képzőművészet is tárgyul kölcsönzé, így látjuk az attikai Athéné Erganét, Aphrodite Uraniát, az argivai Herét, a szülés istennőjét Ilythiát, Persephonét és Artemist, mint a sors istennőit — kik a halandók életfonalát sodorták, de egyúttal a női alkotás és munka védő istenei valának, — az antik művészet által, a házi munkásság jelvényeivel a guzsalylyal ábrázolva.

Nem sok ugyan, a *fonást* felmutató istennők képletes emléke, de annál nagyobb számban maradtak reánk a halandó nők életéből vett ily jelenetek, melyek a görög agyagművesség vázáin vannak megörökítve, s a fonással foglalkozó nőt előnkbe állítják (mint azt

Görög nő-alakok (antik vázák képei után).

a mellékelt képen is láthatni). Sőt már Homér is bemutatja a guzsalyt, a hozzá tartozó orsóval, a legelőkelőbb nők kezében. Így kapott Helena ajándékkül egy ezüstkosarat, hogy abban a fonalat és aranyorsót tarthassa.

A *szövés*, igen fontos helyet foglalt el a görög nők házi foglalkozása között; s hogy ez már a legrégebbi időben, a művészet magas fokán állott, Homérnak a költők ősapjának elbeszélése után tudhatjuk, s Penelope műszövészete bizonyára a szövés akkori tökélyének művészetét jellemzé. A történelmileg ismert időben pedig, a szövésnek mint a nők házi foglalkozásának egyik főtárgya volt ugyan a férfi és női öltözékék készítése; de tudjuk, hogy ez a női családi munka körén is túl terjeszkedett. Nehány görög államban ugyanis a nők testülete törvényileg kötelezve volt, bizonyos szent szobrok részére az ünnepi öltönyt és díszítést szőni. Így tartoztak az athenei hajadonok a minden négy évben előforduló Panathénei ünnepélyekre Athene álló szobrához a Parthenonban művészileg szőtt Peplos nevű szőnyeget készíteni, a melybe mindazon férfiak arcképe beszövetett, kik erre érdemessé tették magukat. Olympiában Here álló szobrához tizenhat matronának volt feladata a szőnyeget elkészíteni; Spartában a nők kötelezve valának, egy magok szötte, úgynevezett Chitont évenként az ősrégi amyklei Apolló szobrának adni. Argosban, a legelőkelőbb családok fiatal női tartoztak Artemisnek ünnepi adományul ruhát szőni.

A görög nők *himzési foglalkozását* az antik művészet az egykori vázák képletes jelenetein tartá fenn az utókornak; s hogy minő művészi ügyességgel kezelték a himzötűt, arról bizonyosságot tesznek a vázák azon férfi és nő alakjai, melyeknek ruházatain a legfinomabb ízlésű, gyönyörű díszítéseket és bordure-öket szemlélhetjük.

A nők gondjának másik részét a *konyha képezé*. Mennyiben vettek azonban személyesen részt a főzés gyakorlatában, s egyéb e körüli teendőkben, jelezni is alig vagyunk képesek. Annyi azonban bizonyos, hogy a nehezebb kézi munkákat rabszolganők által végeztették. Így Odysseus palotájában tizenkét rabszolganő alkal-

maztatott, kik a nagy számú vendégek ellátására, egész napon árpát és búzát öröltek a kézimalmokon; azonképen a húsnak szabadon és nyárson sütését is rabszolganők végezték.

Ilyen kisegítők csak a félig-meddig módosabb házban is többen voltak, kik részint az említettekkel foglalkoztak, részint pedig a család nőtagjait közvetlen kiszolgálták öltözködéseiknél, vagy azokat kimenetelük alkalmával kísérekül követték, mivel az illem úgy kívánta, hogy tiszteletre igényt tartó nőnek csak több rabszolganő kíséretében volt szabad lakóházát elhagynia. Később, a görög nők szigorú erkölcsének hanyatlása kezdetén, a konyhamunkát bérelt rabszolgák vették át a nőktől.

Az ókori nők életéből vett jeleneteknek (mint fürdés, pipe-rézkedés, tánczolás, játszás stb.) egyes rajzai, melyeket az antik görög vázák képei őriztek meg számunkra, egy harmadik oldalról is megvilágítják előttünk társadalmi életüket, mi annál érdekesebb reánk nézve, mert itt a női élet olyan egyes apróságaival ismerkedünk meg, melyek feltárják előttünk azon titkos szentélyek ajtaját is, hol a nőiség, a kellem, a hódítás, a szépség fegyverével látta el magát bájainak emelésére.

Ha egy attikai, finomabb műveltségű hölgy fogalmaival össze nem fért is rövid felső ruhában — Chiton — testgyakorlatok által edzeni magát, annál inkább felhasználták a *fürdést* testük frissességének fentartása végett; a naponkénti mosakodást s a test tisztaságát ezenfelül még a vallási szabályok is parancsolólag követelték a görög hölgytől, a ki azt az alkalmat azután természetesen, az öltözködést megelőzőleg, bájainak hatványozására is felhasználta.

A váza-festészet e téren is új világításba helyezi a görög hölgyek házi életének eme érdekes mozzanatát; e képecskék nélkül aligha nem sötétben tapogatódnánk a klasszikus kor hölgyeinek azon titkai felett, melyek őket még a hivalkodás, a megbocsátható női hiúság, a tetszeni vágyás terén is oly érdekessé teszik.

Így állítja elénk egy vázajelenet a szolgálónőt, ki az előtte öltözetlen guggoló úrnőjére a víztartó edényből, a Hydriából, vizet önt; majd megint egy levetkőzött szép női alak, kezeivel a kilövellő hideg víz sugárt fogja fel, mely egy, a falra alkalmazott

Pan álarcból, az alatta magas lábakon nyugvó medenczébe ömöl, míg a padozaton szerte-szét heverő alabástrom-illatos olajedényke, fésű és más szerek a fürdés után végzendő műtételre várnak. E nemben azonban legérdekesebb a mit az antik világból, a görög nők életmódjára nézve felmutathatunk, a berlini muzeumban őrzött *volcenti Amphora* festett jelenetezése, mely egy görög fürdőterem belsejének berendezésébe enged pillantanunk. Ez egy dóriai stylben épült fürdőház. Az alkalmazott oszloprendezés által a belső tér két elkülönített fürdőkamarára oszlik, melyeknek mindenikében két-két nő fürdik. Csinosan alakított s a falra erősített vadkan, oroszlán és párduczfók képezik a csapat, melyből az alattok különféle testállásban álló nőre finom sugárú zuhany hull. A fürdő nő hajfonadéka fején tekercsbe göngyölítve erősen össze van fonva, valószínűleg azért, hogy a fürdő után bekövetkező fésülködésnél annál könnyebben szétbonthassa.

A fürdést követő piperézkedés jeleneteit gyakran találjuk a vázák festett képein, a fésű, a kenőcs-üvege, az ékszer-szekrény, a kézi ércztükör épen úgy kiegészítő részei valának a nők pipere-asztalának, mint akár ma is. Messze vezetne azonban a görög hölgyek zenéje, játéka és tánczának leírása; legyen itt még csak rövideden megemlítve, hogy a tánczlépésben tartott laptajáték, (a melynek képviselőjeül Homérnál Nausikaa szerepel) a görög leányoknál azért is nagy gyakorlatban volt, mert ez által a bájosabb testállásnak kifejtése mozdíttatott elő. A hintázás is kedvencz mulatásuk volt. Atheneben Origone, Ikarus leánya sorsának emlékére, kiengesztelődési ünnep tartatott, mely napon a hölgyek nyilvánosan élvezték a hintázás örömeit.

Az előadottak után, szükségképen vissza kell még térnünk oda, a honnan a görög nők életének komolyabb oldalait is megvilágíthatjuk, azon időpontra tudniillik, mely a nőt elszakítja a szülői háztól, a gondos anyától, és tulajdonképeni hivatásának ösvényére vezet, hogy mint ara férjének törvényes nejévé s új háztartásának fejevé legyen.

Mint már feljebb is említém, a családélet kötelékeinek alap-tétele — hogy t. i. törvényes sarjadékot neveljenek az életnek s az

államnak, — a társadalmi szokásokban, a törvényekben, a nők polgári állásában oly elvek szentesítésére vezette a görögöket, melyek feltételezni engedik, hogy a házassági frigykötésekben, a szerelem, a kölcsönös vonzódás kevéssé szerepelt, s elhatározó indító okul csak ritkán szolgálhatott. A dorismus érdes intézményei leplezetlenül vitték keresztül ez elvet, s ha ezt a többi görög államok míveltsége általában szelidítette is: a társadalmi bevett szokás, a nők megszorított polgári jogainak elfogúlt korlátozása, csakugyan nem eredményezhetett mást ezeknél sem. Az attikai leányok elzárkózott életmódja miatt sem egyéniségük belső értékének, sem testi bájaik és kellemeiknek határozó befolyása nem lehetett az ifjakra a házastárs választásánál; ez ügyben náluk is, a törvények kérlelhetlen elveinek szemmel tartása mellett, a hasonló származás és a házasulandók szülőinek birtokviszonya, állása s egyéb érdekei döntöttek rendszeren.

Attikai polgárleányt csak attikai ifjú vehetett nőül, mert csak az ily házasságból eredő gyermekek valának teljes születésűek. Egy alsóbbrendű nővel kötött házasság nem tekintetett törvényesnek. Tudjuk azonban azt is, hogy ezen szabály alól kivételek valának; s a társadalom és törvények eme rendelkezései gyakran kijátszattak. Nagyon fontos volt az athénei kérő előtt leendő neje szüleinek birtokviszonya; s az ünnepélyes eljegyzésnél, — melynek minden törvényes egybekelést meg kellett előznie, — folytak rendszeren a női hozomány feletti alkudozások. S miután egy gazdag hozománnyal ellátott nőnek férje irányában egészen más volt az állása, mint a szegényebbé: gyakran megtörtént, hogy a haza szolgálatában érdemeket szerzett, de szegényebb sorsú polgárleányai számára — hogy állásukat kedvezőbbé tegyék — vagy maga az állam, vagy pedig bizonyos számú vagyonos polgárok adták össze a hozományt. Ez azonban nem mindig volt így, mert míg Homér idejében dús ajándékokkal járult a kérő a lányos házba, mint például Iphidomas, ki száz marhát, ezer kecskét és juhot vitt arájának menyegzői ajándékul: a későbbi időben ép ellenkezőleg az apa adott leányának hozományt, mely részint kész pénzből, részint öltözékekből, ékszerek és rabszolgákból állott; de

a mely hozomány válás esetében legtöbbnyire a nő szüeleire szállott vissza. A házassági frigykötések ideje az életkor tekintetében nem volt szabályozva. S habár Pláto a leányoknál a huszadik-, a férfiaknál a harminczadik évre teszi a házasságkötésre legalkalmasabb időt: a szülők akkor is ép úgy örültek mint most, ha leányukat fiatalon adhatták férjhez, s a férjnek előhaladott kora, a frigykötés akadályául épen nem szolgált.

A hajadonnak a szülei házból elvitelét, illetőleg pedig az egybekelést, áldozatok előzték meg, miket kiváltképen Zeus Teleiosnak, Here Telejának és Artemis Eukleionnak hoztak. A második szertartás, melynek az egybekelés előtt mind az ara mind a vőlegény köteles volt magát alávetnie, a fürdés vala. Athénban már régi idők óta a Kallirhoe nevű forrás — melyet még Peisistratos fogatott fel csatornákba — szolgáltatta a jegyeseknek a fürdővizet. A régi íróknak erre vonatkozó, de eltérő bizonyosságai szerint, a jegyések fürdéséhez szükséges vizet fiúk vagy leányok hordozták; ámde Gerhard «Auserlesene griechische Vasen-Bilder» III. 300 rajza szerint (egy volcenti Hydrán levő archaikus kép) a mellett tanuskodik, hogy a vízhordozó leány volt, és nem fiú gyermek. A most említett edényen, balra a nézőtől, a Kallirhoe szent forrását — mit a felírás is annak mond — szemléljük, melynek sugara egy dóriai előépület alatt alkalmazott oroszlánfejből ömlik ki. Egy hajadon, myrthus vagy borostyánággal kezében, a Hydriára néz, mit megtöltendő, a víz sugar alá állított; még más öt leányt is látunk a képen, ezeknek némelyike üres Hydriával fején a vízmerítésre vár, egynehányja pedig a megtöltött edénnyel már visszatérőben van. Gerhard fentebb említett munkájában, eme csoportot az athenei szüzek valamely ünnepélyes összejövetelének tartja; ezen nézetnek azonban, az ókori írott bizonyítékok teljesen ellene mondanak. Ugyanis az atheneiek, régi szokás szerint, a nősülés — Gamelion — havában tartották lakodalmaikat s ilyenképen a város nagyszámú lakosságánál fogva igen természetes, hogy egy és ugyanazon napon több lakadalom is tartatott, s így a különféle jegyespárok vízhordó leányai találkoztak a Kallirhoe forrásnál, hogy a szent forrás vizét az illető párok fürdéséhez

vigyék ; nagyon valószínű, hogy a váza képfestője is egy ilyen jelenetet örökített meg a Hydrián.

A mennyegző napján, az ara házánál elvégzett lakoma után, a melyen, a görögök közszokásától eltérőleg, nők is részt vehettek, az est beálltával a vőlegény menyasszonyát kocsin (melyben rajtuk kívül a vőfély s a vőlegény egy barátja is helyet foglalt) vitte saját lakására. A nászdal zengése és fuvolahang kísérete mellett, s az útezőn találkozó üdvkiáltásai között, csendes menetben értek a férjnek lombokkal díszített házába. A menyasszony anyja, a házi tűzhelynél meggyújtott fáklyát vivén kezében, gyalog követé a jegyesek kocsiját. A férj házának kapujánál, a napa szintén lángoló fáklyával várta menyét. Itt a megérkezők Sésam kalácsesal — pemmata — vendégeltettek meg, s a soloni törvények szerint a menyasszonynak egy birsalmát (Cydoni almát), mint a termékenység jelképét kellett megennie. Az étkezés végeztével, az ifjú pár a lakóház *thamos* nevű helyiségébe vonult vissza, hol a menyasszony legelőször dobta el fátyolát férje előtt ; mire kün a thamos előtt 3alt zengedeztek. A mennyegző utáni két nap a fiatal párnak szánt lakodalmi ajándékok elfogadására volt fenntartva, s csak midőn ezen két nap elmúlt, mutatkozott a fiatal nő fátyol nélkül.

Az antik művészet, mely a magánéletből, a társadalmi szokásokból ellesett jelenetek mozzanatait megörökíté, a lakodalmi szertartások többszöri képletezésével is megismertet bennünket ; majd a menyasszony felékesítését, majd a lakodalmi menetet tárja elénk. Gerhard («Auserlesene grichische Vasen Bilder» című munkájának III. tábl. 310. s következő sz.) egy sorozat régi archaikus vázát mutat be, melyeken kettős és négyes fogatú kocsiakon látjuk a vőlegényt az elfátyolozott menyasszonynyal, kísérve a vőfély által, körülvéve az ara barátnőitől és nőrokonaitól, kik a nászajándékokat fejükre rakott kosarakban viszik. Hermes az isteni kísérő és hérold vissza-visszatekintve, a menet élén lépdel. Egy másik vázán (Panofka, «Bilder des antiken Lebens» XI. táblán 3. szám alatt) a koszorúzott vőlegény, elfátyolozott aráját vezetve, gyalog közeledek saját házához, melynek ajtajánál a

Nympheutrea, égő menyasszonyi fáklyával várja a lakodalmasokat; s a fiatal pár előtt lépdelő ifjú kezében kytharával kíséri a *Hymeneos* nász dallamot, s végre a menyasszonynak matrona öltözékéről felismerhető anyja zárja be a menetet.

A legszebb azonban mi erre vonatkozólag az antik világ festészetéből reánk maradt, azon falfestmény, mely az aldobrandin-féle nászmenet név alatt ismeretes.

Ez egy négy láb magas, és kilenczedfél láb hosszú kép, mely három jelenetre van felosztva; de a művész itt is, mint ama nagy antik basreliefs-eken, melyeken a távlat elhanyagolásával, több jelenet egy síkra van szorítva, mind a három jelenetet egy síkra helyezte. A fal egyenes iránya azonban, a kép háttérén két oszlop által meg van szakítva s ezzel a művész a Gynaikonitis két osztályába kettős bepillantást enged, s azon felül a harmadik, házonkívüli jelenetet is a szemlélő elé varázsolta. Képmotivuma három külön mozzanatot ábrázol, melyek a nászmenet megindulása előtt, csak a menyasszony lakásának belsejében s annak lakása előtt gondolhatók.

A Gynaikonitis egyik helyiségében, dagadó párnákkal és takarókkal megrakott heverő ágyon félig vissza dőlt helyzetben ül az elfátyolozott menyasszony; mellette Peitho, a rábeszélés istennője, kinek fejét koszorú övezi, s a gazdagon ránczozott öltözet — peplos — feje hátsó részéről, vállairól leömlőve, alakját csak félig fedi be, s gyanítani engedi, hogy a gracia ezen alakjában, a kérőt jelezte a festész. Balra ettől könnyed állásban, az oszloptőre hajolva, könyököl a harmadik nőalak, tekintete a grácián nyugszik, rábeszélésének mintegy eredményét várandó, mialatt az Alabastronból, az illatos kenőolajat, egy kagylócsészébe önti, hogy azzal a menyasszonyt a fürdés után megkenhesse. Ezen alak mythologiai jelentősége gyaníttatni engedi, hogy az Charist, Aphrodite szolgálónőjét jelképezi, ki a hitrege szerint, a páphosi szent ligetben Aphroditét fürösztötte és ambrozi olajjal kente.

Az ezen alak háta megé festett oszloppal akarta jelezni a festő, — a mint már fentebb is utaltunk rá — azt a választó falat, mely ezen szobát a mellette balra levőtől megkülönbözteti.

Itt egy oszlopszerű alapzaton, vízzel telt nagy mosdómedence van, s a mellette balra álló fiatal leány, mintegy kérdő tekintetet vet a jobb oldalt elfoglaló matronára ki ujja hegyét a medence vizébe mártja.

De fordúljunk most már a harmadik jelenethez, mely a nézőtől jobbra van; ezen együtt látjuk az arát háza előtt, a megkoszorúzott völegényt az ajtó küszöbén, és a ház előterén három leány csoportozatát, melynek egyike egy hordozható oltárra áldozatot önt; s más ketteje pedig cytherával kíséri a nászdallamot.

Ime ezen vázlatos sorok is mily sajtóságos, meghitt világitásba helyezik előttünk, a klasszikus kor görög népeinél a nők társadalmi szokásait és polgári állásuk főbb mozzanatait, s ha e lapokon már is kelleténél tovább igénybe vettük a kegyes olvasónő figyelmét: attól kell tartanunk, hogy a gyermekek nevelésének bővebb fejtegetése által — mi pedig hivatva volna a jelen czikket kiegészíteni — nemesak olvasóim, hanem az igen tisztelt szerkesztőség boszankodását is magamra zúditom és örökre száműzendő tollamat folyóiratának birodalmából.

MAJLÁTH BÉLA.

A NŐCSELÉDEK VASÁRNAPI ISKOLÁJA

LEMBERGBEN.

Ezen intézet a lebergi központi pedagógiai testület önzetlen fáradozásának köszöni létét. Célja az elhanyagolt nevelésű nőcselédek erkölcsi és szellemi kiképzése. Az oktatás ingyenes, még pedig minden vasárnap délutáni 3 órától egész 5-ig tart. Az iskolánál alkalmazott tanítók és tanítónők szintén ingyen végzik a tanítást. Karácsony-, húsvét- és pünkösdkor az oktatás szünetel. A tanítási idő következőleg van felosztva: *a)* A hit- és erkölestanra esik $\frac{1}{2}$ óra, *b)* az olvasásra és írásra (az olvasottak bő magyarázata) $\frac{3}{4}$ óra, *c)* a fej- és írásbeli számolásra (a közéletben legszükségesebb ismeretek körén belül) szintén $\frac{3}{4}$ óra.

A hit- és erkölestant az összes növendékek együtt hallgatják. Az olvasás- és számolásnál ismereteik foka szerint két csoportba vannak osztva. Az első csoportot azon nőcselédek képezik, kiknek az írva-olvasásból vagy nagyon csekély vagy pedig épen semmi nemű ismereteik nincsenek. Azon növendékek, kik olvasni és írni tudnak, a második csoportba vannak sorozva.

E tantárgyak tanításánál a következő szabályok tartatnak szem előtt: Az első csoportban kiváló súly fektettség a gépies olvasásra és írásra; a magyarázat, mely az átvett olvasmányok alkalmával szükségessé vált, csak a legkisebb körre szorítkozzék.

A második csoport növendékeinél főleg az értelemmel való olvasás szorgalmaztassék; a növendékek gyakorlati életére fontossággal bíró ismeretek kiváló gonddal ápolandók. A számtanításnál kivált a fejbéli számolásra és a métermértékek gyakorlati alkalmazására fektetendő a fősúly. Ama növendékek, kik az olvasásból az

első csoportba osztattak a számolástant a második csoportbeli növendékekkel együtt hallgathatják, ha erre képeseknek találtak; ezen okból az olvasás és számolás tanítása mindakét csoportban ugyanazon órákban történik.

Hogy mily hiányt pótol ezen iskola Lembergben, láthatni már abból is, hogy mindjárt az első évben, a midőn szerveztetett (1875), a tanulók száma 200-nál többre rúgott. Mivel azonban ezeknek több mint fele úgyszólván betűt sem ismert, negyede pedig alig tudta a kis betűket megnevezni, és így csakis egy negyede tudott némileg olvasni: az első csoport növendékei két részre osztattak, még pedig azért, hogy a tanítás némileg megkönnyítesék. E szerint az első évben három csoportban oktatták a növendékeket. A számtan tanításánál csak egy csoportba osztattak a jelentkező lányok, minthogy 17 növendék kivételével a négy alampüveletet a 10 első számmal egy sem tudta fenakadás nélkül. Ehhez hasonló felosztás volt az 1876—7-ik évben is. Mivel azonban négy és fél havi tanítási idő után a növendékek egy része meglehetősen haladást tett, szükségessé vált a fenálló csoportokon némi változtatást tenni. 1877—8-ban az olvasás- és írástanítás beosztásán módosítás nem eszközöltetett. Azonban a számvetés tanításánál néhány újabb csoport szervezése vált szükségessé azon okból, hogy az újonnan beiratkozott nőcselédek a haladottabbaknak semmi akadályt ne támaszsanak.

Nagy és lényeges változást idézett elő az intézetben az, hogy legújában egy negyedik csoport: az úgynevezett „*gyakorlati tanfolyam*“ is szerveztetett és ezenfelül még az énektanítást is behozták. E gyakorlati tanfolyam azon czélból szerveztetett, hogy ott a növendékekkel oly ismeretek és hasznos útmutatások közöltesse- nek, melyekre nekik kivált a gyakorlati élet terén nagy szükségök leend. Az itt előadott ismeretek köre kiterjed a házi rendre (a ruhán miképen távolíthatók el a foltok; miképen kell a konyhaedényeket tisztítani, miképen pusztíthatók a házi kártékony állatok? stb.), a szakácsnői munkákra (hogyan ismerhetők fel a hamisított élelmi szerek, miképen óvhatók meg az élelmi szerek a megromlástól, s hogyan kell előkészíteni a vizet a mosáshoz és főzés-

hez? hasznos tudnivalók szakácsnőknék, a gyümölcs befőzés stb.) az egészségügyre (kivonatok az egészségtanból, a betegápolásról, az apróbb házi gyógyszerek készítési módjáról, üdvös tanácsok némely közönségesebb testi bajok és rendkívüli balesetek körül stb. — a nőcseléd lévén számtalan esetben a beteg első ápolója). Hogy mindezen ismeretek közlése úgy a nőcselédekre, mint gazdáikra nézve is mily haszonnal jár, az vajmi könnyen felfogható.

Az ének tanítása minden vasárnap öt óra után, vagyis a tulajdonképeni oktatás bevégezte után, $\frac{1}{4}$ óráig tart. Az iskola tanítótestülete midőn az énektanítást behozta, jól tudta ugyan, mily fontos nevelési eszköz ez, azonban alig hitte volna azt, hogy épen az énektanítás életbeléptetésével mozdítja elő leginkább a vasárnapi iskola virágzását. Ama kedv és készség, melylyel a leányok az oktatási órák után az énekléshez hozzá fognak, legjobb biztosítéka annak, hogy ezzel az iskola még egy új és oly kötelékre tett szert, a mely a leányokat közelebb fűzi az iskolához.

Az intézet csupán csak e két tankönyvet adja a növendékek kezébe: Az „*Első Olvasókönyv*“, melyet a leányok magok kötelesek beszerezni, és a régibb kiadású „*Második Olvasókönyv*“ melyet a növendékek ingyen kapnak, minthogy az iskola ezeket ép e czélra nagy számban kapta a kerületi iskolatanácstól. A szépírási minták (szintén a kerül. iskolatanács ajándéka) a 3-ik csoport tanulóinak kölsön is adatnak, hogy a szépírásban otthon is gyakorolhassák magukat. Meg kell itt említenem még azt is, hogy az iskola igazgatósága főfeladatának tekinti kiválólag a nőcseléd számára írt könyvek beszerzéséről gondoskodni. E könyveknél főleg a szolga-osztály morális és praktikus szükségleteire fektetnek súlyt.

A tanítás módszere nem igen különbözik az elemi iskolákban használt módszertől, s ha van is némi különbség, úgy az csak abban áll, hogy az előadók tekintettel vannak a hallgatók korára és azok kiváló gyakorlati szükségleteire. Hogy az írás- és olvasás tanításánál a jelenleg általánosan elfogadott írvaolvasási módszer nem mindig alkalmazható, azt könnyen beláthatjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy számos tanuló az iskolába lépésekor tud már né-

mileg olvasni, de nem egyszersmind írni is. A hit- és erkölcesstanból nem a katekizmus ágazatai magyaráztatnak, hanem inkább az erkölcesstan népszerű tanítása lép előtérbe; ebből is főleg az vétetik, a mi a tanulóknak mint nöcseléseknek leginkább szükséges.

Az iskola czéljával és szervezetével még némely praktikus értékkel biró és az intézet jövőjét nagy mértékben biztosító intézmény függ össze; s ezek, erősen hiszem, elég fontossággal birnak arra nézve, hogy az ilyenmő iskoláknál általánosan megvalósíttassanak. Ide tartoznak: 1. a jutalmak, 2. az iskolai bizonyítványok, 3. a segélyző pénztár, és 4. a könyvtár.

1. *A jutalmak* az iskolai év végén osztatnak ki a lányok közt. Az iskola igazgatósága szem előtt tartván nemcsak az ismeretek terjesztését, hanem főleg a szolgálak osztályának morális tekintetben való emelését, abban állapodott meg, miszerint háromféle jutalmat oszt szét a végből, hogy a kitűzött czélt annál hamarább lehessen elérni. — E jutalmak állanak: *a)* pénzből, *b)* könyvekből és *c)* emlékkönyvecskékből. A tanulók leginkább a pénzbeli jutalmakat kedvelik. A pénzbeli jutalmakat mindig a legszegényebbek nyerik el, még pedig *takarékpénztári könyvecskében*. A készpénzt vajmi gyakran hiába való dolgokra (pipere, drágább ruha stb.) fordíthatnák a növendékek, ellenben a takarékpénztári könyvecske az igazi takarékoság alapjául szolgálhat. Az ily könyvecske, ha már némi összegecske van benne, kétségtelenül fejleszti a takarékoság hajlamát. Ámde a takarékpénztári könyvecskének jutalomkép való szétosztásának még azon üdvös czélja is van, hogy az alsóbb osztályú népet leszoktassa ama reá nézve sokszor végzetes óhajáról, hogy minden munka nélkül csak a bizonytalan lotto-játék segélyével, a mely már annyi embert koldús botra juttatott, tegyen szert gazdaságra.

Minthogy a pénzbeli jutalmakat alaptőke hiányában bőven osztogatni nem lehet (eddig minden osztályra egy 10 frtos és két 5 frtos jutalom esett), az igazgatóság a pénzjutalmak kiosztásánál a következő elvek szerint jár el:

Mindenek előtt tekintettel van arra, mily haladást tett a fiatal leány a tanulásban és milyen volt erkölcsi magaviselete; a

két legjelesebb tanuló közül annak íteltetik oda a jutalom, a kinek jobb szolgálati bizonyítványa van s ha ebben is egyenlőknek találattak, elsőbbség adatik annak, a ki hosszabb időn át szolgál egy családnál. Ezen eljárás alapján reményli az iskola, hogy a szolgálónak uraikhoz való viszonya is lassankint javulni fog.

Hogy mily szerencsés gondolat volt a növendékeknek kész pénz helyett takarékpénztári könyvecskéket osztogatni, eléggé bizonyítja azon örvendetes tény is, hogy a jutalmazott tanulók közül eddig még egy sem vette ki pénzét a takarékpénztárból, sőt nem egy még takarított is hozzá úgy, hogy némelyik már húsz forinttal is megtoldotta az ajándékba kapott összeget. Hogy pedig ezen takarékosági hajlam folytonosan tovább fejlesztessek, az iskola igazgatósága határozatilag kimondá, miszerint mindazon növendék, ki a takarékpénztárban elhelyezett pénzét kivette a nélkül, hogy ennek szükségét kellőleg okadatolni tudná, jövőre nézve minden további jutalomra való igényét elveszti.

A könyvekkel való jutalmazás kétféle: minden iparkodóbb leány szorgalma és ügyessége jutalmául díszesen bekötött imavagy ismeretterjesztő könyvet kap, miáltal a növendékek közt hasznos és mulatva oktató olvasmányok terjesztése céloztatik. Mivel az iskola alaptökével eddig még nem rendelkezik, a jutalmak beszerzéséről évről-évre újból kell gondoskodnia.

A takarékpénztári könyvecskéek behozatala által az iskolára új terhek szállottak, de ezeket a tanítóttestület, tekintve az ügy nemes célját, örömmel vállalta magára. A pénzbeli jutalmakkal kitüntetett növendékek csakhamar elhozták az intézetbe megtakarított filléreiket kérvén a tanítóttestület egyes tagjait, hogy azokat a takarékpénztárba kamatozás végett elhelyezni sziveskedjenek. A kitüntetett eselédnek nemes példáját nem sokára a ki nem tüntettek is kezdték követni, tehetségökhöz képest hozván megtakarított krajezarjaikat oly czélből, hogy azok egy részén a tanítóttestület takarékpénztári könyvecskéket vásároljon s a fenmaradt összeget a takarékpénztárba tegye. A tanítóttestület, tekintettel arra, hogy némely eselédnek a takarékpénztárba jutni majdnem lehetetlen, minthogy amaz órákban, a midőn ez nyitva van, a szolgál-

személyzet leginkább van elfoglalva, ez ügyben is örömmel vállalta magára a közvetítést. Ez alkalommal az iskola arra is figyelmezteti növendékeit, hogy megtakarított pénzüsszegeiket csak oly kezekbe helyezték el, a hol azok biztonságban lesznek, s így reményli, miszerint ezzel gátot vet annak, hogy pénzök könnyelműen oda ne vesszen.

2. *Az iskolai bizonyítványok.* Mivel sem a takarékpénztári könyvecske, sem más oly könyv, melyet a tanuló jutalmul nyert, nem lehet se a szolgálati könyvecske melléklete, se elegendő bizonyítéka annak, hogy a növendék, mily szorgalmasan és mily sikerrel látogatta az iskolát: az igazgatóság jónak és czélszerűnek találta a külön bizonyítványok kiadását. Már e bizonyítványok is jutalomnak tekinthetők, a mennyiben azokat csak oly növendékek nyerik, kik szorgalmasan jártak az előadásokra s jó magaviseletet tanúsítottak. A bizonyítványban csak a szorgalomból és az erkölcsi magaviseletből van osztályzat, ezen kívül azon jutalmakról is említés tétetik, a melyeket a növendék a tanfolyam alatt nyert.

3. *A segélyző pénztár.* Noha ez intézetben az oktatás ingyenes, a tanítótestület 1876—7. évben kimondá, miszerint minden egyes tanuló köteles tanítójánál minden hó elején egy-két krajczárt letenni. Az ekkép összegyűjtött pénzzel az intézet növendékei segélyeztetnek akkor, ha betegek, ha férjhez mennek vagy ha valamely rendkívüli csapás érte őket. A fennmaradt összeg a takarékpénztárba helyeztetik. Jelenleg a segélyző pénztárban daczára annak, hogy számos segély osztatik ki, több mint 60 frnyi tőke van. Hogy ezen intézménynek felette szép és üdvös hatása van, azt e helyen bizonyítanom felesleges.

4. *A könyvtár.* Az olvasás tanításánál mindig szem előtt kell tartani azt, hogy a növendékek, ha már olvasni megtanultak, a rossz könyvek olvasása által téves útra ne tereltesse. Ez ellen egyedüli óvószer az, ha az olvasni vágyónak hasznos könyvek állanak rendelkezésére. Bizonyynyal ez volt indító oka annak, hogy ezen iskolánál az 1877—8-ki tanév kezdetén kölesön-könyvtár szerveztetett, melyben főleg oly tartalmú könyvek foglalnak helyet, a melyek a nöcselédek igényeinek kielégítésére vannak

hivatva. E könyvek az iskolába járó növendékeknek valamint az intézetből kilépetteknek is kölcsön adatnak. Ily módon az iskola iránt mindinkább terjed a jó vélemény és érdekeltség. A könyvtár valamint az iskola is főleg egyes nemeslelkű adakozók e célra felajánlott adományaiból tartatván fen, lassan emelkedik ugyan, de annál szilárdabban annyira, hogy az alapítók rövid idő alatt is meggyőződtek arról, hogy az intézet szép jövőnek néz elébe.

Külön fegyelmi szabályokkal az iskola eddig még nem bír, mivel az intézet szervezése óta még nem fordult elő oly nagyobb kihágás, mely megfenyítésre méltónak találtatott volna. A növendékek általában példásan viselik magukat, és a tanítói személyzet iránt ennek önzetlen fáradozásáért mindenkor igazi, szívből fakadó hálát tanúsítanak.

Az iskolalátogatás ellenőrzése céljából naplók vezetettek, az elmulasztott órákat azon család köteles igazolni, melynél a leány szolgál. Ha valamely leány több tanórát mulasztott, az igazgatóság az illető családját erről rögtön értesíti.

Ennyit akartam a nőcselédek számára Lembergben felállított vasárnapi iskola szervezetéről és törekvéseiről elmondani. Legújabbán a lebergi központi pedagógiai testület az összes galicziai tanító-egyesületekhez meleg hangon írt felhívást intézett, hogy ők is kövessék a dicséretre méltó példát s a hol csak lehet szervezzenek vasárnapi iskolát a nőcselédek számára.

KRAJCSIK SOMA.

A NEOLOGIA ES ORTHOLOGIA.

III.

(Befejező czikk.)

A 60-as évek végén s a 70-es évek elején, mint érintettük, az akadémia vette kezébe a nyelvromlás orvoslásának megindítását. Eleinte az akadémia a Kazinczy nyelvújítását nem akarta többé bolygatni, mert csak a „*nyelvújítás óta*“ divatba jött idegen és hibás szólásmódok bírálására tűzött ki pályadíjat. De bármennyire akarták is a Kazinczy művét a kegyelet fátylával takargatni: maga a dolog kényszerűsége tette elkerülhetelenné a fátyol föllebbentését. Az említett kérdésre 1872-ben két mű érkezett az akadémiához; az egyik: «A helyes magyarság elvei» *Ponori Theurewk Emiltől*, mely a díjat elnyerte, a másik: «A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata» *Imre Sándortól*, mely dicséretet nyert s 1873-ban az előbbivel együtt az akadémia költségén jelent meg. Mind a két pályamunka, akarva nem akarva, kénytelen volt kimondani, hogy a *nyelvújításnak számos tévedései voltak*; mindkettő felsorol többet a hibás szók és szólásmódok közül, s a hibás szók tovább szaporodásának meggátlására sürgeti az egyéni önkény ellenében a nyelv törvényeinek szigorú megtartását, az idegenszerű szólásmódok kiirtása szempontjából a régi és a népnyelvhez való fordulást. E pályamunkák elfogadása által tehát az akadémia is elismerte a *Kazinczy-féle nyelvújítás hibáit*, s a pályamunkák sürgetései szerint is, szükségesnek látta nyelvünk törvényeinek alaposabb kutatását s a történeti és népnyelv kimerítőbb tanulmányozását. E szükség érzete különben már a pályamunkák elfogadása előtt is megvolt a nyelvtudományi szakosztály

több tagjában, mit mutat az, hogy a fentebb jelzett óhajtások megvalósításának organumaképen már 1872. elején megindult a „*Magyar Nyelvőr*“ című havi folyóirat, az akadémia megbízásából s az ő segélyezésével. Az akadémia a «Magyar Igeidők» című pályamunka koszorús szerzőjét, *Szarvas Gábor* akadémiai tagot bízta meg a «Nyelvőr» szerkesztésével.

A «Nyelvőr» 1. számában következőleg határozta meg a szerkesztő a folyóirat célját: «Akarjuk ott, a hol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; a hol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket termesztett, a tisztaság előmozdítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben előkészíteni az által, hogy anyagot gyűjtünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvitatás által tisztázzuk; mindezt pedig a *magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével* akarjuk megvalósítani.» Továbbá: «figyelemmel kísérjük a haladó nyelvtudománynak nyelvünkre vonatkozó kutatásait».

A Nyelvőr álláspontja korszakot alkot nyelvészkedésünk történetében. Szerinte vége az ötletszerű nyelvészkedésnek s az egyéni nyelvészekre való hivatkozásnak; nyelvi kérdésekben egyedül a tudomány szava lehet a döntő, az utóbbi évtizedekben óriási léptekkel előre haladott nyelvtudományé, mely törvényeinek megalkotásában a nyelv tényeire, a rokon nyelvek, a történeti és népnyelv jelenségeire támaszkodik. Szerinte a nyelv az egész nemzet tulajdona s természetes törvények szerint fejlődött; továbbfejlesztésében tehát nem lehet parancsoló sem egyesek nyelvérzése és ízlése, még a szépízlés általános törvényei sem, sem a tökéletesebb idegen nyelvek példája; a magyar nyelv fejlesztésére csak „*a magyar nyelv életéből merített eszközöket*“ lehet jogosan használni.

És a Nyelvőr sohasem tért el ez álláspontjától. Kimondott elveihez határozottan ragaszkodott mindig, s e határozott magatartása okozta egy részben hatását, s lett okozója más részről az ellene való támadásoknak.

A Nyelvőr, ezen elveivel, az új *orthologia* zászlóvivőjévé lesz, nem azon orthológiáé, melynek jelszava: «maradjunk a réginel», hanem azé, mely a szó valódi értelmében azt sürgeti, hogy beszéljünk helyesen, s ha szükségünk van a nyelv fejlesztésére, fejlesztjük azt helyesen, a nyelvben meglevő természetes törvények szerint. E zászló alá rövid időn egy kis sereg gyűlt össze akadémikusok és nem akadémikusok közül, leginkább az ifjabb nemzedékből, nem műkedvelő, hanem szakszerű művelői a nyelvészetnek, majdnem mind az iskola emberei, kik hivataluknál fogva is a különböző nyelvek tanulmányozásával foglalkozva, az európai nyelvtudomány vívmányaival is megismerkedtek. Ilyenek: Budenz József, Joannovics György, Pónori Thewrewk Emil, Szilády Áron; Volf György, Király Pál, Lehr Albert, Simonyi Zsigmond, Halász Ignác, ifj. Szimneyi József. Ezek s hozzájuk csatlakozva többen, harcolnak e folyóiratban kilencz év óta a nyelvújítás tévedései ellen az európai nyelvtudomány fegyvereivel. De nem maradnak a puszta bírálat terén, hanem igyekeznek alkotni is, fürkészni, tisztázni nyelvünknek még ismeretlen vagy biztosan meg nem állapított törvényeit. Ehhez képest a Nyelvőr állandó rovatai: elvi kérdéseket tisztázó értekezések; a hírlapok, folyóiratok, újonnan megjelent tudományos és szépirodalmi munkák nyelveinek, s a hivatalos nyelvnek bírálata, a helyesebb kifejezések megjelölésével; nyelvtörténeti adatok; népnyelv-hagyományok: népmesék, népdalok, közmondások, szólásmódok gyűjteménye a tájszólások kiejtése szerint. Működésének ezen ágaihoz a Nyelvőr 1875-ben egy újat csatolt, nevezetesen a hibás szók és szólások javítását. Sorba vette a nyelvújítás óta elterjedt s az irodalmi nyelvben leggyakrabban forgó hibás szókat és szólásmódokat, kimutatta törvénytelen származásukat s másokat ajánlott helyettök, részint a régi és népnyelvből, részint egészen újakat, de a nyelv törvényei szerint alkotottakat.

Idézzünk itt belőle működésének ez ágára néhány példát.

„*Rakpart*. A *rakpart*-féle szóösszetételek, melyeknek pedig egész seregét alkotta meg a félreértett német összetételek után a nyelvújítás, merőben ellenkeznek nyelvünk természetével.

Látjuk, hogy a német *Esslöffel* magyarul *evőkanál*, *Schlafzimmer*: *hálószoba* stb. s ezek s számtalan ilyen példa, azon nyelvbeli tény mellett tanúskodnak, hogy a magyar nyelv az igetős összetételtől idegenkedik s helyette igeneves szerkezetet használ. Hogy mily fonák az ily németutánzó igetős összetétel a magyarban, kézzelfoghatólag bizonyítanak, ha a *rakpart* mintájára használnók őket, a következő példák: *mosteknö*, *szapulkád*, *futbolond*, *forgszél*, *halföld* stb. stb. Ha ez összetétel nyelvünk természetében fekünnék, mért ne volna az egyik a másikkal (a *mosteknö* a *mosóteknővel*) felcserélhető; a mint felcserélhetők *járás*, *járat*, *hazudás*, *hazudság* stb. Az újabban alkotott igetős összetételek tehát, mint a magyar nyelv természetével meg nem férők, egytől egyig helytelenek.» Ajánlja tehát a helytelen *rakpart* helyett ezeket, *part*, *kőpart*, *rakodó*, *állomás.*» (Ny. ör, IV. 2—5. l.)

„*Szellemdús*, *kenetteljes*, *vízbö*. A magyar nyelv összetett szavakat többek közt úgy is képez, hogy a két szót egyszerűen egymás mellé helyezi, a nélkül, hogy a köztök levő mondattani viszonyt megjelölne. A viszonyjelölő ragnak eme kihagyása azonban csak a tárgyias és birtokviszonyos összetételeknél tapasztalható, pl. *kötélverő* (kötelet verő), *színevesztett* (színét vesztett), *levélírás* (levelet írás), *kézírás* (kéz írása). Ezen esetek kivételével nyelvünk természete a többi viszonynál az alaki kifejezést, a rag kitételét szigorúan megköveteli. A czímbei szók tehát ily kapcsolatban, rag nélkül, nyelvünk természete ellen vannak szerkesztve. Helyesen így kellene állniok: *szellemben dús*, *kenettel teljes*, *vízben* vagy *vízzel bö*. Az ilynemű szerkezetek is azonban, valamint az újításnak legtöbb alkotása, világosan tanúskodnak ama tény mellett, hogy nyelvünk törvényeinek kutatása utolsó gondja volt a neologizmusnak. Ők a dolog könnyebb végét fogták. A mit a németben láttak, egyezik az nyelvünk természetével, vagy homlokegyenest ellenkezik, azzal szikrányit sem törődtek, hanem mint szépet, helyeset, a melyhez kétség sem fér, átültették, meghonosították. Így születtek meg a «geistreich, salbungsvoll, wasserreich» képere a szóban levő idegenszerűségek. Pedig csak itthon kellett volna kissé körültekinteniök, s megtalálták volna azt a jót, a mit künn

rosszúl tanúltak; s a «fruchtreiches Jahr»-t bizonyára nem mondták volna «gabnadús évnek», hanem „bő, gazdag, termékeny, áldott évnek vagy esztendőnek». A magyarnak a «sorgenvoll» nem *gondteljes*, hanem „*teli gonddal, csupa gond, aggódó, aggodalmas*“; s a «handvoll» nem *kézteli*, hanem *maroknyi* stb. Megjegyezzük, hogy a németben már csaknem képzővé vált «reich, voll» szóknak ily esetekben a magyarban legtöbbször *s* képzős melléknevek felelnek meg; pl. volkreiche Stadt: *népes város*; freudenvoll: *örvendetes* stb. Ezekre nézve azonban egy általános, minden esetre kiterjedő útbaigazítást adni lehetetlen. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a ki magyarul gondolkozik, az soha sem fog *útkész-t, élethü-t, vészegény-t, szeretetteljes-t* stb. mondani, hanem talál mindegyikre nem egy, hanem több töröl-metszett magyaros kitétel. E szerint a czímbeli szók így javítandók ki: *szellemdús* helyett *szellemes, kenetteljes*: *kenetes*; *vízbö* forrás h. *bő vízü* v. *gazdag* forrás.» (Ny. ör, IV. 53—54 l.)

„Ural. Hogy mennyire uralkodik rajtunk a német nyelv, az *ural* igének legújabb fonák használata is fényes tanúság reá. „*Uralni vkit*“ a legrégebbről fogva egész napjainkig annyit jelentett és jelent, mint „*valakit urának elismerni, vallani*“. Pl. «Adja isten, hogy a *magyart a félvilág uralja.*“ A hírlapirodalom azonban ez általános használattal semmit sem törődve, hanem szolgálilag utánozva a német «beherrschen» kitétel, épen ellenkező jelentésben alkalmazza az *ural* igét, s pl. ezt a mondatot: «Die Anhöhe *beherrscht die Festungswerke*“, így fordítja: «A magaslat *uralja a várerődítményeket*“; holott helyes magyarsággal így kellene állnia: A magaslat *uralkodik a vár erősségein*. A német «beherrschen etwas» tehát nem *uralni valamit*, hanem *uralkodni vmin.*“ (Ny.-ör, IV. 55. l.)

A Nyelvör, hogy világosan tájékozza olvasóit arra nézve, mért tartja ezt vagy amazt az új szót rossznak, rövid pontozatba foglalta össze a nyelvtudománynak ide vágó megállapításait.

«Általában véve hibás — úgymond — minden újabb keltű szó, a mely akár jelentés, akár alak tekintetében egészére vagy

csak egyik tagjára nézve is magából a nyelvből világosan nem igazolható. Helytelenek ennél fogva az oly szóalkotások:

1. A melyeknek alakjuk is, jelentésük is teljesen ismeretlen. Ily fajta koholmányok: *nyák* (ebben: *nyákhártya*); *pamlag* („gyep-leg: gyepből való kanapé; *pamlag*: házban való kanapé.» Barcz. Szabó D.); *iblanj* (jod); *imola* (templom), stb.

2. A melyek akár való, akár csak gondolt képzőjüktől megfosztva, csupán csak sejtett, de világosan ki nem mutatható jelentésben önálló szókként szerepelnek. Ilyenek: *zöm* (zöm-ök); *táv* (táv-ol); *kér* (kér-eg); *táp* (táp-lál); *lep* (több lepük, Mihálka, lep-ed-ő?); *bur* (bur-ok) stb.

3. A melyekben kifogás alá esik mind a tö, mind a képző. Ilyenek: *lob-or*, *kön-eny*, *kesr-eny*, *ham-any*.

4. A melyekben a képző kifogástalan, de a tönek vagy alakja vagy jelentése nem igazolható. Ilyenek: *ned-ély*, *tök-ély*, *egyl-et*, *többl-et*.

5. Az oly szók, melyeknek töve helyes, de kifogás alá esik a képző. Ezek háromfélék. *a*) A megmerevült képzőkkel (l. ezekről Budencz cikkét a Ny.-őr I. köt. 4—12. lapjain) alkotott szók, mint: *föl-ep*, *korá-ny*, *szak-ma*. *b*) Idegen képzős szók: *toll-nok*, *hord-ár*. *c*) A melyekben a képző csak fictio (koholt képző): *lov-ancz*, *tol-oncz*, *jég-ne*, *nyom-da*, *fő-sz*, *nyak-orján*,: giraffe (bojt-orján mintájára).

6. Mind a tö, mind a képző helyes, de a képző alkalmatlan ama működés végzésére, a melyre alkalmazva van, pl. *ok-mány*, (mert a *mány* csak igékhez járulhat), *fest-ész* (mert az *ész* csak nevekhez tehető), *gazd-ász* (mert nem *gazdával* foglalkozót akar jelenteni, mint az analogiák szerint kellene; v. ö. ezzel: *kert-ész* a. m. *kerttel* foglalkozó).

7. Nem fogadhatók el helyeseknek az egy vagy csak egy-két analogiára támaszkodó alkotások sem, kivált ha magukhoz az analog példákhoz is még némi kétség fér. Helytelenül hivatkoznának pl. azok, a kik a *szeszély*, *lábtyú*, *okmány* s hasonló névből való képzéseket csinálták, a *szem-ély*, *kez-tyü*, *zsákmány* analogiákra; mert ezek vagy egészen magukban vagy csak egy-két társ-

sal állanak; azonkívül a vélt képző is homályos. Kérdéses t. i. vajjon a *személy, keztyű* nem összetételek-e. A *zsákmány* kétségtelenül hamis analogia, mert idegen szó.

A mondottakat még egyszer röviden egybefoglalva: a nyelvtudomány csak az oly újonnan alkotott szó jogosultságát ismerheti el, a melyben nemcsak hogy az alapszónak jelentése tiszta, átlát-szó, nemcsak hogy a képzőnek értelemmódosító ereje érezhető, hanem megkívánja még, hogy ez utóbbit csakis azon működés végzésére alkalmazzuk, a melyet a nyelvszellem eléje szabott, s ezt a határt szándékosan sehol és soha át ne lépjük.» (Ny.-őr IV. 49—50. l.).

A Nyelvőr három éven át vívta már az orthologia harcát a neologia alkotásai ellen a nélkül, hogy az ellenkező iránynak még életben levő régi harczosai sorompóba léptek volna ellene. A negyedik évben azonban sikra szállt a neologia. Okot erre egyrészt az a kíméletlen hang adott, melylyel a Nyelvőr, olykor túlzásba tévedve, a nyelvújításról és Kazinczyról beszélt, másrészt az épen most elősorolt hét pont közzététele, mely által a Nyelvőr a tudomány határozott szavaival ítélte el a nyelvújítás számtalan korösszavát. Az akadémia 1875. márczius 15-ki ülésén *Fogarasi János* «Az új szókról» értekezett s *Toldy Ferencz* «Az új magyar orthologia» című értekezést olvasta fel. Fogarasi higgadtan, de kevés meggyőző erővel védelmezte a nyelvújítást s iparkodott kimutatni a kifogásolt szók helyességét. A védelme alá vett rossz ügy volt az oka, hogy a hol bizonyítania kellett volna, legtöbbször csak állítani tudott, s a czáfolás helyén csak tagadott. Toldy fellépése sokkal hevesebb és elkeseredettebb volt, de felolvasásában alig volt több az új orthologia elleni heves kifakadásoknál s a nyelvújítás túlzott dicsőítésénél. Fő vádja az volt, hogy: «Az ósdi iskola nyelvünket régi szegénységébe akarja visszataszítani s azon izlési körbe, melynek legkedvesebb élvezete a foghajma s a bagó; s az akadémia subventióján élő Nyelvőrben harcot indít a nyelv gazdagításának és szépítésének.» Pedig hát az orthologia épen azon évben kezdte meg az *új szók* ajánlását, s szócsinálás

terén csak abban különbözött az ellenpárttól, hogy a mit alkotni próbált, azt helyesen s óvatosan tette, míg amaz legtöbbnyire helytelenül s elhamarkodva; s a mit a népnyelv helyes számbavételéért a Nyelvőrök ellen felhozott, azzal épen úgy vádolnia kellett volna népies nagy költőnket is. Majd a *nyelvérzék*et emlegette, melyet a szóalkotásban *első kelléknek* (!) nevezett. Toldy kifakadásai a tudomány előtt nem nyomnak semmit, de lélektanilag sok tekintetben igazolnunk kell fellépését, midőn a lelkes író és irodalomtörténet-bűvár késő vénségében nem akarta s nem tudta beösmerni botlását azon körnek, melyhez kora ifjúságában lelke egész hevével csatlakozott, hibás voltát azon elvnek, melynek zászlaja alatt élte szebb napjaiban a nemzeti lelkesedés oly melegségével küzdött. E két felolvasásra *Szarvas Gábor* felelt az akadémia 1875. ápril 19-ki ülésében, «A nyelvújításról» cz. értekezésével, s a Nyelvőr IV. kötetében «A nyelvújítás apologiája» cz. alatt megjelent czikkeivel. Az ő tudományos álláspontjáról könnyű volt megczáfolni a neologia ingatag tanait.

A harc és háború, mely a nyelv ügyében az akadémia falai közt megindult, a nyelv ügye felé vonta némileg a közönség érdeklődését is. Az akadémia nyelvtudományi szakosztályának ülései látogatottabbak lettek, mint előbb bármikor, s a hírlapolvasó közönség is pártállást foglalt — legalább az *ivad* szó mellett és ellen. A régi orthologus *Brassai Sámuel* is beleszólt a vitába ugyanezen évi októberi akad. felolvasásában: «A neo- és palaeologia ügyében», melyben megleczkézteti mind a két pártot, s az orthologia ellen emelt vádjáiban sokszor ellenmondásba jön régebben hirdett orthologus tanaival. Felelt neki *Szarvas G.* a Nyelvőr V. kötetében, s ugyancsak *Brassai* nézeteivel foglalkozik *Ballagi Mór* az akadémia 1875. nov. 15-ki ülésében tartott «*Brassai és a nyelvújítás*» cz. felolvasásában.

E vitáknak a közönségre, mely legtöbbször nem azt nézi, hogy mit mondanak, hanem hogy kik mondják, az lett eredménye, hogy az új orthologiai irányt, bár eddig sem részeltették valami kedvező fogadásban, most már gyanús szemmel kezdték tekinteni. Sokszor fölemlgették, hogy néhány fiatal tanár jobban akar tudni

magyarúl, mint Kazinczy, Toldy, Fogarasi, s azt akarják, hogy a közönség a már megszokott nyelvet elhagyva, ismét újat tanuljon. Igen helyén volt tehát, hogy e heves viták elhangzása után két akadémikusunk a pártok között békéltető szerepben lépett föl, hogy a közönség is tájékoztat nyerjen a felől, hogy a nyelvújításnak minden érdemei mellett voltak hibái is, s így az új orthologus párt megléte és működése, de túlzásaiból a kellő korlátok közé szorítva, szükséges. Ily célra szolgált *Imre Sándornak*, a kolozsvári egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanárának, «Nyelv-történeti tanúlságok a nyelvújításra nézve» című értekezése, melyet az akadémiában 1875. decz. 13. s 1876. jan. 17-én olvastak fel. A művelt nemzetek nyelvének fejlődéséből és saját nyelvünk régibb történetéből bizonyítja ebben a nyelvújítás jogosságát, melyet a Nyelvőrnek némely túlzó kifejezései kétségbe látszottak vonni; védelmezi különösen Kazinczyt, kiről egyik-másik orthologus nem beszélt mindig azzal a kegyelettel, mely őt mint nemzeti fejlődésünk egyik hathatós előmozdítóját megillette volna. „*A fölvekre nézve — úgymond értekezése vége felé — Kazinczy és társai igazolvák; tévedéseiket javítgatnunk kell.*“ Majd dolgozata végén néhány tételben elősorolta, hogy szerinte mi teendője van az orthologusnak, mely párt «törekvéseinek lényegében igazat ad, sőt segítségére akar közre munkálni» (Ny. ör V. 309.). Igen érdekesek *Imre Sándornak* e tárgyra vonatkozó azon nyilatkozatai, melyek *Volf György*höz (ki a Nyelvőrben bírálat alá vette *Imre* most ismertetett értekezését) írott válaszában (Nyelvőr V.) előfordúlnak. «A hibás szóalkotásnak, úgymond, mi is ellenségei vagyunk, de *Kazinczytől* és társaitól a nyelvújítás jogát meg nem tagadjuk; elismerjük, hogy hibás szokat alkottak, ezeket javítani igyekszünk; de megvalljuk, hogy mindent megjavítani vagy kiirtani lehetetlen; állítjuk, hogy a szokásnak meg kell engedni sokat, mint megengedtek más nemzetek is, melyek nyelve történelmét én átvizsgáltam.» Mindez igen helyesen van mondva s mi is bátran állíthatjuk. Épen ily helyes *Imre Sándornak* a pesti orthologusokhoz intézett ama mérséklő felhívása, hogy ne mondjanak a nyelvújítás minden hibásnak látszó alkotására határozottan s kérlelhetetlen szigorú-

sággal kárhozható itéletet addig, míg tudományos komolyabb fejtegetések által a *képzők mivoltát s a képzés törvényeit* alaposan meg nem határozták. Míg nyelvünk törvényeit nem ismerjük eléggé, addig ne akarjunk mindenben biztos itéletet mondani a nyelvújításról. «Míg a nyelv szókinésének s szókötési alakzatainak, úgymond, egész sora összegyűjtve s fejtegetve nincs; míg az összehasonlító nyelvészet világánál kellő tisztaságban nem láthatjuk a képzőket, képzésmódokat: addig nem vethetjük el biztosan a rosszaknak gyanítottakat.» Így intette Imre ovatosságra, a gyakori hangos kárhozatások helyett alaposabb kutatásokra, s a nyelvfejlesztés alapját képező tanoknak teljes kidolgozására az orthologia embereit. S ez intése is nagyon helyén volt, mert az orthologia törekvéseitől való idegenkedés még a nyelvészettel foglalkozó körökben is, sok tekintetben arra vihető vissza, hogy az orthologia tanainak forrásai még mindig ninesenek megnyitva a tudományos közönség számára, más szóval, hogy az ugor nyelvek összehasonlító nyelvtana még mindig oly malaszt, melyben csak néhány pesti egyetemi tanuló részesülhet, s a ki a régibb nemzedékből saját szemeivel is szeretne látni és saját itéletével egyről-másról meggyőződni, kénytelen az *αὐτὸς ἔφα*-k-kal, a tekintélyek állításaival, beérni.

A közvetítő irány másik szózata *Szvorényi József* következő című dolgozata volt: «Fejlődési tünetények a nyelvben, fővonatkozással a nyelvújításra». Megjelent az egri főgymn. 1877-ki Értesítőjében s külön nyomatban is. Szvorényi, ifjú éveiben a neologia egyik híve, most a pártok fölé emelkedve higgadtan, minden vitatkozási szenvedélytől menten, inkább tanító hangon, mondja el a neológiára s az új orthologia törekvéseire vonatkozó nézeteit. A nyelvújítást a nyelvek történetéből fölmutatott példák alapján, ép úgy mint Imre, jogosnak vallja; majd rámutat azon egyéni törekvésekre, melyek tudományos életünkben már a XVI. századtól fogva nyelvünk bővítésére czéloztak. Ezután rátér a Kazinczy nyelvújításának tüzetes ismertetésére s felmutatja részletesen annak mind érdemeit, mind hibáit. Végre szükségesnek tartja a nyelvújítás botlásainak lassú, megfontolt javítgatását, s az új ortholo-

gusokról úgy nyilatkozik, hogy «álláspontjuk jogosságát kétségbe vonni s törekvésök irányának a tudomány pírónsága nélkül ellenmondani nem lehet».

Itt kell még fölemlítenünk azon állást, melyet legjelesebb szépirodalmi írónk foglaltak s foglalnak el az orthologia irányában. Ellenzékinek nem nevezhetjük ezt, mert hisz az említettek voltaképen sürgetői a nyelvújítás ellen való mozgalom megindításának s e mozgalmat elvben most is helyeslik és folytatandónak tartják. Álláspontjukat tehát inkább mérséklőnek kell mondanunk az orthologus párttal szemben. Ezen kör szószólója *Gyulai Pál*, ki többek közt az akadémia 1876-iki nagy gyűlésén s újabban a «Budapesti Szemle» 35. számában tette meg az orthologusok működésére való bíráló észrevételeit. Szemükre vetette egyoldalúságukat, hogy a nyelvújításnak csak tévedéseit emlegetik, s mérészségüket, hogy nyelvünk anyagának kimerítő átvizsgálása előtt már diktátori hangon lépnek föl. Más részről azt hangoztatta e kör, hogy az orthologia a rideg grammatika merev szabályai mellett, eljárásában nem veszi kellő tekintetbe a jó ízlés és szép hangzat követelményeit.

Mindezen jóakarató figyelmeztetéseknek megvolt, s hiszszük, a jövőt illetőleg még inkább meglesz jó hatásuk az ú. n. orthologus irányra. A Nyelvőr szelidebb hangot kezd fölvenni. Szerkesztője, Szarvas Gábor, a nyelvújítás hibás szavairól már 1876-ban úgy nyilatkozott, hogy «vannak köztük olyanok, melyeknek kiküszöbölését se meg nem kíséreltük, se megkísérteni nem akarjuk. S ezek ama szók, melyeket az egész nép elfogadott (v. ö. Széchenyi-nek erre vonatkozó s folyóiratunk 430. lapján idézett szavaival), vagy a melyeknek alkotó részei az idegen szókhoz hasonlóan a nyelvérzék előtt ismeretlenek s különben is nagy körben elterjedtek (Nyelvőr V. 54. l.). Ugyanő «a rideg grammatika merev szabályai mellett» a szépirodalom embereinek a nyelv fejlesztésében való fontos szerepéről így nyilatkozik: «Teljesen egyetértünk azokkal, a kik új szók alkotására s forgalomba tételére első rendben tehetségesebb szépiróinkat tartják hivatottaknak. Az ihlettségnek, a lelkesültségnek egy szerencsés pillanata gyakorta ma-

gától megtermi s kifakasztja azt a találó, sokat mondó s tetszetős kifejezést, a melynek csak az élet napvilágára kell kijutnia, hogy nekiizmosodjék, s rövid nap alatt közbirtokká váljék, s a melyre a hidegen vizsgálódó értelem erejének, élességének megerőltetett kifejtésével is aligha akadhatott volna rá.» (Nyelvőr VIII. 149. l.) Bár aztán utána veti azt az igaz vádat, hogy a javítás munkájában, melynek együttesen, vállalva kellett volna történni, a szépirodalom emberei nem akartak s akarnak a nyelvészeknek segítségökre lenni.

A Nyelvőr működése ismertetésének teljesebbé tételére meg kell említenünk, hogy vitázó czikkein kívül nagyszámú fontos elvi értekezést is közlött, melyek közül fölemlítjük itt a következőket: «Az ik-es igékről», Szarvas Gábortól. Budenz Józseftől: »A magyar szóképzés tárgyalásához» és számos szófejtegetés az összehasonlító ugor nyelvészet alapján. «A Nyelvőr népnyelvi adatai», Simonyi Zsigmondtól és Király Páltól. «A szavak összetétele a magyarban» Simonyi Zs.-tól. «Ritkább és homályosabb képzők» Halász Ignácztól.

A fentebbiekben röviden megismertettük azon mozgalmakat, melyek az utóbbi évtizedben nyelvünk fejlesztése, illetőleg a fejlődés helyes irányba terelése körül nyilvánultak. S itt az olvasó lelkében bizonyosan előáll azon kérdés, *vajjon mi eredménye lett ez elméleti törekvéseknek nyelvünk gyakorlati használatára nézve?* Talán optimizmus nélkül elmondhatjuk, hogy az eredmény nem maradt el, s ha még jelenben csekély is az, jogosan várjuk növekedését a jövőtől. Gondosabb stilsztáink nyelvén mindenesetre meglátszik, hogy nyelvünknek minden tekintetben helyes használatára, magyarosságra törekeshetnek. Lelkiismeretesebb fordítóink jobban óvakodnak az idegenszerúségektől, mint régebben. A sebbel-lobbal dolgozó hirlapirodalomban is vannak jelenségek, melyek azt mutatják, hogy az írók ügyelnek a nyelv helyes használatára, s tudják, hogy van tudományos életünknek oly organuma, mely a nyelv magyarossága tekintetében is figyelemmel kíséri közleményeiket. Az újabb iskolai könyveken is láthatók némi nyomai a

nyelv helyes használatára való törekvésnek, bár ezen a téren joggal sokkal többet várhatnánk, mint a mennyi történt. Mindenesetre elismeréssel kell itt fölemlítenünk a középiskolai tanár-egyesületnek azon kezdeményezését, mely szerint két évvel ezelőtt egy bizottságot küldött ki kebeléből az *iskolai műszók* átnézésére és javítására. E bizottság munkálatai közül a nyelvtani, stilisztikai és poétikai műszók átvizsgálása már készen van, s az erről szóló jelentés meg is jelent az egyesület Közlönyében (XII. és XIII. évf.) s a Nyelvörben (VIII. k.). A többi szak műszavait, különösen a természettudományokét, nagy érdeklődéssel várjuk. Nem hagyhatjuk itt említés nélkül a Természettudományi Társulat jelenlegi elnökének, *Szily Kálmánnak*, a társulat Közlönye 121. füzetében megjelent jeles értekezését, melyben előadja azon igen helyes nézeteit, melyeket a természettudományi műszók átvizsgálásában alkalmaztatni óhajt, s a Tanáregylet bizottságának figyelmébe ajánl. A javítás munkájának egyetemeinken való megindítása még mindig késik, pedig hát az egyetemi tankönyvek nyelvében lenne a nyelvjavítás fejszójének legtöbb írtani valója, és nemcsak a műszavak, hanem a nyelvnek szófüzési tekintetben is magyaros használatát illetőleg.

Hogy nyelvünk fejlődése a múltban ferde irányba tévedt, a felől, azt hiszem, egyik olvasóm sem kételkedik. S ha ez így van, s ha a nyelv és nemzetiség ügye szoros kapcsolatban van egymással, úgy hogy a nyelv hanyatlása a nemzetiség életét is veszélyezteti: akkor minden igaz magyarnak egyik legszentebb kötelessége a hazai nyelv ügyét melegen szívében hordozni, s azon lenni, hogy fejlődésének ferde irányba tévedése minél előbb megszűnjék. S e tekintetben igen fontos feladata van nemcsak a felsőbb, hanem a népiskolák tanítóinak is. A néptanítók e téren igen sokat javíthatnak, de igen sokat ronthatnak is. Ha a tanító nincs tisztában itteni teendőjével; ha az ő példájára legtöbbet adó kis gyermekek előtt hibás szókat és szólásmódokat használ; ha — mit nem akarunk feltenni — hibásan és idegenszerűen beszél a magyar nyelvet: akkor a nyelvromlás veszedelmes kovászát beviszi még népünk azon köreibe is, melyek attól még eddig leginkább menten marad-

tak. A néptanítónak tehát elengedhetetlen kötelessége, hogy hibátlan, igazán magyaros nyelvet használjon a tanításban; s hogy ezt tehesse, hogy a nyelvébe a hírlapokból, a rossz nyelvű könyvekből s a társalgási megromlott nyelvhasználatból észrevétlenül is becsúszott idegenszerűségeket s helytelenségeket föl ismerhesse s elkerülhesse: lehetőleg meg kell ismerkednie a nyelvünk tisztítására czélzó legújabb tudományos mozgalmakkal. A néptanítói körök könyvtárából nem lenne szabad hiányozni az ide vágó tudományos munkáknak, különösen a *Magyar Nyelvőr* eddig megjelent 8 és következő köteteinek, *Imre Sándor* és *P. Tewrewk Emil* fentebb ismertetett *nyelvtudományi pályamunkáinak*. S a néptanítói körök igen áldásos munkát végeznének, ha gyűléseiken egy-egy ide vágó nyelvi kérdést, azokkal való bővebb megismerkedés czéljából, felvennének időnként megvitatásra; ha a középiskolai tanárok kezdeményezését követve, s megjelent munkálataikat kiindulási pontúl véve, hozzáfognának a népiskolai tárgyak műszavainak tisztázásához.¹

Mondanom sem kell talán, hogy a népiskolákban koránt sem kell kiterjeszkedni a hibás szók és szólásmódok fejtegetésére. Itt egyedül a tanító helyes, magyaros beszéde legyen eszköze, ha van rá szükség, a javításnak s a romlás megakadályozásának. Ha a tan- és olvasó könyvekben fordulnak elő nyelvi hibák, egyszerűen föl kell említeni, hogy ez helyesebben így van, s azon kell lenni, hogy, mihelyt lehetséges, teljesen szabatos nyelvű tankönyvek használtassanak az iskolában. S annak tanulmányozására, hogy milyennek kell lenni a magyar nyelv tős-gyökeres magyaros használatának, alig nyílik másnak jobb alkalom, mint a romlatlan nyelvérzékű nép közt élő néptanítónak. Figyelje meg a nép ere-

¹ A nyelvjavításra czélzó újabb dolgozatok rövid áttekintésére különösen ajánlhatjuk a következő munkácskát: „*Antibarbarus*. Az idegenszerű és egyéb hibás szavaknak és szerkezeteknek betűrendes jegyzéke, a megfelelő helyesek kitételével; egyszersmind a m. nyelv főbb nehézségeinek magyarázata. Gyakorlati kézi könyv mindazok számára, kik magyarul írnak és tanítanak.» *Irta Simonyi Zsigmond*. Budapest, 1879. Ara 50 kr. — S a nyelvtani anyag rendszeres áttekintésére ugyancsak *Simonyi Zs.* következő című munkáját: „*Magyar Nyelvtan* felsőbb osztályoknak és magánhasználatra.» Budapest, 1879. Ara 1 frt 50 kr.

deti, törül metszett kifejezéseit, s ezen a nyelven beszéljen az iskolában. A városi tanító, kinek ily észlelésekre nem akad alkalma, olvassgassa, tanulmányozza a népnyelvi hagyományokat: *Erdélyi János* „*Magyar Népköltési Gyűjteményét*“, *Kriza* „*Vadrózsáit*“, az *Arany László* és *Gyulai Pál* által szerkesztett „*Magyar Népköltési Gyűjteményt*“. A néptanítóknak a felsőbb osztályokban az irodalmi nyelv ismeretére is rá kell vezérelni növendékeit. S arra nézve, hogy az irodalmi stílusban kiket utánozzon, nagyon óvatosan kell körültekintenie. Tanulmányozza különösen *Arany János* és *Gyulai Pál* prózáját, s a természettudományok nyelvében *Greguss Gyula* dolgozatait.

Ha a különböző fokú iskolák tanítói igazán megértik, mily fontos feladat vár rájuk nyelvünk ügye körül; ha igazi ügyszere-tettel járnak el ezen kötelességökben: akkor nincs mit féltetni nyelvünket a jövőben az azt most fenyegető romlástól.

Hadd végezzem a neologia és orthologia küzdelmeit ismertető czikkeimet Imre Sándor szép szavaival, melyekkel az iskoláknak a nyelv ügye iránti fontos kötelességét így adja elő: «A nyelv iránti szeretet a házi és iskolai nevelés melegében tenyészik fel. Ott kell minden növendéknek keblébe oltani nagy írónk, *Kazinczy*, meggyőződését: «nekünk ezt a nyelvet szeretni kellene, ha nem volna is oly szép és a maga nemében egyetlen egy, mert *miénk!*» Ez a „*miénk*“ a nagy szó. A nemzettel együttérzést, az ösökkel és kortársakkal összetartozás tudatát és benső érzését élesztgetni s valóságos mélységében fentartani: ez minden fokozatú nevelés ügye. Ebből következik, hogy az anyai nyelv tisztasága és épsége minden tanintézetnek és tanférfinak kötelessége minden fokozaton.»

A MADARAK KÖLTÖZÉSE.

(Folytatás és vége.)

Következik a madarak egy *második osztálya*, melynél a költözés módja egészen más, mint a fentebbieknél. Ezen osztályba tartoznak a *vízi madarak*, azok hijával, melyeket fentebb már megemlítettem. Ezek nagyobb részint gyenge röptülő tehetséggel bírnak; csupán a vizeken és vizek mellett szerezhetik be eledelőket és sok időre van szükségük, míg annyi eledelt szedhetnek össze, a mennyivel jóllakhatnak. Ezen okokért a vizektől nem távozhatnak el messzire s így elköltözési útjukban sem követhetnek pontosan meghatározott egyenes irányt, hanem a vizek mentén utaznak. Utjuk közben aztán ösztönszerűleg oly vizeket választanak, melyek őket rendeltetésök helyére vezetik, s ha egyik-másik folyó utóbb eltér a kívánt iránytól, akkor vízről-vízre utaznak, míg megint kedvező irányban vezető vizet nem találnak. Így járja ez mindaddig, míg kerülő úton ugyan, de végtére mégis rendeltetésök helyére nem érkeznek.

A fentebbi osztályba tartozó madarak költözése közönségesen látható; a felső vidékek lakója épen úgy látja feje felett a darvakat, gójákat, gémekeket, fecskéket elvonulni, mint a ki a Maros vagy Tisza mellett lakik: a vízi madarak utazásáról ellenben alig van tudomása annak, ki nem a vizek mellett lakik, s még a vizek mellett lakók közül is csak azok szemlélhetik nagybbszerű alakban a költözést, a kik oly víz mellett laknak, a mely déli, délnyugoti vagy délkeleti irányban foly, a mely hosszasan megtartja ezen irányt, és mocsárokkal gazdag sat., mert, a mint fentebb is megjegyeztem, a vízi madár elhagyja azon vizet, mely őt nem jó irányban vezet, vagy nem szolgáltat elegendő táplálékot s mindaddig repül vízről-vízre, mocsárról-mocsárra, míg megint kedvező irányú és természetű vízre nem talál. Így csak bizonyos kedvező irányú és természetű vizek azok egész Európában, melyeknek mentét a vízi madarak legnagyobb része követi, s a melyek mellé költözködésük alatt legnagyobb mennyiségben összegyűlnek.

Hogy őszi elmenetel alkalmával mely vizek mentét követi a költöző madarak nagyobb része Európában, arról nincsenek még elegendő részletes adataink; a visszajövetelre vonatkozólag azonban sok érdekes adat van egybegyűjtve, melyeknek eredményét érdemesnek tartom röviden megismertetni.

Midőn a visszajövetel ideje elérkezik, a vízi madarak az afrikai partokról s a középtengeri szigetekről az európai partokra kezdenek átszállani. Ide megérkezve, követik az éjszakkeletre és éjszaknyugotra vonuló

partokat, minek következtében rendre a nagyobb öblökbe gyűlnek fel, milyenek a lyoni, genuai, velencei öblök s a görög Archipelagus. A melyek az Archipelagusban gyűltek össze, átmennek a Fekete-tengerre s egy részük innen a Dniszter, Dnieper és Don vizeket követi; más részük a Dunát kíséri, (habár ez nem kedvező irányban foly,) honnan aztán a Duna balparti mellékfolyóira térnek át s mindegyik a maga hazája felé vezető vizet követve, rendeltetése helyére jut. A melyek a velencei öbölben s a joniai szigeteken gyűlnek össze, a Velence és Trieszt közti nagy mocsárookra szállanak át, azután a Tagliamentot követve a Willach és Klagenfurti tavakra, onnan a Fertő terjedelmes mocsáraitra, innen aztán mindegyik hazájának fekvése szerint intézve útját, egy része követi a Dunát, más része a Duna balpartjába ömlő-vizeket, melyekről az éjszakibb hazájuk átrepülnek a Keleti és Éjszaki tengerekbe ömlő vizekre és így tovább. A melyek a genuai öbölben gyűltek össze, azok a Póra repülnek át, de mivel ez nem jó irányban vezeti őket, a Póba ömlő patakok segítségével az Alpok átjáróit felkeresve a Murteni, Neufchateli és Bieli nagy tavakra szállanak át, innen pedig a Rajnára, melynek aztán az éjszaki iránytól kevéssé eltérő menete óhajtott irányban vezeti őket. A lyoni öbölből, a mennyire tapasztalataink terjednek, a Rhone folyót követve a svájci tavakra, azokról pedig ugyancsak a Rajna mentén tartanak éjszak felé.

A valódi tengeri madarak, melyek ideiglenesen sem szeretnek az édes vizeken tartózkodni, a tengert nem hagyják el, hanem annak partjait követik útjukban, úgy hogy ezeknek mindannyiszor egész Európát meg kell kerülniök, sőt a sziberiai partokon, Nowaja-Zemlja, Spitzberg s más szigetek körül lakó tengeri madarak is inkább megteszik ezen nagy kerülőt, mintsem a tengert elhagyva, a többi vízi madarakhoz csatlakoznának.

A mi a vizek mentét követő madarak utazásának másnemű sajátosságait illeti, ezek is főleg éjjel utaznak, de nem emelkednek oly magasra, mint az első osztálybeliek, hihetőleg, hogy éjjeli útjukban is szemmel tarthassák és követhessék a vizek mentét. Azonban sokan vannak közöttök, melyek nappal is utaznak, de ekkor nem tesznek oly nagy utakat egy huzamban, hanem csak egyik, eledelben gazdag helytől a másikig repdesnek, hogy a nagy kitérések miatt hosszú útjokat ez által is rövidítsék. Végre úgy látszik, hogy ezen madaraknak utazására az időjárás nagyobb hatással van, mint más madarakéra. A többiek, mikor indulásuk ideje eljő, akár beállott a tél, akár nem, elmennek; ezek ellenben, ha szelid az ős, későbbre indulnak meg, s ha a fagy nem siettetti őket, útközben is sokat időznek, ha kedvök szerint való helyet találnak. Sőt útjuknak nagyságára is befolyással van a télnek szelidsége vagy zordonsága. Ha szelid a tél, nem mennek oly messze, ellenkező esetben tovább folytatják útjokat a meleg égálj felé.

Ennyi elég ezuttal a vízi madarak sajátosságos utazásának ösmertetésére; lássuk már a költöző madarak *harmadik osztályát, az apró erdei madarakat*, melyeknek utazása megint több eredeti sajátóságot mutat.

Alig tudja az ember megfogni, hogy ezen többnyire gyenge repülő tehetségű, kicsiny madarak miképen tehetnek évenként kétszer is oly nagy utat, a melyet valóban tesznek. S mennyi áldozatukba kerül minden útjuk! Sokat elfogdosnak a fáradt utasok közül a ragadozó madarak és

madarászok, még többen pusztulnak el a középtengeren, ha rossz idő vagy szélvész lepi meg őket. A szárazon, a mint alább meg fogjuk látni, még csak bírnak magokon segíteni ily esetekben; de a tenger felett, ha erős szél kitéríti útjokból, vagy csak fel is tartóztatja, éhség és fáradtság miatt a nagyobb résznek vesznie kell. A középtengeri szigetek s a hajók szolgálnak ilyenkor menedékhelyül azoknak, melyek oly szerencsések, hogy mielőtt erejük kifogyna, véletlenül szigetekre vetődnek vagy hajókkal találkoznak. A hajókat ilyenkor annyira ellepik a madarak, hogy az utóljára érkezők helyet sem kapnak, a hová letelepedhetnének. Mikor erősen el vannak fáradva és kényszeredve, oly vak rohammal tódulnak a hajóra, hogy sok száz a hajóba s árbocokba ütődve, halva hull a tengerbe. Volt oly eset is, mint egy író említi, mikor az egymás hátára tóduló, a hajón halomra gyűlő madarak sokasága a hajót elsüllyesztéssel fenyegette, úgy, hogy a hajósok kénytelenek voltak a szerencsétlen menekülőket, melyeknek sem kedvök, sem erejük nem volt a hajót elhagyni, irgalom nélkül a tengerbe seperni, csak hogy magukat a veszélytől megmenthessék. Ezeket meggondolva, nem lehet csodálkoznunk, ha — a mint a tapasztalás mutatja — rendszeren alig jó vissza egy negyede azon madaraknak, melyek tőlünk innen ősszel elköltöztek. Rendkívüli esetekben még nagyobb az útközben elveszettek száma. Így pl. 1851-ben és 1852-ben tavaszi szélvészek miatt alig tért vissza egy hatoda az apró madaraknak s azok is rendetlenül, részint nagyon megkésve érkeztek meg. 1848-ban hasonlóképen sok veszett el ősszel a szeptember közepén beállott téli hideg miatt.

De lássuk már az erdei apró madarak utazási módját.

Mikor szép az idő, ezen madarak magasán repülnek, egyenes irányban haladnak (ősszel délnyugotra, tavasszal északkeletre tartva) és éjjel utaznak. De rossz, szeles időben másképp cselekesznek, mert erős szélben nem repülhetnek biztosan és tartósan. Ezért mindaddig, míg a szeles idő tart, az éjet a széltől mentes völgyekben pihenésre és álomra fordítják; de hogy az így elhalasztott időt pótolják, ilyenkor nappal utazgatnak, azonban csak apródonként, egyik fáról vagy bokorról a másikra repülve, hogy a szél erejének ne tegyék ki magukat. Az erdőket, gyümölcsösöket, fasorokat követik leginkább, melyekről szeles rossz időben semmi okért el nem utaznak. Mivel ösztönszerűleg csak a déli irányban vonuló erdőket követik, ha azok elvégződnek s nincs közel más kedvező irányban vonuló erdő, melybe átrepüljenek, mindaddig vesztegelnek, míg az idő jobbra nem fordul; akkor aztán magasra felemelkednek s az egész éjen át egyenes irányban haladnak.

Voltak, kik azt hitték, hogy az erdei apró madarak mindig csak az erdőket követve utaznak, de ez nincs így. Ezt ők csupán szeles, rossz időben, kénytelenségből teszik. Mikor jó az idő, mindig éjjel utaznak. A ki figyelmeztet az ily jelenetekre, gyakran láthatja is, mikor az apró madarak este felé fölemelkednek, míg utóljára a magasság miatt már nem lehet őket tovább szemmel kísérni; szintúgy néha reggel is lehet magasból leereszkedő apró madarakat látni. Hogy az erős szelek által okozott nappali utazás, (mely a dolog természetéből folyólag, több nap alatt is alig viszi őket egy pár mértfölddel tovább) csak kivételes dolog és rendszeren éjjel utaznak; azt mutatja az is, hogy majd soha sem lehet tapasztalni, hogy valamely erdei éneklő madár dél után érkezék; hanem mindig reggel veszi észre

az ember a madarat, mely az az előtti napokban még sehol sem volt látható.

Ezen három neme van az utazásnak s valamelyiket ezek közül követi minden madár, noha a különböző fajoknál kisebb-nagyobb eltéréseket tapasztalhatni. De még sok faj van, melynek utazása nincs elegendőleg kiismerve és egy vagy más tekintetben hiányos.

A *fürj* és *haris* annyira nem szeretnek repülni, hogy önkényt alig látja azokat az ember repülni s felrepítve is hamar visszaereszkednek a földre. Azt gondolná az ember, hogy ezen madarak tehetetlenek a költözésre, s mégis a *fürj*ről bizonyos, hogy Afrikába megy; a *haris*ról is hihető. A *fürj* oly sergekben érkezik ősszel déli Európába s annyira elfáradva tér vissza ugyanoda tavasszal, hogy ezereként fogdossák a madarászok, és mivel többet fognak, mint a mennyi helyben elkél, beszóva szállítják mindenfelé. Olaszországban van egy püspökség, melynek jövedelme nagyobbára a *fürjadóból* áll, s a melyet épen azért tréfásan *fürj-püspökségnek* neveztek el. A középtenger felett gyakran látják a *fürjeket* nagy sergekben utazni, de a szárazon még nem látott soha senki *fürjet* költözni, hihetőleg mivel itt csak éjjel utaznak.

A *hóda* még gyengébb repülőnek mutatkozik, mint a *fürj*, s mégis költöző madár. A mezőségi tavaknak sok ezer *hódái* októberben észrevétlenül eltűnnek s márcziusban megint épen oly látatlanul jelennek meg. Mivel a folyóvizeken soha sem lehet *hódát* látni, a nádas tavak pedig nem alkotnak egybefüggő sorokat, melyeket azok apránként utazgatva követhetnének, ezért hihető, hogy nagy útakat tesznek egy huzamban és csak éjjel utaznak. Épen így áll a dolog a *vizi tyúkokkal* is. Ezen esetek tanúsítják, miszerint abból, hogy egy madár nem szeret repülni és látszólag nagy erőfeszítéssel repül, még nem lehet következtetni, hogy épen gyenge repülő is.

A nappali ragadozó madarak közül a költözők, (milyenek a halászas, héjja, kánya, véresék) a mennyire adataink terjednek, csupán nappal utaznak s így egyedül álló kivételt tesznek, a mennyiben a többi madarak vagy csak éjjel, vagy legalább főleg éjjel költöznek.

Az apróbb bagolyfajokról, melyek közt egynehány rendes költöző madár, csak annyit tudunk, hogy télben nálunk nem láthatók, de hogy mikor és miként utaznak, arra majd semmi adatunk sincs.

Ez alkalommal megemlítek egy balliedelmet is, melyet huzamos időn keresztül még egyes kitünőbb természetvizsgálók is osztottak. Voltak ugyanis többen, kik azt hitték, hogy a fecske és a kakuk nem költözik, hanem téli álomba merülve tölti el a telet nálunk, mint a denevérek s több más állatok. Ezen balliedelemre azon tapasztalás szolgáltatott alkalmat, hogy többször találtak őszi sanyarú idők alkalmával, valamint néha zord tavasszal is fecskéket és kakukokat faodvakban és más rejtkehelyeken egybebuva és álomba merülve, melyek aztán a szobába vitetve fölébredtek. Ebből aztán elsietve azt következtették, hogy ezek téli álmot alvó állatok. Hogy sanyarú időben a fecskék néha faodvakban keresnek menedékhelyet, az természetes, valamint az is, hogy az ily madarak, ha még van élet bennök, meleg szobába vitetve, felébrednek; de ebből még nem következik, hogy ha ott maradtak volna, kiteleltek volna. Sőt ellenkezőleg, be van bizonyítva, hogy egy pár nap alatt minden fecske megdöglik, ha fagyos időnek van kitéve, a helyett hogy álomba

merülne; holott más téli álmot alvó állatok (pl. hörcsög, pele, denevér, rovarok sat.) ha az ember tartós hidegre teszi őket, álomba merülnek, tavasszal azonban az idő melegültével megint felébrednek. Az, hogy tavasszal is találtak faodvakban fecskéket s azok is feléledtek a meleg szobában, nem bizonyít semmit, mert nincs semmi ok azt hinni, hogy azok ősszel mentek oda, hol tavasszal feltaláltattak. Sőt mivel minden ily eset, melyet felhoznak aprilis közepén és végén történt, meg van az egész talány fejtve, mert akkor a fecske már haza érkezett s ha az oduban keresett menedéket, arra hihetőleg az olykori áprilisi hózivatarok kényszerítették.

A fecskékre vonatkozó balhiedelem még többre is terjedt, mert voltak, kik hitték, hogy a fecske a tavak fenekén az iszapban alszik télen s ezt azért hitték, mivel gyakran találhatni a tavakban fecskéket. Mivel azonban élő vagy életre kelthető fecskét a tavak iszapjában még nem találtak, világos, hogy téli álomról itt szó sem lehet.

Ezen balhiedelmet, melyet ma már senki sem oszt, jónak láttam megemlíteni azért is, hogy a gyermekek ideje korán figyelmeztethessenek hasonló közkeletű babonákra, melyek gyöngye itéletüket megveszteszgethetik, s melyek ellen az egyedüli biztos orvosság: a természet józan, értelmes, gondos megfigyelése. Az ilyen megfigyelés az okulás hasznán kívül a legkellemesebb élvezetet is nyújtja s a helyett, hogy a föld porához kötne, arra késztet, hogy igaz áhitattal emeljük tekintetünket a magasba a mindenségben nyilatkozó csodálatos rend alkotójához.

SZENTE JÓZSEF.

A RÓZSAVIRÁGUAQ ISMERTETÉSE

A FELSŐ NÉPISKOLÁBAN.

(Gyakorlati tanítás.)

Bocsánatot kérek, t. olvasónő, hogy ezen módszertani cikket közölni bátorkodom. E folyóirat t. szerkesztősége minden füzetben hoz ugyan egy-két módszertani értekezést, de igen sok, mondhatni legtöbb pedagógiai lapunk ügyet sem vet az ily irányú czikkekre, s igen ritkán foglalkozik az oktatás módszerével, a tulajdonképeni tanítási kérdésekkel; úgy, hogy a pedagógiai írónak attól kell tartania, hogy az enyémhez hasonló módszertani közlemény által az olvasók nagy részét szinte maga ellen fogja zudítani. És mégis ezen czikkeknak kellene a pedagógiai szaklapok főtartalmát képezniök, amennyiben egy iskolai szaklapnak mindezekelőtt az a feladata, hogy a tanítót hivatásának megfelelőleg képezze s neki oly anyagot nyújtson, a melyet az iskolában azonnal értékesíthet. Társadalmi-pedagógiai, politikai, elméleti, didaktikai czikkek, mint csemege, champagnei bor díszíthetnek ugyan egy jól fölszerelt asztalt, de a húst és a mindennapi kenyeret a módszeres lélektani, pedagógiai, az iskolai életből merített czikkek képezik. Ha tehát e cikket megírni bátorkodtam, ez több oknál fogva történt; ugyanis tudom, hogy a *Nemzeti Nőnevelés* tisztelt szerkesztősége is osztozik az általam imént fejtegetett nézetben, sőt csekélységemet egy ily cikk közlésére fel is szólította; de meg bátorított az is, hogy az anyagot abból a tudományból választottam, a mely joggal viseli a «scientia amabilis», a «szeretetreméltó tudomány» nevét t. i. a növénytanból, még pedig — a rózsák köréből.

Van-e ki a rózsákat nem szereti?

Franciaországban, sőt Magyarország egyes vidékein is közszeret, hogy június 8-án Médard napján ünnepet ülnek s a község legszebb, legerkölesösebb leányát egy szép rózsza átnyújtásával tisztelik meg. Én a «rózsaviráguaq»-ról szóló cikkemet nem a legszebb olvasónőnek, hanem annak szentelem, a ki mint tanítónő a leglelkismeretesebben teljesíti hivatását az oktatás terén.

És most térjünk a tárgyra.

I.

Czél.

Mi ez előadás *czélja*?

1. A tanító ismertesse meg a növendékekkel a rózsavirágoknak, ezen annyi szép és hasznos növényben gazdag rendnek legfontosabb fajait.

2. A növendékek érzékeit, felfogó, összehasonlító és megkülönböztető képességét tökéletesítse; a növendékek gyakorolják magukat alsóbb és magasabb fogalmak felfogásában, képezésében és rendezésében s tanulják meg a különbözőből az általános igazságokat felismerni.

3. Nemesítse az ifjúság esztetikai és erkölcsi érzékeit, ébreszse fel bennük a természet iránti érdekeltséget és szeretetet.

II.

Tervezet.

Ezen czél elérésére a következő *tervezet* ajánlható:

A) *Ismétlésül* szolgálhat a már ismertetett alma- és csontárfélék rövid tárgyalása.

B) *Szemléleten alapuló közlés.* A rózsáknak, különösen a «csipke-rózsá»-nak leírása: 1. bonczatani, 2. élettani, 3. alaktani, 4. vegytani, 5. phänomenologiai, 6. rendszertani, 7. földrajzi, 8. kertészeti, 9. ethnographiai és történeti, 10. költészeti és 11. technologiai szempontból. A *rózsá-neműek* meghatározása és leírása.

C) *Associatio*: 1. A rózsá összehasonlítása a tavi rózsával, a málváról és a bazsarózsával. 2. Összehasonlítás a földi eperrel, a málnával és a pimpóval. 3. A rózsafélék „*családjának*“ képezése és meghatározása. 4. A rózsaféle, almaféle és a csontárféle családok összehasonlítása. A *rózsavirágok rendjének* leírása. 5. Ezen *rend* összehasonlítása a hüvelyesekkel.

D) *Begyakorlás*: 1. rajzolás, 2. mintázás, 3. kivágás, 4. koszorúfonás, 5. rendszerezítés, 6. néhány előfordult alaktani fogalom, néhány növénytani műszó megmagyarázása.

E) *Összefoglalás. Feladvány.*

III.

Kidolgozás.

A.

Márczius havában szemléltük a cseresznye-, szilva- és barackfavirágát. Mindezen fák igen korán virágzanak, mintha tudnák, hogy nehéz feladat megoldása vár rájuk, a mennyiben kemény gyümölcsöt kell teremniök. Ez különösen a cseresznye és meggyfákra vonatkozik, a melyek először lepnek meg bennünket izletes gyümölcsükkel.

Milyen a cseresznyefa gyökere, törzse, levelei? Milyen a cseresznyefa kelyhe, koronája? Hány *porodája* van a cseresznyefának, hány a

megyfának, a barackfának? (Számos, 20-nál is több.) Tehát a Linné-féle rendszer melyik osztályába tartozik? (A 12. osztályba.) Milyenek szirmaik és porodáik, állásuk szerint? (A kehely a csészéhez odanőtt, a csésze karimáján állnak.)

Hány *termét* különböztetünk meg a cseresznye virágjában? Csak egyet. Tartozik tehát a Linné-féle rendszer 12. osztálya 1. rendjéhez.

Hány *maghont* különböztetünk meg minden virágban? Egyet; és hány magzat van minden gyümölcsben? *Egy szabad magzat.*

Hány *burkot* különböztetünk meg a gyümölcsnél vagy a termelésnél? Hármat. A külső burok levonható, a középső húsos, kifejlődött. A belső kőkemény. — Hogy nevezzük tehát a cseresznye-, megy-, szilva-, barack-, mandulafa gyümölcsét, mint a melyek magburka kőkemény, csontkemény?

Mind e most nevezett fajok és nemek igen sok lényeges jelre nézve egyeznek, egymáshoz úgy hasonlítanak, mintha testvérek volnának; ezek tehát egy családot képeznek, és minthogy gyümölcsük, termésükre nézve egyenlően kőkemény, azért e családot *kőgyümölcsűeknek*, *egymagvu kővagy csontgyümölcsűeknek* (*csontár*) nevezzük.

(Nevezzen meg néhány ily növényfajt!)

Minden szilvafa csontárféle, de nem minden csontárféle szilvafa, lehet barackfa, kökénycserje is.

Magyarországban e családból t. i. a csontárfélékből 12 különböző faj ismeretes (L. dr. Borbás V. *A főváros és környékének növényzete* című munkáját.)

Valamivel később, még pedig május havában szemléltük az alma, körte, a nászpolya, a galagonya virágzatát és azt le is irtuk.

Minő az alma- és körtefa gyökere, törzse és levele?

Minő az almafa virágzata? (Bogernyőt képez.)

Milyen a kehely a csésze állására nézve?

Hány szirma van az almafának? (Öt.)

Milyenek azok alak és nagyság szerint? (Szintén szabályszerűek.)

Hány porodások azok? (Sokporodások.)

A Linné-féle rendszer melyik osztályába tartoznak? (A 12. osztályba.)

Milyenek a szirmok és porodák állásuk szerint? (Ép olyanok, mint a kőgyümölcsűeknél t. i. a kehelyhez oda nőttek.) Tartozik tehát szinte a kehelyviráguakhoz. (*Calcyflorae*.)

Hány *terméjük* (*bibéjük*) van az almaféléknek? (2—5-ig; Linné, 12. oszt. 5. rend.)

Hány a *maghon*? (Szintén egy.)

Milyen a maghon? a termés? (többrekeszű.)

Miből fejlődik az alma termése, gyümölcse? tán csupán a maghontól? (A termés, a gyümölcs a kehelyből származik, mely húsos lesz.)

A gyümölcs egy részét képezi a *magház*, a *magrejtő*, melynek üregeiben a magvak fekszenek.

Oly kemény-e a magház, a magrejtő, mint a cseresznyénél és szilvánál? (Nem, hanem bőrhöz hasonló.)

Hány maghont találunk egy virágban? (Szintén csak egyet.) De hány rekeszű a maghon? és hány mag fekszik benne? (Több; az almafa, a körtefa, a nászpolyafa nem csontármagvuak, hanem bőrmagvuak.)

Az alma álgümölcs.

Nevezzen meg néhány növényt, melyek hasonlóképen alma-gyümölcsessel bírnak!

Valamennyi imént megnevezett növények, — a mint azt a múlt hónapban, összehasonlítás által, találtuk, — igen sok lényeges jelre nézve, de főképen a termésre nézve megegyeznek, ezek tehát egy családot képeznek, melyet Linné *almaféléknek* nevezett el. Minden körtefa bőrmagvú almaféle, de nem minden almaféle körtefa.

E családból Magyarországon vagy 20-nál több faj díszlik. Ezuttal azonban egy más családdal ohajtunk megismerkedni.

B.

Íme hoztam magammal egy virágot; önök mindnyájan jól ismerik. Többször leirtuk már a rózsabokrot; még a népiskola alsóbb osztályáiban mutattuk be először e pompás növényt.

«Van egy virág, jól ismerem,
Szúrós tövis között terem,
Hajnal-piros a levele —
Mondjam-e, hogy mi a neve?»

(L. Árva rózsáseska című olv. Gásp. II-ik olv. könyv.)

Ezen rózsza íme a *százlevelű rózsza* (*rosa centifolia*) virága. Itt látnak még néhány rózsafajt ábrázolva, mint pl. a tompa levelű rózsza, (*R. pimpinelli folia*), a kert-i rózsza (*R. hortensis*), a tarka rózsza (*R. galica*), a pézsmá rózsza.

A rózsákat az emberek már évezredek óta tenyésztik, a miért igen sok mellékrózsafaj létezik. Lindley híres angol növénytudós egy nagy műben leirta a rózsákat, és 2000 különböző rózsánál többet sorolt fel; de mindannyinak megvan a közös nevük: rózsza valamennyi.

Több faj képez egy *nemet*. Rózsza egy nemnek a neve. Görög nyelven „*rhodon*“ -nak hívják, ami eredetileg annyit jelent mint «nőni», «virágozni»; az összes európai nyelveken, csekély hangeltérésekkel ugyanazon néven, a «rózsza» néven ismerik.

Itt pedig bemutatom a „*csipkerózsza*“ ágát (*rosa canina*). Ezen rózsafajra leszünk mi különös figyelemmel. Vizsgáljuk ezen növény részeit egyenként.

Milyen a *gyökere*? (ágas, fás, tartós.)

A rózsabokorcserje tehát az évelő növényekhez tartozik.

E növény gyökerét hajdan az *ebdüh* ellen gyógyszerül használták, és innét nyerte az említett latin nevét.*

Az előnév a nem, a család neve, a második a faj neve. — A magyarban csipke-rózsának nevezik, s miért? Hol vannak a szűrő részei, *csipkái*?

Hány tövis nő a gyökeréből? A rózsza tehát *cserje*; azonban ápolás és nemesítés folytán szép fává növekedhetik. Tehát a növények is tökélyesbülhetnek ápolás által. Az *ágak* ívszerűleg lecsüngnek, igen szerények,

* Canis, canina = kutya; rosa canina = kutya rózsza.

daczára annak, hogy a virágok királynőjének vannak elismerve; innét a közmondás: «Igen szép a rózsá, még sem kevély».

Miért kell a rózsák leszakasztásánál óvatosnak lenni? Mert szúrós tövisei vannak. S e közmondás is azt tartja: «A rózsá is tövis között virágzik.» «Ki rózsából veti az ágát, férjen meg a tövissel is.» «Nincsen rózsá tövis nélkül.»

Azonban a botanikusok különbséget tesznek *tüske* és *tövis* között. A Robinia fának, a tövises igliczének (*Ononis spinosa*) tövisaik vannak, mert ezen kinövések a törzsből erednek s a fához oda nőttek. Ellenben a rózsánál az egresnél azon eldurvásodott ágacsok csak a kéregállományba nőttek és igen könnyen leválaszthatók; miért is, megkülönböztetésül amazoktól, *tüskéknek* neveztetnek. Tövises és tüskés növények leginkább a forró és mérsékelt földöv alatt találhatók.

Milyenek a rózsá tüskéi? Sarlóalakúak, többé-kevésbé elnyomottak.

A monda beszéli, hogy midőn az Úr letaszította az ördögöt az égből, ez utóbbi ismét fel akart jutni, s e célra egy magas, egyenes ágú és tüskékkel megrakott cserjét alkotott. E cserjén az ágak lajtorjául szolgáltak volna, melynek fokain t. i. a tövis-ágakon akart felmászni. Azonban az Úr megghiusítja szándékát az által, hogy az ágakat meggörbítette és lefelé hajtotta; mire az ördög dühében és bosszúságában a tüskéket oly módon helyezte és ferdítette el az ágakon, hogy azok minden közel jutó személybe vagy tárgyba belekapaszkodjanak.

Minők a rózsá *zöld levelei* összetételük szerint? Nem egyszerű, hanem összetett levél, mert 5—7 levélkéből áll, tehát páratlanul szárnyalt tollazott levelű.

Milyen a levélké állására, alakjára és szélére nézve?

Milyenek a levelek az erek, az inak szerint? reczés alakúak reczés inuak; tehát a rózsá a reczés alakú növényekhez tartozik. És hova tartoznak a tulipán levelei? Az egyenközűekhez.

A sziperózsá ép úgy, mint a százlevelű évenkint lehullajtja leveleit.

A rózsabokornál több, két—öt virág is nő egymás mellett, de nem egy pontból. A virágzat *bogernyőt* képez.

Hány része van a *virágnak*? (4 része.)

A rózsacserje a teljes virágú növényekhez tartozik.

Milyen a *kehely*? Kancsó idomú, húsos, alant összenőtt, fent tollasan hasogtatott, ötmetszetű. A virágzásnál a kelyhek visszahajlottak és az érettség idején lehullnak.

Nézzük meg a *rózsá-pártát, bokrétát!*

A *virágkorona*, a szíromzat, a bokréta 5 levelű, a rózsacserje tehát a *vált-szírmuakhoz* tartozik. A viráglevelek egyenlőn nagyok. A rózsacserje a *szabályos* levelű virágkoronával ellátott vált szírmuakhoz tartozik. A jó szagú viola szintén a váltszírmuakhoz tartozik. (Miért?) De szírmái nem egyenlők. Ugyanazt vehetjük észre a babnál s az akáczfánál.

A rózsá leveleinek nyele apró kinövésekkel, két kis *melleklevéllel* van ellátva; és ezeket botanikusok *pátháknak* nevezik. A rózsá levele tehát *páthás*; a borsóé is.

Minők a levélké színükre és alakjukra nézve?

A rózsá már a legrégebb idők óta kedvencz virága az embereknek

Minden időben és minden népnél megénekelték. Eredetéről a költők a következőt beszélik:

Egy báránka egy rózságon rágicsált, a miért a rózsacserje tőle egy csomó gyapjút ragadott el. Erre a fülemile a cserjétől elkérte a csomó gyapjút, hogy abból fészket építhessen, amit a cserje oda is adott neki. A fülemile, hogy háláját lerója, egy szép dalt énekelt a cserjének, melyből az öröm és elragadtatás folytán szép, színes *rózsza* nyillott ki.

De bármily szép is a virágkorona, a bokréta, — sokkal fontosabban ennél a porodák és a terme.

Hány *porodával* bír a rózsza? (Húsznál is többel.) — Az alma és szilvafához hasonlóan a Linné rendszerének 12-ik osztályába tartozik.

A porodák ápolás folytán ismét levelekké és virágokká változnak át és így lesznek a telt rózsák. (L. a kerti és a vad rózsza cz. mesét a Schulez Imre-féle növénytanban.)

Valamennyi rózsza illata által tűnik ki; különösen a fehér, kevésbé a sárga rózsza. Általában valamennyi növény között a fehér virágúak a legjobb illatuak, a kék és barna színűek legkevésbébbé illatoznak.

A viráglevelek és porodák a kehely széléhez odanőttek, úgy mint az almaféléknél.

Hány *bibeszár* van a rózsavirágúaknál? (Több.) Tartozik tehát a Linné-féle rendszer 12. osztálya 6. rendjéhez.

Míg a körte-, cseresznye-, szilva- és barackfa már április hóban virágzik, a rózsza, mint a virágok királynője, sokkal későbbben, csak a nyár derekán, június—július havában szokott nyilani. De vannak azért rózsafajok, melyek korábban virágoznak; vannak olyanok is, a melyek havonként (ezek a havi rózsák), sőt olyanok is, a melyek csak ősszel (őszi rózsák) virágoznak. A rózsza cserje előbb kizöldül s csak egy hónappal későbbben kezd virágozni. Gyümölcse ősszel érik.

Rendesen a *terme* alsó részéből t. i. a *maghomból* fejlődik a termés, a gyümölcs. Nézzük meg, miképen nő a termés a rózsánál.

Itt mutatok egy úgynevezett bogyót, melyet a múlt ősszel egy rózsacserjéről szakasztottam le. Ez skárlát-vörös színű, kancsó alakú, de nem a maghomból, hanem inkább a kehelyből fejlődik, tehát nem valódi bogyó, hanem *álggyümölcs*. Ha felnyitjuk, megtaláljuk benne a zárt gyümölcsöt a sörtés magszemecskékkel, melyek úgy mint a hüvelyesek *fehérnyét nem tartalmazznak*. A termés csak a vadrózsánál, a csipkerózsánál látható. A rosa centi folianál a porodák viráglevelekké alakúlnak át, és azért nem hoz termést.

Irjuk le a csipkerózsát! Melyek annak részei s miképen vannak azok alkotva, különös tekintettel a virágra és a termésre?

Valamely növény leírásánál azt is fontos tudni, hogy hol tenyész; tehát a földrajzi elterjedését is kell ismernünk. A legszebb virágok a forró földöv alatt találhatók ugyan, hanem a mérsékelt földövek kárpótlásul a természet a virágok királynőjét, a rózsát adományozta. A mily szép a rózsza, oly kevésbé érzékeny a hideg iránt, úgy, hogy az éjszaki féltekén Európában, Ázsiában, Afrikában és Amerikában az éjszaki szélesség 20°—70° között mindenütt megél.

Haslinszky Frigyes szerint Magyarországon kilencz különböző, és pedig vadontenyésző rózsafaj található. A vadrózsza-cserjék *dugványo-*

zás, oltás vagy szemzés által nemesíttetnek, és így lesz belőlök a szép telt rózsavirág.

Ha továbbá az egyik rózsavirág pora a szerte repdeső rovarok, a szél, vagy az ember által szándékosan a másik rózsatermékével érintkezésbe hozatik: az így termett magvakból szintén új és szép mellékfajok származhatnak (párosulás).

Azonban bármennyire diszesítik is a rózsák kertjeinket, bármennyire gyönyörködtetik is az embert szép viráguk és jó illatuk által: ezen élvezet sok fáradságba kerül, mert a rózsáknak gondos ápolásra van szükségük, főleg ha edényben a szobában tartjuk. Azért helyesen mondja a példabeszéd: «Türelem rózsát terem». A mi a talajt illeti, ezek kiválóan az agyagos, homokos, inkább száraz, mint nedves talajt kedvelik; megkivánják továbbá a friss levegőt és a napfényt.

A rózsák különböző ártalmaknak lehet kitéve.

Az állat- és növényvilágból számtalan élősdikörnyezeti, s nem ritkán tönkre is teszi.

A rózsák ellenségeihez tartoznak többféle gombák, így pl. az élősködő gombák közül a *rozsdagombák* (Uredrinae-gombák) és a *fonalgombák* közül az Erysiphei gombák; továbbá többféle rovar, pl. az aranyos diszély (citonia aurata), a rózsaterdenyész (Hylotoma rosarum), a 4 mm hosszú csészegubonecz, vagy a gubacs-darázs (Rhodidices rosae), mely petéit a levélrügy aljába rakja, mi által rózsagubics keletkezik, melyről még a középkorban azt hitték, hogy vánkos alá helyezve hosszú álmat idéz elő. A hernyók, pillangók és bogarak mint vendégek szintén meg szokták a rózsát látogatni. Különösen ártalmasak a rózsára nézve a *rozsa-levelészek* (aphis rosae), melyek nagy mértékben szaporodnak, és a vízben feloldott zöld szappan által pusztíthatók el.

A rózsák sokféle hasznot nyujt az embereknek.

Fáját az asztalos, leveleit és magvait a gyógyszerész használja. De legtöbbre becsüli az ember a pompás jó illatú virágát, a mely nemcsak a hölgy fürteit és keblét ékesíti, hanem a kertnek és szobának is díszre szolgál. Lyonban a «Jardin de la marine»-ben van a legidősebb rózsafák egyike. Ez 70 éves, és virágzás idején 50,000 virág is ékesíti. Virágkedvelők és kertészek az egész világon foglalkoznak a rózsák ápolásával. Néha egyetlen egy rózsát 30—40 frtért adnak el. A rózsának mellékfaja van, melyek mindegyikét külön-külön névvel, sokszor híres férfiak és nők nevével ruházták fel.

De az emberek nemcsak a rózsát magát, hanem illatát is értékesíteni bírják. Többféle rózsafaj szirmaiból készítik a kellemes illatú *rozsa-vizet* és *rozsa-olajat*. A rózsák illata a szirmainak sejtjeiben levő, könnyen illanó folyadékból származik, mely különösen virágzás idején a napsugarak behatása alatt fejlődik ki.

A rózsáolajat sajtolás, tisztítás és elpárologtatás által nyerik. Az olaj hol halvány sárgás, hol vöröses, néha pedig zöldes, sűrű folyadék; víznél könnyebb (fajsúlya 0.87—0.89) alkoholban nehezen, aetherben könnyen oldható. Egy liter rózsáolajat előállítására 8000 jól kifejlett rózsavirág szükséges. Legtöbb rózsáolajat készítenek Kazanlikban Törökországban, Ghazeporeban Indiában és Cannes-ban, Nizzában Franciaországban; így pl. Cannes-ban egy Hermann nevű illatgyáros

évenként 140,000 font narancsvirágot, 12,000 font akáczfavirágot és 140,000 font rózsavirágot használ fel.

Igen természetes tehát, hogy a rózsza minden népnél, minden időben a legkedveltebb virág volt, és habár újabb időben szépségre nézve hatalmas versenytársai merültek fel, mint az Azaléa-félék, a Rhododendron stb.; a rózsza mindamellettt megmaradt a virágok királynőjének mind maig.

Számtalan hitrege, monda és legenda fűződik a rózsához. Az indu-soknál egy hitrege azt beszéli, hogy a nők legszebbike egy 108 nagy és 1008 kicsiny szirmú rózsabimbóból született. Wisnú, a világ fentartója látta, mint rejtőzik és szunnyad el «Lakschim» istennő rózsákkal telt böcsőjében. Kellemétől és szépségétől elragadtatva egy csókkal ébreszté őt fel, s nőül vette. Ettől kezdve a rózsát a keleti népek az isteni titok jelképének tartották és szentnek nevezték. A magyar költő szépen mondja: «A rózsáé az illat, a szűzé a szemérem».

Sokkal később a rómaiaknál, jól elzárt bimbója miatt, a titoktartás jelképének tekintették a rózsát. Mindazon lakomáknál, a melyek alkalmával politikai ügyekről is beszéltek, az asztalokon rózsabimbók voltak elhelyezve annak jeléül, hogy a vendégek az ott hallottakat titokban tartásák. Még ma is használjuk ezt a szójárást «sub rosa», a mi annyit jelent, mint «titoktartás mellett».

Egy görög hitrege szerint Ceres akkor fakasztotta az első rózsát, midőn Aphrodite, a tenger habjából született. Az istenek e fölötti örömben nektárral nedvesítették az új virágot; innen van, a rege szerint, a rózsza jó illata.

A kereszténység régi irodalmában és hagyományaiban is igen sok mondát és legendát találunk a rózsáról. Így pl. egy legenda azt beszéli, hogy szűz Mária egy tüskeerdőn ment keresztül. Ekkor már szíve alatt hordozta az üdvítőt, és íme mi történt? Minden tüskén, a mely megsebzette, piros rózsza fakadt! Szent Ambrosius szerint a paradicsomban még nem voltak tövisai a rózsának; az első tövisek csak az első bűneset után nőttek rajta.

Thüringiai sz. Erzsébetről beszéli a legenda, hogy titokban étkeket vitt atyja asztaláról a szegényeknek s midőn atyja tetten érte őt és kérdőre vonta, hogy mit visz oly rejtegetve, Erzsébet azt felelé, hogy: rózsákat. És az isteni csodatevő jótékonyág nem hagyta cserben a jótevő szűzet; a türelmetlen, keményszívű apa csakugyan rózsákat talált leányánál: az étkek rózsákká változtak át.

Az angol nép történetébe véres betűkkel van bejegyezve: «a fehér és piros rózsza» harca, a York és Lancaster házak egymás közötti küzdelme. A költők mindenféle nyelven megénekelték a rózsát. Bizonyára ismerik már Lisznyai Kálmán «Kérdeztem a rózsát» című költeményét:

Kérdeztem a rózsát, valjon mit álmodott
S elpirulva felelt: sugárt és harmatot
S alig hogy kimondá, beteljesült álma
Meleg sugar sütött, harmat hullott rája.

Én is azt álmodtam, sugárt és harmatot;
S alig hogy kimondtam, szememben ragyogott.
Szememben fénylett a búbánat harmatja,
S a remény sugára szívem csalogatja.

A magyar népdalokból is ritkán hiányzik a rózsá, pl.:

Én ültettem a rózsafát
Más szedi le a virágát.

Pirulj rózsá, pirulj!
De nekem ne virulj.

Végsőt mosolyga orezád
S a halál leszédé róla szép rózsáit. (Vörösmarty.)

De a rózsát a gondolatok és érzelmek kifejezésére is használják; mert a virág-nyelvben minden virágnak megvan a maga jelentősége, így pl. a Pézsma-rózsá azt mondja: «Szíved jósága vetélkedik arczod szépségével». A Borzas-rózsá így nyilatkozik: «Arczodon a szerénység rózsá hajnala dereng», stb. A rózsá általában úgy szerepel a virág-nyelvben, mint a szép fiatalság derült kedvének, eleven színének, s az élet gyönyöreinek jelképe.

C.

Valamint a gyermekeket örömet keresztelik híres egyének nevére, ép úgy adják a szépségük által kitünő virágoknak is a rózsá nevet. Így a málvafélék egy neme a *málva rózsá* (*Althae rosa*), a zuharfélék egy neme a *nap-rózsá* (*Helianthemum*), a keresztesfélék egy neme a *jericho-i rózsá* (rózsalconcz), a nyμφafélék egy neme a *tavi rózsá* (*Nupharlatum*), a sok termések egy neme a *bazsa-rózsá* nevet viseli.

De a mily hasonlók egymáshoz neveik, ép oly különbözők több lényeges ismertető jelre, főképen pedig a virág egyes részeire nézve. Mindannyian a phanerogamákhöz, még pedig a váltaszirmú kétszikűekhez tartoznak ugyan; azonban a szirmok és porodák mindegyiknél különbözők. (Sorolják fel a különbségeket!) Így tehát egészen más rendbe és családokba kell őket sorolnunk. Nevükre nézve hasonlók ugyan, de táplálkozási és szaporodási szerveiket tekintve sok különbséget találtunk közöttük.

Vannak megint oly növények is, melyek más neveket viselnek ugyan, de a virágzásra nézve megegyeznek a rózsával; (Tekintsünk meg néhány oly növényt, a mely többé-kevésbbé hasonlít a rózsához, és vele közeli rokonságban áll. Ezek közül ez ábrán több képviselőt látunk.)

Hasonlítsuk össze pl. a rózsát a *földi eperrel*, a *szamóczával*. Mindenekelőtt keressük fel a különbségeket. — A rózsá magasra növő cserje, holott a földi eper nem éri el ezt a magasságot. A rózsá kelyhe kancsóalakú és ötmetsetű; a szamóczáé kiterült és tízmetsetű. A rózsá bokré-tája, szirmai piros, fehér és sárga színűek; a földi eperéi mindig fehérek. A rózsá zöld levelei páratlanul szárnyaltak, 3—7 számúak; a földi eperéi hármasak. A rózsá bogyója száraz; a földi eperé húsos, nedves illatos. A rózsá magvai sertékkal vannak ellátva, és a termés belsejében ülnek; az eperéi bő nedvű húspan. A rózsá fajai egy külön *nemet* alkotnak. Ezen nemhez több mint 70 faj és talán 2000 mellékfaj tartozik. A szamóczá vagy a földi eper is egy *nemet* képez, melyhez szintén több faj tartozik.

Melyek e két nem hasonlatosságai?

Mindkettő élől gyökerekkel ellátott növény. Mindkettő száraz

növény, mindkettő kétszikű. Mindkettő levele összetett és pálhás. Mindkettő 5 egyenlő viráglevéllel, tehát egy szabályos virágkoronával bír. Mindkettő több porodás. Mindkettő a Linné-féle rendszer 20-ik osztályába tartozik. Mindkettőnél a viráglevelek a kehely szélénél ülnek. Mindkettő tehát a kehelyvirágukhoz tartozik (Calecyflorae). Mindkettő magva fehérnye nélküli. Mindkettőnek több terméje van.

A rózsza és az epernemek, a málnaszeder, a földi szeder és a pimpó több tekintetben hasonló. Melyek ezen hasonlatosságok? Ennélfogva ezek egy családba tartoznak, és rózsaféléknek vagy álggyümölcsűeknek nevezetnek. Magyarországon ezen családból 64 faj létezik.

A múlt hónapban szemléltük az almavirágukat és csontárféléket. Hasonlítsuk e három családot: 1. az almafát, 2. a szilvafát, 3. a rózsza, cserjét egymással össze.

Miben különböznek ezek egymástól. Az 1. és 2-nak egyszerű, a 3-nak ellenben összetett pálhás levelei vannak. Az 1. és 2-nak csak egy maghonya van egy virágban, a 3-nak több maghonya van.

Az 1-nél a porczos magrejtő lágy.

A 2-nál kemény magrejtő.

A 2-nál álggyümölcs.

A lényeges megkülönböztető jelek száma tehát kevés és főleg a (termés) gyümölcsnél mutatkozik.

Ha a hasonlatosságokat tekintjük, azt látjuk, hogy e családok a lényeges jelekben megegyeznek, hogy a hasonló jelek száma közöttük igen nagy; valamennyi almagyümölcsűek, valamennyi almafélék, csontárfélék és rózsafélék kétszikűek, ötlevelű virágkoronával; mindhárom család tehát a váltzírnuakhoz tartozik. Mind a három család spirális levelekkel, gyakran mellékvelekkel is bír — valamennyinek egy szabályos bokrétaja van; mindannyinak számtalan a porodája, a viráglevelek és porodák valamennyinél a kehelyhez odanöttek: *e szerint tehát egy rendet alkotnak, a melyet Linné rózsaviráguknak nevezett.* (Lásd Haszlinzsky F. «Vezérfonal az egyes növényfajok meghatározásához» című munkát, vagy «Magyarhon edényes növényei» című füvészeti kézikönyvet; Gönczy Pál: «Pestmegeye viránya».)

A sok-sok iskolába járó tanuló közül némelyek a gyermekkertet látogatják, mások népiskolát vagy polgári iskolát; a felnőttébb ifjak közül némelyek a középiskolákba, mások a főiskolákba, egyetemekre járnak stb. Ép így vagyunk a növényekkel is. 300,000-nél több növényfaj van, melyeket a jó Isten különböző iskolákban ápol. A legalsóbb iskolabeliek *sziknélkülieknek* nevezetnek pl. a gombák; már valamivel magasabb iskolát képviselnek az *egyszikűek* pl. a liliomfélék; míg a legmagasabbakhoz tartoznak a *kétszikűek* pl. a rózsafélék.

De minden iskola osztályokra van felosztva, s így találjuk ezt a növényeknél is. A kétszikűeknél is több különböző, alsóbb és felsőbb csoportot találunk. A rózsaviráguk a legmagasabb iskolához tartoznak. A természetben nincs egyenlőség, hanem alsóbb és magasabb rendek. Mindenütt fejlődéssel és haladással találkozunk. A kétszikűekhez több rend tartozik. A rózsaviráguk ismét a magasabb rendekbe sorolhatnák, a meny nyiben különböző életműködésükhöz (táplálkozás, szaporodás) különböző szervekkel vannak felruházva. Minél tökéletesebb valamely szerves lény, annál inkább ki van nála fejlődve a munkafelosztás. Melyek tehát a rózsza-

viráguk ismertető jelei? De «La noblesse oblige», mondja a francia; s mintha a rózsák is tudatával bírnának az ő méltóságuknak: a kétszikűek között valóban kevés oly rend találkozik, mely az embernek annyi hasznot és örömet okozna, mint a rózsafélék. A rózsafélék 700 különböző faja közül hazánkban több mint 90 van elterjedve. Csak egy nagy kertbe kell mennünk, s ott látjuk egymásmellett a mandolafát, s-baraczkfát, a megyfát, a cseresznyefát, a szilvafát, a szamóczát, a málnát, a vérfőt, az alma- és körtefát, a herkenyefát, a nászpolyát, galagonyát és rózsafát. Az említettek legtöbbször nyáron át hűvös árnyékával kedveskedik. Leveleiknek viráguknak és gyümölcsüknek a gyógyszerertárban veszik hasznát. Fájukat az asztalos és esztergályos dolgozza fel; termésük ízletes gyümölcsöt szolgáltat. A szamócza és málna szintén üdítő nyalánkságul kínálkozik. Egyikük-másikuk mezei lakós pl. a pimpó, a vérfő stb., de ezek se hálátlanok ám azért, hogy kiszorultak a mezőre; ők a házi állatoknak nyujtanak táplálékot. Egy szóval valamennyien megérdemlik, hogy velük tüzetesen és szeretettel foglalkozunk, s míg velük foglalkozunk, tekintetünk, szívünk érzése önkénytelenül is a magasba száll, az ég Urához, a ki e növényeket alkotta s napfényt és esőt ad, hogy azok évenként nőjenek, tenyészzenek és meghozhassák gyümölcseiket.

D.

Begyakorlás és

E.

Összefoglalás.

De attól tartok, hogy a t. olvasó türelmével máris visszaéltem; befejezem tehát igénytelen cikkemet, a mely talán itt-ott — hiszen módszertani cikk volt! — unalmasnak is tetszett. Nem bánom, fogják rá; csak azt meg ne tagadják tőle, hogy haszonnal olvasták.

LÉDERER A.

KÖNYVISMERTETÉS.

„*Nőtan, vagy az asszonyi hivatás tudománya.* Intézetek, képezdék, felső nép- és polgári iskolák, meg magánhasználat számára. Irta *De Gerando Antonina.* Kolozsvár. Stein János. 880.» — 102. lap; ára 140 kr.

E sok tekintetben úttörő kis munka egyszerű iskolai segédkönyvnek kíván ugyan tekintetni; voltaképen azonban inkább olyan társadalmi tanulmánynak nevezhető, melyben egy emelkedetten gondolkodó és érező női lélek mondja el ismereteken és tapasztalatokon alapuló meggyőződéseit oly czélből, hogy a serdülő női ifjúságot józan öntudatra ébreszsze, női lényének és hivatásának kellő felfogására oktassa, s általában az erkölcsi világrend megértésére és munkálására vezérelje.

A tér, melyre a «Nőtan» kilép, irodalmunkban már nem egészen míveletlen, s ennyiben nem ezé a kezdeményezés; azonban a fölfogás, a melyre támaszkodik, s az irány, a melyben célja felé halad, nálunk habozás nélkül eredetinek mondható. Nem a köznapi női föladatak és kötelességek száraz elsorolására szorítkozik, hanem a női ideált igyekszik megalkotni s elérendő célponttúl kitűzni; nem bizonyos tudni valók elsajátítására oktat, hanem a folytonos tökéletesedésre buzdít; nem csak nőt, hanem lehetőleg tökéletes nőt kíván nevelni, olyan nőt, kit a női erények glóriája övezzen, s ki önmagára nézve jogait és kötelességeit egyiránt ismerő erkölcsi lénynek, övéire, a társadalomra és a hazára nézve pedig áldást és boldogságot árasztó nemtővé lehessen, szóval olyat, ki a legöntudatosabban tudja boldogulni is, boldogítani is még abban az esetben is, ha családalapításra netalán alkalma nem leend.

Szép és nemes vállalkozás, mely még akkor is minden tiszteletre érdemes, ha célját csak részben éri is el.

A felölelt anyag az általános tájékoztató eszméket tartalmazó bevezetésen kívül tizenkét fejezetben van tárgyalva, melyeket egy buzdító «zárszó» rekeszt be. A fejezetek címei a következők: «1. A nő rendeltetése. — 2. Az erkölcsstauról. — 3. Önmagunk iránti kötelességek. — 4. Önnevelés és folytonos tökéletesedés. — 5. A nő boldogsága. — 6. A család iránti kötelességek. A leány az atyai házban. — 7. A nő mint felség. — 8. A nő mint anya. — 9. A nő a cselédek- s alája rendelt egyénnel szemben. — 10. Közérenyek. A nő mint honleány. — 11. A nő szerepe a társadalomban. — 12. A nő a természettel szemben.»

Mint már e címekből látható, a munkának rövidre szabott terjedelme arra korlátozta az írónőt, hogy csak a főbb tudni valókat vonja

be előadásába. S tényleg is csak az ilyesekről értekeznek, de a nélkül, hogy valami lényeges dolgot figyelmen kívül hagyva. Álláspontját illetőleg igen szerencsés tapintatnak mondható, hogy minden pártállást kerülve, tisztán az egyetemes erkölcsi igazságok alapjára lépett, s minden vallási és nemzetiségi tekintet mellőzésével véges-végig csak a nő, s a hazaszeretetet lebeg a szemei előtt. E mellett általában szellem és igaz meggyőződés árad el az egész munkán. Követelés nélküli szerénységgel vitatja tételeit. Biztos vonásokkal rajzolja az erényeket és gyarlóságokat. Az olvasóra sehol semmit nem erőszakol, de igenis mindenütt módot nyújt, hogy a jó és rossz, az igaz és hamis, a szép és rút között lelke sugallata szerint választhasson.

De hadd mutassunk be a végfogytáig érdekes munkából néhány jellemzőbb részletet.

A nő rendeltetésére vonatkozó nézetek e két főpontba foglalhatók össze: «hívása a nőnek, hogy testi és lelki tehetségeit a legnagyobb mértékben és öszhangban fejleszse, s hogy egész életén át kész legyen a másokért való munkára, miután különben is a szeretetnek és az önfeláldozásnak van teremtve». Ki ne látná, hogy e néhány szó a nőnek, úgy szólva, egész életbölcseletét rejti magában!

Az erkölestanról szólóban a kötelességeknek nemcsak megismerésére, hanem szeretésére is buzdít, mert a szabad erkölcsi lény valamint nem kiváltságul tekinti az őt megillető jogot, épen úgy a jog élvezéseért reá háramló kötelességeket sem tekintheti terhekül. Hogy is lehetne az a földadat kelleetlen teher, a mely röviden így fejezhető ki: «jót tenni, a jó öszszegét nevelni e földön».

Magunk iránti főkötelességünk: «tisztelni önmagunkban az emberi méltóságot, azt soha meg nem alázni saját hibánk által, és folytonosan törekedni a tökéletesedés felé». Megrójjá a mértéktelenséget, haragot; ajánlja a magunkon való uralkodást; buzdít a nemes küzdelemre minden rossz ellen; magasztalja a lelki erőt, «melyre a nőnek talán több szüksége van, mint a férfinak»; továbbá az egyenes szívűséget, a takarékoságot, s elítéli a hiúságot.

Az önnivelésről szólván, arra figyelmezteti az olvasót, hogy «az éles ész, a fényes tehetségek a természet adományától függenek, de az értelem fejlesztése mindenkinek saját hatalmában áll» . . . «Az értelem, szív és jellem öszszhangzatos fejlődése hozza elő az emberi lélekben az egyensúlyt, a derült kedélyt, mely az életben a legdrágább kincs; de, hogy ezen egyensúly tökéletes legyen, még a test aránylagos fejlődésének is hozzá kell járulnia, mivel szellemi tehetségeink oly szoros öszszekötésben vannak létünk anyagi részével, hogy valóban csak ép testben lakhatik ép lélek.» . . . De «nem kell felednünk, hogy testünk csakis eszközt ennél inkább tökéletesíteni, de mégse azt tűzzük ki életünk egyedüli céljául, mint a hogy teszük például a sportnak élő férfiak». Továbbá kiemeli az akarat- és jellemképzést, a szerénységet és a munkát, mint «az emberi érték legigazságosabb mértékét és méltóságának szilárd alapját.»

A boldogságot illetőleg az azt akadályozó bajok forrásainak fölmutatásából indul ki. «Szenvedéseink — mondja — többnyire három kútforrásból erednek. Legtöbbet szenvedünk saját hibáinktól, sokat ember-

társainktól, végre pedig a körülményektől (a sors csapásaitól). Az első okból származó fájdalmakat teljesen hatalmunkban áll kevesbíteni.» Törekedni kell önismeretre, fölvilágosultságra és a kötelességek lelkiismeretes teljesítésére; mert a ki szívvel, lélekkel munkálkodik, annak «kedélye derült lesz, lelke nyílt és zavartalan s képes lesz felfogni, éldelni minden kis jót, mi még a legkopárabb életben is el van hintve.» A másoktól származó szenvedéseket bajosabb elhárítanunk, de mégsem lehetetlen. Társaságban élén, kölcsönösen okoznak az emberek egymásnak kedvetlenséget. De épen ezért nem az a teendőnk, hogy a sérelmek miatt nagy bánkódásnak adjuk magunkat s azokat a képzelődés által a valónál nagyobbaknak tekintsük, hanem, hogy kölcsön fejében elnézők legyünk, mindenkiben inkább azt nézzük, keressük, a mi jó, szép, avagy javítható. Különösen föladata ez a nőnek, kinek, hogy el ne csüggedjen, «fényes, gazdag benső világgal kell birnia, hova lelke visszavonúlhasson, mint egy menhelybe, ha valami felzavarta, és megint meghangolva kerüljön ki . . . Minden nő, bármily körülmények közt, szakaszszon mindig magának egy kis időt lelke fejlesztésére, szép, szívemelő remekművek olvasására, vagy tudományra, művészetre, a mihez több hajlama van, csakhogy lelkesedést meríthessen a tökéletes igaz, szép, vagy jó szemléléséből. Ez aztán erőt ad az élet küzdelmére«. — A sors csapásai ellen leghathatósabb óvó szerek «a lelki erő, a munkásság, az idő és a magáról való megfélekedezés . . . «Ne önmagunkért éljünk, hanem rajtunk kívül levő magas czélnak áldozzuk föl magunkat . . . Ekkor az ember a föld fölé emelkedik és nem érzi annak göröngyeit. Tűzze ki tehát a nő magának akár egy szeretett lény, vagy családja boldogságát, akár egy nagy eszme diadalát, éljen a szenvedők fájdalmának enyhítéseért, vagy hazájaért, csak ne önmaga legyen saját életének czélja: és bármi küzdelem, bármi keservek közt az életútságot soha nem fogja ismerni. Ha az önzők tudnák, miért oly érdektelen, miért oly borzasztó rideg nekik az élet, és mily isteni öröm magáról megfélekedezni és másokért élni: csupa önzésből is önfeláldozók lennének!» Ime, mily józan idealizmussal fogja föl az életet s mily helyes alapon vezeti olvasóit a boldogság föltalálására.

A család iránti kötelességek rovatát a gyermeki kötelességek kijelölésével kezdi meg. Int a szülők iránti szeretetre, tiszteletre és hálára, valamint mindazok iránti hálás elismerésre, kik bennünket oktattak, neveltek és szellemi birtokunkat nagyobbították. «Igyekezék az ifjú leány — úgy mond a többek közt — szüleinek öröme, ékessége, büszkesége lenni . . . Könnyítse meg édes anyjának házi gondjait . . . tartsa a legnagyobb boldogságnak, ha édes atyjának is segítségére lehet valamiben . . . Szakítson magának időt az önképzésre . . . A ki az időt nem vesztegeti, a ki minden perczet fel tud használni és ismeri annak értékét, az nagyon sokra ráér; legtöbbször azért fogyunk ki az időből, mert nem tudunk vele gazdálkodni, nem tudjuk felosztani, s így elvesztegetjük azt, a minek legdrágábbnak kellene lenni előttünk, mivel úgyszólván életünk anyagát képezi . . . Az ifjú leány még ha tanú nélkül van is, egyedül maga-magáért ne tegyen olyat, a mi a jó neveléssel össze nem illik.» Alább meghatóan köti olvasóinak szívére a testvérek iránti szeretetet; ajánlja a jól értelmezendő barátságot s általában a jóságot, mely «a léleknek átható melege, mely mindenkit nemesít és boldogít, szeretetre, tisz-

teletre gerjeszt . . . ez adja meg az ifjú leány hatalmát sokkal inkább, mint a mulandó szépség és testi báj.

A nőről, mint feleségről értekezve, mindenek előtt a házasságra lépés lelkiismeretes megfontolását ajánlja, s aztán így folytatja: «Ha az ifjú leány szellemi és erkölcsi értékkel bír, ha szíve forrón és mélyen tud szeretni, ha ítélő tehetsége helyes: akkor soha sem fogja ez egész életére döntő választását sem a véletlenre, sem képzelőtehetségére, sem vak ösztöneire bízni. Szeretni csak olyat fog, ki hozzá méltó, azaz ki vele ugyanegy erkölcsi színvonalon» áll. A házasságot illetőleg két fő czélt különböztet meg. Az egyik «magánérdekű, t. i. a két fél törvényszerinti boldogsága», a másik pedig «általános érdekű, t. i. a haza javának előmozdítása». E fő czéloknak, főleg pedig az utóbbinak eléréséhez «erkölcsi és szellemi műveltség, egészség és oly anyagi helyzet szükséges, mely megengedheti a jövődöbéli gyermekek jó nevelését, tehát vagy elégséges vagyon, vagy munkássági kör, szorgalom és takarékoság *mindkét részről*». S ezzel egy olyan fontos elvet mond ki, mely alkalmas, hogy főleg a középosztályban — fájdalom — még ma is nagyon általános slendrián közgondolkozást helyes útra terelje. Vajha mennél többen belátnák és elsajátítanák e szavak arany igazságát! Vajha megszűnnék már valahára a férfiak részéről a minden áron való vagyonhajhászás, a nők részéről pedig ama buta és végtelenül lealacsonyító követelés, hogy «ha elvettél: tarts!» A nőnek nem *spekuláló veendőre*, a férfinak pedig nem *eltartandó asszonyra* van szüksége, hanem ennek is, annak is a szó legnemesebb értelmében veendő *élettársra*. Igazi élettárs pedig csak az lehet, a ki a család fentartását lehetőleg egyenlő módon képes elősegíteni. Lehet és van rá elég példa, hogy a vagyontalan fél gyakran százszorta több boldogságot visz a vagyonos fél házához, mint sok dús erszényű. De ez mindig *csak kivételnek* tekinthető. A szabály az, hogy a férfi is, a nő is megfelelő erkölcsi, szellemi és anyagi értékkel bírjon. Csak így lehet meg mind a két félnek az a megnyugtató önérzete, hogy nem *akadálya*, hanem, a mint kell, valóban *segítő társa* a másiknak minden tekintetben. Az élet prózája *számokban* beszél mindenkivel. Jaj annak, a ki e beszéd elől elzárja füleit! Szerzőnk tehát nagyon helyesen mind a két féllel szemben hangsúlyozza az anyagi értéket, de viszont tiltakozik az ellen, hogy ez legyen a főirányadó. «Mindennapi kenyerét valamint a gyermekek neveltetését lehetőleg biztosítva tudni, az nem csak jogos, az kötelessége minden kezdő családnak: de azontúl a vagyoni kérdés igenis mellékes szerepet játszik és az erkölcsi tulajdonokat soha sem pótolhatja.» Szerzőnk szerint továbbá «első teendője a feleségnek, hogy férjét hasznos tevékenységre indítsa, s maga is folytonosan munkás legyen . . . , mert *reszedelmes kizárólag a szeretetnek élni*; ha az ifjú lelkeknek nincs valami nemes céljuk, mely megakadályozza őket, hogy boldogságukkal visszaéljenek: az emberi gyarlóságnál fogva csakhamar keserűséggé tudják azt átváltoztatni. — Másodszor: igyekezzék az ifjú nő az otthont kellemessé, vonzóvá, költőivé tenni férje előtt úgy, hogy ez odahaza mulaszon legörömesebb . . . Legyen a nő továbbá takarékos. Igyekezzék kevesebbet költeni a jövedelemnél s különösen a hiúságnak ne áldozzon . . . Legyen a nő férjének legjobb barátja, becsületének, jellemének őrangyala. Buzdítsa minden szépre, jóra, nemesre. Érdeklődjék egész szívvel, lélekkel férje munkássága, pályája iránt; segítse őt, a mennyiben lehet . . . Legyen

érzéke az általános nagy eszmék iránt», ne mint azoknak, kik «minden szenvedélyöket kisserű, érték nélküli dolgokba helyezik, később pedig még férjeiket is magukhoz rántják le. Hány ezifra ruha beszélhetné el azon jellemtelenségek sorát, miket a nők férjeikkel elköveltettek, hogy azokat megszerezzék, vagy kifizessék! — Legyen a nő — úgymond végre — csinos; igyekezzék mindenkire kellemes benyomást tenni; de legyen azért egyszerű; ez semmit sem von el a szeretetreméltóságból és tiszteletet parancsol». Íme ilyen elveket olvashatunk e fejezetben, melyet csak a tér szűke miatt nem irtunk ki ide egész terjedelmében.

A nő, mint anya szintén a mily szellemesen, épen oly megragadó vonásokban van bemutatva. Egy igazi nő — úgymond — nem elégszik meg azzal, hogy csupán életet adjon gyermekeinek, hanem erkölcsi lényeket nevel azokból. E nevelés mivoltát fejtegetve, alább így szól: «Testi, szellemi fejlesztést gyakran sikeresen lehet más gondjaira bízni; tökéletes erkölcsi nevelést azonban csakis az anya adhat, vagy oly egyén, ki úgy tud szeretni, mint egy anya». E szent hivatásában tehát, ha csak lehet, magát soha senki által ne helyettesíttesse. «Ez a nevelés pedig a bölcsőnél kezdődik és addig tart, míg az erkölcsös lény öntudatra ébredve, magától képes tovább haladni a tökéletesedés útján. Addig kitartó buzgalommal kell folytonosan vezetni, indítani a gyermeket a jó felé; következetesen, észszerűen, kit gyöngédebb kézzel, kit keményebben a természetek szerint, de mindig, még a legnagyobb szigorban is teljesen nyilvánuló igazsággal és forró, érezhető szeretettel. Ez hozza létre a csodákat. A történetből láthatjuk, hogy majd minden nagy embert szerető, gondos anya nevelt fel». Alább óva int, hogy a szeretet gyöngeséggé ne fajuljon, se a fegyelmezés ne túlságoskodjék, mert «az erőszak soha meg nem szeretteti a jót». Már pedig épen «az a főczél a nevelésben, hogy megszerettessük a jót». Eleintén minden czélos módon füzze a szüle magához a gyermeket: «később azonban, a mint a gyermek fejlődik, mindig több szabadságot kell neki engedni. Hadd tanuljon meg mennél előbb önálló lenni» . . . «A végczél az, hogy, mire a gyermek felnő, minden egyéni, családi, polgári és társadalmi erény ki legyen benne fejtve, és haladni kívánjon utolsó perczéig, sőt ne csak kívánjon, hanem tudjon is.» . . . «Az is igen fontos a gyermeknél, hogy mennél előbb megértse, miszerint minden értéke csakis önmagában rejlik, s bármely állásban annyit fog érni mindig, a mennyi szellemi, szívbéli és erkölcsi kincsét tudott magának megszerezni.» Inti az anyákat, hogy a gyermek szeretetét, becsülését s tiszteletét gondosan megőrizzék; óvják azt az előítéletektől és szerettessék meg vele a komoly tevékenységet.

A cselédek és alárendelt egyének iránti kötelességek fejtegetését is általában a leghumánusabb szellem és a legtisztább emberszeretet hatja át.

A közérények rovatában elsőkké teszi a *honleányi kötelességeket*. Nem követel a nők számára aktív politikai jogokat; de azt rendjén valónak találja, hogy a nő is értelmesen és komolyan érdeklődjék az állami életben előforduló kérdések iránt. Szükségesnek látja ezt úgy a feleségre, mint az anyára nézve. A nőnek e téren is buzdítólag, vagy esetleg mérseklőleg kell hatnia férjére; gyermekeiből pedig csak úgy nevelhet derék polgárokat, ha a polgári feladatokról tiszta és helyes fogalmai vannak. Ajánlja a szabadságszeretetet, a törvények iránti tiszteletet, a polgári

egyenlőség méltánylását, a szellemi bátorságot, a pártoskodás mérséklésére irányuló törekvést s a haza nemzetgazdasági érdekeinek lehető előmozdítását.

Szintén szépen vázolja a *nő szerepét a társadalomban*. «Hogy a nő — úgymond — teljesen megfelelhessen polgárosító, erkölcs szelídítő és nemesítő szerepének, mi főhivatása e földön: különösen két szenvedélylyel kell bírnia, t. i. rendíthetetlenül kell hinnie a haladásban, és szeretnie kell melegen, önfeláldozóan az embereket, az egész emberiséget». Aztán e tételt szépen körülírva, azt mutatja ki, hogy embertársaink iránt tartozó kötelességeinket «e két szóban lehet kifejezni: igazság és jóság. Az igazság arra készlet bennünket, hogy másoknak soha rosszat ne tegyünk; a jóság pedig arra indít, hogy annyi jóval illessük embertársainkat, a mennyi csak hatalmunkban áll, a mennyi tőlünk kitelik». Ebből kifolyólag földadatunk: «embertársaink életének tisztelete, . . . mások szabadságának épségben tartása, . . . embertársaink értelmének, becsületének és javainak tiszteletben tartása». Jobbakká, boldogabbakká kell tennünk az embereket; elnézőknek kell lennünk mások és szigorúaknak magunk iránt; tegyünk jót csupán a jóért; adjunk és ne várjunk viszonzást; igyekezzünk elfogultság nélküli emberismeretre; mozgítsuk elő mindenütt és mindenben a közjót; társadalmi érintkezéseinkben legyünk műveltek, udvariasak és méltányosak; férfiak és nők ne külön-külön, hanem együtt társalkodjanak, mert «valódi, érdekes beszélgetés csupán férfi és női ész jelenlétében fejlődhetik, mikor az illetők értékkel bírnak, egymást becsülik és udvarlással nem foglalkoznak». A háziasszony legyen éber figyelme, nyájas, jó, az ellentéteket és végleteket kibékíteni és összeegyeztetni tudó, hogy a nála levő társaságban se feszesség, se előítélet, se vagyon, rang vagy állásra való tekintet előtérbe ne tolakodhassék, s minden emberben csak a belérték s az erkölcsi lény vétessék figyelembe stb.

Végre a *természettel szemben* azt köti lelkére a nőnek, hogy a mindenséget a szerves és szervetlen lények közötti testvériség nagy lánczolata gyanánt fogja föl. A világegyetemben minden ugyanazon örök törvények alá van vetve. «Az ember csak kiegészítő részét képezi ez öszhangzatos egésznek, s ha felsőbbségénél fogva azt a jogot követeli magának, hogy az egész természetet uralkodjék, ez által egyszersmind e jogot ellensúlyozó kötelességeket is vállal magára. Ilyen kötelességek: «minden élet iránti tisztelet», tehát a czél nélküli pusztítás, vagy állatkínzás kerülése, a természet szépítése s a szorgalom és ipar termékei, főleg pedig a művészet alkotásai, s a hazai történelmi emlékek iránt való kegyelet. Az ellenkezőleg cselekvő vét a természet ellen, mert gyáván hatalmaskodik; vét önmaga ellen, mert vad cselekedeteivel magát lealjasítja és vét a társadalom ellen, mert durva példájával durva hajlamokat ébreszt, s arra ad okot, hogy szív és szem hozzá szokják a szenvedések látásához, tehát az érzéketlenséghez.

E nagy érdekű s mindvégig igen vonzó fejtegetéseket egy hatásos «zárszó» rekeszti be, melyben az elmondottaknak mintegy a velejét foglalja össze rövid, magvas figyelmeztetésekbe és tanácsokba.

S az ismertetőre nézve nem marad egyéb hátra, mint hogy az alak helyenkénti darabosságának elsimítását s némely fejezetnek, pl. a legutolsóknak valamivel részletesebb kidolgozását ajánlva, a derék író-

nőnek szerenesét, a jeles, minden kort és nemzet különbség nélkül oktató és gyönyörködtető munkának pedig mennél nagyobb elterjedést kívánjon; mert valóban ritka könyv az a mi ifjúsági irodalmunkban, mely a fenkölt gondolatoknak és nemes érzelmeknek oly tiszta forrását tárná föl előttünk, mint a női életbölcséletnek ezen igazi kátéja.

KIRÁLY PÁL.

„*A munka történetének rövid vázlata*“. Irta *De Gerando Antonina*. Budapest. Légrády testvérek 1880. — III. és 121. lap. — Ara 50 kr.

E szerfölött érdekes munka igazi, sőt nevezetes újság nemcsak könyvpiacunkon, hanem irodalmunkban is. Sem alakját, sem tartalmát tekintve nem nagyszabású, sőt nem is professzionatus történetírónak önálló kutatásokon alapuló műve e könyv; mindazáltal olyan műkedvelő gyanánt mutatja be szerzőjét, ki, a milyen szép jártassággal bír a történettudomány mezején, épen oly avatottan tudja föl kutatni is, előadni is a céljára szolgáló adatokat.

Előzője e téren nálunk még nem volt; mert azok a művelődés történeti dolgozatok, melyekkel eddigelé néhány írónk (például Patkovics [Pálkövi] Antal, György Aladár, Torkos László, Gelléri Mór stb.) fölépett, részint egészen más nyomokon haladnak, részint egészen más cél felé törekedtek.

De Gerando Antoninának e kis műve a munkát mint életelvet ünnepli. Nem ennek, vagy annak a munkatérnek külön eseményeit, viszontaságait vázolja, hanem az ember anyagi és szellemi tevékenységének egész multját felöleli s adja elő vonzóan, sőt lelkesülten a legrégebb időktől egészen napjainkig. S hogy e nagy föladatot egy 121 lapnyi kis füzetben kísérelte meg megoldani, az korántsem azt jelenti, hogy csak úgy felszínesen dolgozott, hanem igen is azt, hogy csak a leglényegesebb dolgokra, a történelmi fejlődésnek csupán a főfolyamára szorítkozott; mert célja sem az volt, hogy teljesen kimerítő munkát adjon kezeinkbe, hanem hogy fogalmakat tisztázzon, érzéket és érdeklődést keltsen olvasóiban a haladás leghatalmasabb eszközeinek, az emberi munkaerőnek forrongásai, küzdelmei és diadalai iránt, s a munka hajdani és későbbi viszonyait a történelem fáklyájával megvilágítva, tudatos és józan tevékenységre s általában a munka tisztületére buzdítson bennünket. S erre törekedve, mindenesetre olyan becses és népszerű olvasmányt adott kezünkbe, melyet nemcsak az u. n. közönség, hanem a szakértő is bizonyynyal gyönyörködve fog olvasni s elismeréssel fog kezéből letenni.

Tárgyának fölosztását s elrendezését illetőleg könyvünk a világ-történelem főbb korszakaihoz alkalmazkodik. Az előszón kívül, melyben szerző kijelenti, hogy adatait «legnagyobb részt történeti kútforrásokból és Lefasseur jeles francia tanár és akadémiai tag érdekes és tudós munkájából (*Histoire des classes ouvrières*) merítette», meg a csinos bevezetésen kívül, melyben a „munka“ mivoltát fejtegeti, következő részei és fejezetei vannak a könyvnek: *Első rész. Ó-kor.* 1. fejezet. A munkásság az egyiptombeliéknél. — 2. fejezet. A munkásság a görögöknél. — 3. fejezet. A munkásság a rómaiaknál. — 4. fejezet. A keresztényiség befolyása a mun-

kasságra. — *Második rész. Középkor.* 1. fej. A munkásság a barbarok berontásától a X. századig. — 2. fej. A munkásság a X. századtól a XIV-ig. — 3. fej. A munkásság a XIV. és XV. században. — *Harmadik rész. Új-Kor* 1. fej. A munkásság a XVI. században. — 2. fej. A munkásság a XVII. században. — 3. fej. A munkásság a XVIII. században. — *Negyedik rész.* 1. fej. A munka felszabadulása. — 2. fej. A munka szerepe a jövőben.»

E címek természetesen csak nagy általánosságban sejtetik az igazi tartalmat, mely távolról sem valami száraz beszámolás a munka kezdődéséről, fejlődéséről és mai állásáról, hanem végfogytig az emberi haladás vonzó és lebilincselő tükre, mely a legdurvább rabszolga-munkától a kézi s majd gyári ipar létesüléseig, a különféle művészetekig és korszakot alkotó irodalmi vívmányokig mindent szép rendben, harmoniában és megkapó elevenséggel varázsol szemünk elé. Mintegy szemünk láttára érlelődnek a politikai és társadalmi viszonyok oda, hogy «annyi küzdelem és igazságtalanság után elvégre a munka becsültté, életelvvé válik, az emberek közötti ellentétek kibékülnek s az osztálykülönbség helyére az általános egyenlőség és testvériség lép, s történik pedig ez a tiszta és nemes demokraczia alapján, melynek feladata nem az, hogy az egyeseket lerántsa a durva tömeg színvonalára, hanem hogy az összes emberiséget felemelje a legelső magaslatára. A kik ezt készletelni kívánják, saját boldogságuk ellen törnek s utoljára is el fognak sodortatni.»

Bővebben, részletekbe menőleg nem kívánunk e derék kis könyv méltatásába bocsátkozni, mert vége-hossza nem lehetne az érdekesnél érdekesebb tények s eszmék idézgetésének. Erre pedig itt elég térrel nem rendelkezünk. A részletezés helyett azonban a legmelegebben ajánljuk e becses dolgozatot úgy a történelem előadónak, mint általában a szép és képző olvasmányok kedvelőinek; mert úgy tartalmánál, valamint kiválóan szerencsés előadási módjánál fogva is mindazon tulajdonokkal bír, a melyek mind a szakember könyvtárában, mind a női olvasóasztalon méltó helyet képesek számára biztosítani. Szerzőnknek «Nőtan»-a már kivívta a közelismerést,* de az ismertető azt hiszi, hogy a «Munka története» talán még amazénál is nagyobb sikert fog aratni. Érdemes is rá. Úgy legyen!

K. P.

Magyar nyelv és irodalmi kézikönyv felsőbb leányiskolák számára. A m. kir. vallás és közoktatásügyi minisztr. megbízásából és utasítása szerint készítette *Torkos László*. Második rész. Budapest, 1879. 428. l. Ára 2 fit.

E munka, az 1878-ban megjelent I. kötettel együtt, mely az *iránytant* (és *verstant*) tartalmazza, — a nyelvtan kivételével felöleli a magyar nyelvi és irodalmi összes tananyagot, a felsőbb leányiskolák igényeihez mértén. Mindkét kötetben a rövidre összefoglalt elméletet nagyszámú, s az elméleti rész menete szerint berendezett olvasmánydarabok követik.

* Maga a nm. vall. és közokt. miniszterium is úgy ajánlja e munkát a női intézeteknek, mint „a női erények fejlesztésére és terjesztésére igen alkalmas olvasmányt“.

A II. kötet a *műfogalmazmányokat* (1. Prózaí műfajok, 2. Költői műfajok) s a *magyar irodalomtörténetet* foglalja magában. A műfajok meghatározásánál s csoportosításánál a szerző jobbadán régebben megjelent hasonló tartalmu iskolai könyvei szerint halad, amazokénál tömörebb és világosabb előadásra törekedve. Az irodalomtörténetet a célhoz képest kellő rövidséggel adja, a legfontosabb irodalmi jelenségek feltüntetésével. Itt 3 korszakot vesz fel: az elsőt a XVI. századig, a másodikat Bessenyeiig s a harmadikat maig. E korszakok közül a két elsőt igen röviden tárgyalja, hogy a harmadikra annál nagyobb súlyt fektethessen. Bessenyeitől kezdve a három fő műfaj szerint csoportosítva felsorolja az illető műfajok legjelentékenyebb képviselőit, külön-külön §-ba foglalva minden egyes író életrajzi adatait, jelentékenyebb munkái felsorolását s rövid jellemzését. Csak a költőket s a költői irodalmat ismerteti; a prózaírókról a prózaí műfajok elméleténél van említés. — Az olvasmányok elég jól vannak meglátogatva, s prózaíak nagyrésze olynemű, hogy belőlök irodalomtörténeti anyagot gyűjthetnek a tanulók. Hosszabb darabokat is felvesz, minők: *Kölcsey* Parainesise egészen; *Kemény Zs.* tanulmánya az *Arany* «Toldi»-járól; *Vörösmartytól* «A két szomszédvár»; *Plato* «Criton»-ja *Télfy* fordításában. Ez utóbbit a hűség rovására nehézkes és sokszor nem eléggé magyaros nyelve miatt is mellőzhetné volna a szerző. — Az olvasmányokhoz a lap alján rövid, leginkább csak szómagyarázatokat is ad a szerző, s óhajtható lenne, ha az olvasmányok nehezebben érthető helyeit még körülményesebben megmagyarázva, ez által még jobban emelte volna könyve használhatóságát. Így, hogy csak pár helyet említsek, a Katalin legendájából közölt töredékhez jó lett volna hozzáadni, a legenda rövid meséjét; *Kölcseinek* Berzsenyire írt bírálatában az ilyes helyet: «a spongiába ereszkedett Ajax», megmagyarázni, s az ilyen rövidítést mint „*rec*“-nek (e h. recensornak) teljesen kiírni.

A műfajok elméletében óhajtható volna a monda, rege és népmese praegnansabb meghatározása; a ballada és románcz értelmezésénél világosabbá lehetett volna tenni a meghatározást *Greguss A.*, *Arany J.* balladájáról szóló magyarázatainak felhasználásával, stb.

Az elméleti résznek rövid, tömör előadása, különösen az irodalomtörténeti résznek főntebb vázolt gyakorlatias beosztása, az olvasmányokban foglalt nagy mennyiségű jól kiválasztott anyag kiválóan ajánlatossá tesz ezen tankönyvnek a polg. iskolák felsőbb osztályaiban s nyilvános és magán felsőbb leányiskolákban való használatát, minthogy e tankönyv a most jelzett intézetekben eddig használtaknál a célnak sokkal inkább megfelelő és sokkal jobb.

Elcni természettan. Első természetani tanulmányul írta Kont Gyula tanár. Első és második füzet. Ára 1 frt 60 kr. Budapest. Franklin-Társulat könyvnyomdája.

E két füzetből álló kézikönyv a középiskolák alsó osztályai számára készült ugyan, de a polgári iskolák azon osztályaiban is használható, a melyekben természetannal foglalkoznak, sőt még a népiskolákban oktató tanítók is értékesíthetnék azt az ötödik és hatodik osztályban, ha azt a könyvnek magasra szabott ára nem akadályozná meg. E munkában

a felvett természettani igazságok oly modorban tárgyaltnak, a melyen azokat a 11—14 éves növendékek a legbiztosabban felfoghatják, a legkönnyebben elsajátíthatják és azoknak érvényesítésében is alapos jártaságra tehetnek szert.

Szerző az előszóban oly módszertani elméletet nyújt, melyet a gyakorlat terén működő tanítók legkitünőbbjei is magukénak vallanak, de a melyet a kézikönyvszerzők rendszeren mellőznek, mivel azt hiszik, hogy a kézikönyvekbe csak a száraz igazságok veendőek fel, azon út és mód pedig, a melylyel ezek közlendők, az egyes intézetek oktatóira bízandó. Kont a kézikönyvek megszokott rendszerétől eltért; művét, a mint maga is kimondja az iskolai gyakorlatnak megfelelő modorban írta; innen van, hogy ezen természettani kézikönyvnek minden egyes része egy-egy *minta leczkét* foglal magában. Ezen könyvet épen ezért a tanítójelöltek és kezdő tanítók valóságos módszeres vezérkönyv gyanánt tanulmányozhatják, de még a gyakorlott tanító is sokat tanulhat belőle a természettani oktatás módszerét illetőleg. Ugyanezért e művet olvasóinknak a legmelegebben ajánlhatjuk, s hogy Kont módoráról fogalmat is szerezhessenek, ezen jeles könyvből a következő mutatványnyal szolgálunk:

1. §.

Fürdéskor alkalmasint már sokan észrevették, hogy testük a vízben sokkal könnyebb, mint a vizen kívül. A kinek ez még nem tűnt fel, azonnal észre fogja venni, ha megpróbálja, hogy a vízben nem könnyebben emeli-e fel a lábát, mint különben. Még sokkal feltünőbbben mutatkozik ez, ha valakit a vízben tartani vagy vinni megpróbál: két újjával legkisebb megerőltetés nélkül a víz felszínén megtartja őt.

Annak a megmagyarázásával fogunk most foglalkozni, hogy az emberi test súlya miért változik meg annyira, ha vízbe merül.

De hát hogyan magyarázzuk meg ezt?

Így minden készülés nélkül ilyen magyarázatokba fogni nem lehet.

Előbb meg kell vizsgálnunk, hogy hogyan, mikor, mennyit veszít a test súlyából; határozott és biztos adatokat szerzünk különböző testekről mindaddig, míg e vizsgálatok a magyarázatra nem vezetnek bennünket.

Hát mindig fürdőbe fogunk menni, hogy adatokat szerezzünk? Dehogy, megpróbáljuk, hogy szobánkban kevesebb vízzel, kisebb testekkel nem nyerünk-e felvilágosító adatokat.

Tehát különbözőkép utánozni fogjuk azt, a mit a fürdőben tapasztaltunk; próbákat vagyis kísérleteket fogunk tenni.

De hát hol kezdjük?

Mindegy akár hol kezdjük; az egyik kísérlet a másikhoz vezet, úgy hogy a vizsgálatainkat bármily irányban is folytatjuk, valamelyes eredményre mindig jutunk.

2. §.

Legelőször megvizsgáljuk, vajjon más testek is könnyebbek lesznek-e, ha vízbe merülnek; meg hogy ép oly mértékben veszítenek-e súlyukból, mint az emberi test.

E czélra egy kilogramnyi vasdarabot fonalra kötünk, ezt újjunkon

függve tartjuk, és így vízbe sülyesztjük; bemártjuk, kihúzzuk — bizony valami feltűnő változást nem találunk.

Tegyük félre. Vegyünk egy kilogramnyi márványdaradot, és ismétljük evvel az előbbi kísérletet.

Itt már határozottan észreveszszük, hogy a márvány könnyebb a vízben, mint a ziven kívül.

Megpróbálták ezt borostyánkővel is, és azt találták, hogy ennél még feltűnőbb a súlyváltozás, mint a márványnál. Épen oly feltűnő, mint az emberi testnél.

Megtették ezt a kísérletet ólommal és aranynyal is. — A vasnál egy kis súlyváltozást még észre lehet venni, de ólomnál és aranynál már épen nem. Biz ezek ép úgy húzzák le ujjunkat, ha vízbe merülnek, mint mikor a ziven kívül vannak.

Azt mondjuk tehát, hogy kétféle test van, az egyik veszít súlyából, a másik nem?

Ezt nem állíthatjuk; talán a súlyveszteség olyan csekély, hogy kezünkkel észre nem vehetjük.

Bizonyára a legtöbben már most is bátran állítanak, hogy minden test veszít súlyából. Ámde ily itéletektől óvakodnunk kell, majd lesz eset, még pedig nem ritkán, a mikor biztosnak állítunk valamint, mert annak látszik: de azonnal meggyőződünk helytelenségéről, a mint kísérletileg megvizsgáljuk. Itt mindig a legnagyobb óvatossággal kell eljárni.

Jó lesz tehát módot keresni, melylyel a súlyváltozást pontosabban meg tudjuk határozni, mint szabad kézzel.

Mindenki ismeri ezt a módot. Ez a mérlegelés.

3. §.

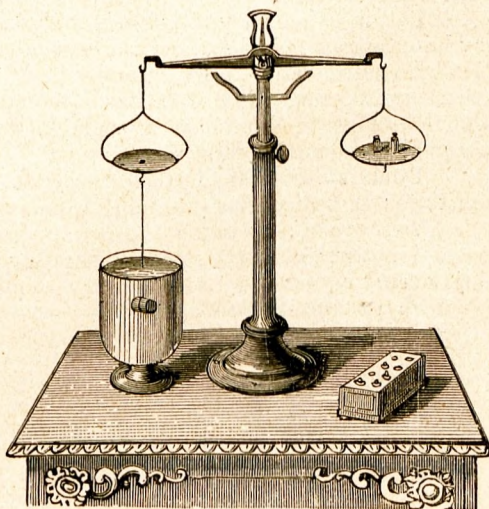
A mérleget akkép használjuk, mint ez a mellékelt ábrában jelezve van. Az egyik csészére ráfüggesztjük az 1 kilogrammos vasdarabot, és a másik csészébe is teszünk 1 kilogramot. Így a mérleg egyensúlyban van.

Most nem egészen vízzel telt edényt teszünk alája, úgy hogy a vasdarab víz alá merüljön, ha az edényt kellőleg emeljük.

A mint az edényt addig emeltük, hogy a vas a vizet éri — a mérleg egyensúlya felbomlik, akkép, mintha a víz fölfelé lökte volna a vasat.

A vas azután a vízbe merül ugyan, de a mérleg rúdja ferdén áll; a jobb oldalon lévő kilogramm nehezebb.

A vas tehát veszít súlyából, ha a vízbe merül.

Ép így megvizsgálták az ólmot és az aranyat is, és ugyanazt találták.

Mondhatjuk tehát, hogy
minden test veszít súlyából, ha vízbe merül.

4. §.

Mit vizsgálhatunk már most tovább? Minthogy láttuk, hogy a különböző testek igen különbözőképp változtatják meg súlyukat: megvizsgáljuk, hogy mindegyik mennyit veszít.

Folytassuk az előbbi kísérletet. Arra, hogy megtudjuk, hogy a test mennyit veszít súlyából, a fölemelkedő csészére annyi súlyt kell raknunk, hogy a mérleg rúdja megint vízszintesen álljon, hogy a mérleg egyensúlyban legyen.

Hogy az egyensúly helyre álljon, mialatt a függő vas egészen víz alatt van, csészéjére 14 dekagrammot kell tenni.

Most vegyük az 1 kilogramnyi márványunkat. Ez 36 dekagrammot veszít, ha vízbe merül.

Így találták, hogy 1 klgr. borostyánkő 92 dekagrammot, 1 klgr. ólom 9 dekagrammot, 1 klgr. arany pedig csak 5 dekagrammot veszít.

Milyen szabályosságot látni már most e különböző súlyvesztéseknél? Mitől függhet az, hogy az egyik test többet, a másik kevesebbet veszít súlyából?

Állítsuk csak sorba a testeket. Kezdjük azon, a mely legkevesebbet veszít, utána a mely többet, úgy hogy a végén az álljon, mely legtöbbet veszít; akkor a sorrend ez lesz:

Arany, Ólom, Vas, Márvány, Borostyánkő.

A ki aranypénzt vett kezébe, annak bizonyára feltűnt, hogy az milyen nehéz. Sokkal nehezebb, mint vele egyenlő nagyságú rézpénz, és nehezebb is, mint akkora ólomdarab. Az ólomról mindenki tudja, hogy nehezebb a vasnál. A vas nehezebb mint a márvány, ez meg nehezebb, mint a borostyánkő.

Látjuk tehát, hogy minél nehezebb a test, annál kevesebbet veszít egy kilogrammja súlyából, ha vízbe merül.

Ha azt mondjuk, hogy az arany nehezebb a réznél, azt természetesen egyenlő nagyságú darabokról mondjuk. Ilyenkor a két testből egyenlő térfogatú darabokat képzelünk. Például 1 köbdecimétert az aranyból és ugyanakkorát a rézből.

Tehát az aranyaól 1 köbdeciméter nehezebb, mint a réz 1 köbdeciméterje; ez pedig nehezebb, mint a márvány 1 köbdeciméterje s. i. t.

Vagy pedig: az arany 1 kilogrammja kisebb, mint a réz 1 kilogrammja, ez pedig kisebb, mint a márvány akkora súlya s. i. t. Mondhatjuk tehát így is:

a vízbe mártott testek annál többet veszítenek súlyukból, mennél nagyobb a térfogatuk.

VÉG YESEK.

A nőnevelés érdekében. A vallás- és közoktatásügyi miniszter valamennyi tanfelügyelőhöz a következő körrendeletet bocsátotta ki: A nők neveltetése iránti közérzéslet évről-évre általánosabbá válván, most már minden jóra való, még szegény sorsú szüle is, igyekszik leányát nemcsak kiválóan jól neveltetni, hanem ez úton anyyi ismerethez juttatni, melyek segítségével önállóan is megélhessen. De minthogy a szülők ezen törekvésének megfelelő elegendő leánynevelő intézet nincs, az utóbbi időben, a nevelés megszerezhetésére az állami tanítónőképezdek szemeltettek ki, s a tanítónőképezdei növendékek felvétele idején, tekintet nélkül arra, hogy a leányok tanítónőkké kívánának lenni, oly tömegesen jönnek a tanítónőképezdebe, hogy a felvételi vizsgálatokkal az igazgatótanácsok szertelenül megterhelhetnek, másfelől a szülék leányaik elutasítása miatt kedvetlenül érintetnek és szükségtelen költségekkel terheltetnek. Ezen bajok kikérülésére felhívom czímedet, hogy tanterületében azonnal juttassa köztudomásra, hogy mostantól fogva az állami tanítónőképezdebe az eddigi számokhoz képest még kevesebb számú s csak oly növendékek vétetnek fel, kik a kitünő előképzettség mellett biztosítékot nyújtanak arra, hogy tanítónőképezdei pályájuk bevégeztével egyedül csak tanítónők kívánanak lenni s azon a pályán maradni. Az ilyenek kötelesek még oly megyében is, hol állami tanítónőképezdek nincsenek, a megyei tanfelügyelőhöz nyújtani be folyamodványaikat, melyeket czímed első sorban megvizsgál s ha a fennebbi feltételtől eltérőnek találja, egyszerűen elutasít a nélkül, hogy azt az illető tanítónőképezde igazgató-tanácsánál be is nyujtáná. A folyamodó köteles folyamodványát ezentúl czímedhez július 1-ig benyújtani s czímed az ezután érkezettek egyszerűen elutasítja, az elfogadhatókat pedig július 25-ig az illető tanítónőképezde igazgató-tanácsának kiterjeszti. Trefort s. k.

Magyar nyelvi póttanfolyamok. A vallás- és közoktatásügyi miniszter, a magyar nyelvben járatlan népiskolai tanítók számára, a magyar nyelv elsajátítása czéljából a nyári szünidő alatt 6 heti póttanfolyamot rendelt tartatni Losonezon, Léván, Sárospatakon, Aradon, Baján, Pécsen, Szombathelyen, Kolozsvárt és Székely-Keresztúron. A póttanfolyamokon részt vevő tanítók 70 krnyi napidíjban fognak részesítettetni.

A népiskolai új tanterv megállapítása tárgyában a vallás- és közoktatásügyi miniszter annak szükségességét fejezte ki, hogy a fővárosi népiskolai tanterv újra átdolgozva megállapíttassék, ennek kivételére egyes bizottság alakítása rendeltetett el, és Alkér Gusztáv tanácsnok elnökle alatt a főváros törvényhatósági bizottsága által ki is küldetett. — A miniszter ezen bizottságba, mely a népiskolai rendszernek, illetve tantervnek a népiskolai törvény intencziójával és az azon alapuló tantervvel való összeegyeztetéssel foglalkozand, — a maga részéről Gönczy Pál minisztertanácsost, Békey Imre tanfelügyelőt és Mayer Miksa fogalmazót nevezte ki, egyuttal felhívja a miniszter a főváros közönségét ezen nagy fontosságú munkálat mielőbbi megkezdése és befejezésére.

Nemzetközi közoktatási kongresszus lesz tudvalevőleg Brüsszelben f. évi augusztus 22—29-ig, kapcsolatban Belgium függetlenségének

ötven évi jubileumával. A kongresszus hat osztályban fog működni, s az iskolaügy minden ágával foglalkozik. Tanácskozási tárgyai lesznek tehát: a lelecnzházak, gyermekkertek, kiseddóvók, elemi iskolák, középiskolák, a felsőbb oktatás, az ipari, technikai gazdasági és kereskedelmi szakiskolák, népnevelési egyesületek, könyvtárak, muzeumok s az iskolai egészségügy. Az egyes osztályok minden délelőtt külön tanácskoznak, délután pedig összes ülések lesznek. Mindenki beszélhet azon nyelven, melyen akar. Legfőbb tárgya lesz a tanácskozásoknak az elemi oktatás ügye, melyre vonatkozó kérdések ezek: Melyek a tanítás szabadságának törvényes határai? Ellenkezik-e a szabadsággal, ha a törvény a nyilvános tanítóktól megköveteli, hogy képességek és erkölcsi magukviselete iránt biztosítékot adjanak? Szabad-e törvényhozásnak polgári büntetésképen megtiltani valakinek, hogy mint tanító működjen? — A középiskoláknál ezek a kérdések kerülnek tárgyalás alá: Vajjon a középiskolai oktatásnak csak az általános műveltségre, vagy azon szakképzettségre is tekintettel kell-e lennie, melyet a tanuló az oktatás felsőbb fokán akar megszerezni? — Mennyi idő fordítandó az anyanyelvben való oktatásra, s más élő és a klasszikus nyelvek tanítására? — Szó lesz még a női lyceumokról is, minők Németországban már nagyobb számmal vannak; a berlini és kölni ily intézetek igazgatónőit meghívták, hogy a brüsszeli központi bizottsághoz csatlakozzanak és az ügyről nyilatkozzanak.

Az „Eötvös-alap” újabban nagyobb lendületet nyert. Zichy Antal 100 frtos alapítványt tett, az aradi és a pécsi tanítóegyesületek is nagyobb összegekkel gyarapították azt. Valóban szép jelenség az is, hogy az írók és művészek esztergomi kirándulásuk alkalmával szép összeget gyűjtöttek a pohárköszöntőktől ezen nemes célú intézmény gyarapítására. Az «Eötvös-alap» ez évben 1100 forintot osztott ki részint ösztöndíjak, részint pedig segélyek alakjában: az egyetemi ösztöndíjából a 200 forintosat Hősz Mihály, a 100 forintosat Roder Antal nyerte el 8 pályázó közül. A középtanulói és képezdei ösztöndíjából 100—100 forintos ösztöndíjban részesültek: Exner Leo, Ebner Károly, Krammer József, Streiling Árpád, Becht József képezdei növendékek és Szóó László gymn. tanuló; a folyamodók száma 22 volt. A 100 forintos segély Vizer János, ordai nyug. tanítónak ítéltetett oda; ezenkívül 50—50 forintot kaptak még özv. Virányi Jánosné és Csernyey Gyula. Segélyért összesen 9-en folyamodtak.

Felszólítás az iskolai takarékpénztárak ügyében. a hazai tantestületek azon tisztelt tagjaihoz, a kik iskolájukban, vagy osztályukban, az iskolai takarékpénztárakat kezelik. Közeledvén az idő, a melyben vallás-és közoktatási miniszter úr ő exczellenziájának hozzánk intézett azon leiratának megfelelőleg, mely szerint jövőre kész azon tanítókat anyagilag is jutalmazni, a kik az iskolai takarékpénztárak terjesztése körül érdemeket szereznek, hiteles adatok alapján összeállított előterjesztést tenni ohajtunk; felkérjük az érdekllett tantestületek tisztelt tagjait: méltóztassanak folyó hó 20-dikáig Weisz Bernát Ferencz kir. tanácsos úrhoz (Deák-utca 21) mint az iskolai takarékpénztári bizottság elnökéhez (akár bérmentetlenül is) becses feleletüket a következő pontokra beadni: 1. Mi a neve és jellege az iskolának vagy osztálynak? 2. Hány tanuló jár abba? 3. Hányan vettek részt a takarékpénztári betevésben? 4. Mennyi a takarékpénztárba betett egész összeg? 5. Mi a kezelő czíme és neve? 6. Mi a tapasztalás eddig (jó vagy rossz) gyakorlatban vagy erkölcsben az intézményre nézve? Ajánlandó-e ez jövőre is vagy nem? A beérkező adatok össze fognak állítani és miniszter úr ő exczellenziájához, további intézkedés végett, felterjesztetni. Kérésünk teljesítését az ülvös ügy érdekében biztosan várjuk azoktól, a kik azzal épen maguk is foglalkoznak. Budapest, 1880. június 1-én, a Nemzetgazdasági egyesület nevében: Korizmicz László, elnök.